

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Holland=
Falsters
Historiske
Samfunds
AARBOG

for

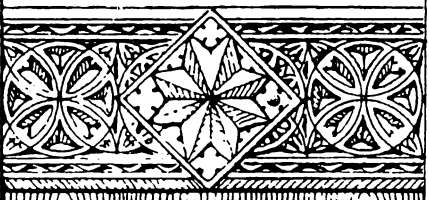
MDCCXXVII

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XXV

1937

Holland=
Falsters
Historiske
Samfunds
HARBOG

for

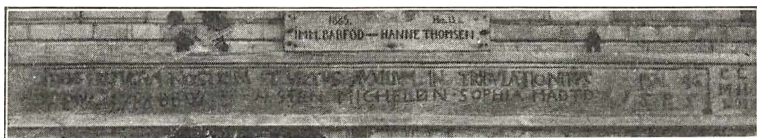
MDCCXXXVII

Indhold.

Lektor <i>H. Hagerup</i> :	Side
Immanuel Barfod.....	1
Arkivar <i>Hans Ellekilde</i> :	
Folkesagn fra Ringsebølle Sogn.....	15
Organist <i>C. Strandgaard</i> :	
Tre Stubbekøbing-Haandværkere i det 19. Aarh.....	25
Sognepræst <i>L. P. Groothe</i> :	
Af en Nakskovarbejders Erindringer.....	39
Førstelærer <i>Sv. Jørgensen</i> :	
Færgegaarde og Landevejskroer paa Lolland-Falster: Gedesby Kro.....	57
Forfatterinde <i>Helene Strange</i> :	
En falstersk Soldats Dagbog i tysk Fangenskab.....	69
Museumsinspektør <i>Chr. A. Jensen</i> :	
Fra Bruskstilen og Jørgen Ringnis' Tid.....	83
Lærer <i>K. Ancker-Jensen</i> :	
Vore Forfædre befolker Falster.....	95
Adjunkt <i>J. Jørgensen</i> :	
Østlollandske Ord	103
<i>Smaastykker</i> :	
Sommerfester i Holeby, ved <i>Jens Wolsing</i>	108
Midsommertræet i Raa, ved <i>Jørg. Larsen</i>	110
En Gravsten, ved <i>Fr. Grejsen</i>	113
Bysmeden, ved <i>Otto Nielsen</i>	113
Skattegravning i Vaalse.....	114
Tormandslilje, ved <i>V. Juul Petersen</i>	116
<i>Fra Bogverdenen</i> , ved <i>A. Hk</i>	117
(Haugner: Nakskov Købstads Historie. — Lis Jacobsen: Sædinge-Runestenen. — P. Nørlund: Typer fra Valdemarstiden. — Jan Steenberg: Studier i dansk og nordtysk Teglstensarkitektur i 13. Aarh. — C. M. Smidt: Birgittinerklostret i Maribo. — J. Nordentoft: Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659. — Nykøbing Havns Tilblivelse. — G. Galster: Møntfund fra Fejøl. — V. Thorlacius-Ussing: Wiedewelt paa Korse-litze. — Thyra Jensen: Bispinde Nanna Boisen. — Galster: Ingemann's Moster Marie. — H. Jensen: De danske Stænder-	

forsamlinger. — P. Bagge: Monrad. — Skat Arildsen: H. N. Clausen og Rasm. Møller. — Fr. Schrøder: Ludvig Schrøder. — A. J. Rud: Emil Koch. — Fr. Graae: Erindringer fra Sydhavsøerne. — Lolland-Falster. Turistforeningens Aarbog. — Lollandspostens Jubilæumsnummer. — Helene Strange: Den ældste Generation. — Balth. Christensen: Lollandsk Grammatik ... m. m.)	
Aarsberetning	148
Nye Medlemmer	150

Dør-Overligger med Aarstal 1585 fra Vaabensted gamle Præstegaard, nu indsat i den ny*). Elmer fot.

Immanuel Barfod.

En Levnedsskildring. Minder fra Vaabensted.

1874—1896.

Af H. Hagerup.

Sognepræst til Fakse og Provst for Fakse m. fl. Herreder, Hans Peter Barfoed, havde med sin første Hustru 9 Børn, blandt hvilke Historikeren og Politikeren Frederik Barfod er den mest bekendte, med sin anden Hustru¹⁾ Sønnen *Immanuel*, der blev født 16. Juli 1820 i Lyngby ved Grenaa, hvor hans Fader dengang var Præst og Seminarieforstander²⁾).

Allerede som 2-aarig kom Immanuel B. til Fakse og blev senere sat i Vordingborg Latinskole, der nød stor Anseelse under de dygtige Rektorer Suhr og Frederik Lange, særlig den sidste, der var højt anset som Pædagog og Videnskabsmand. Blandt hans Kammerater her var hans senere Svoger

*) Bjælken har indskaarne Aarstal, Navn og Forbogstaver for senere Præster med Hustruer. Paa et mindre Bræt foroven ses Provst Barfod og hans Hustru Hanne Thomsens Navne, 1885 (Heb. 13, 8). Selve Bjælken: 1) »H. Sten Michelson. Sophia Matsd. 1683« (Provst Steen Michelsen Faske blev, ifølge P. Rhode, som Præst forjaget fra Skaane, kom 1661 til Vaabensted, døde 1702); 2) »P W 1788 B B W« (Poul Wichmand, Præst i Vaabensted fra 1777 til sin Død 1818, 1785 gift med Bolette Bartholde de Wichfeld [Rhode]); 3) t. højre: C. E.—M. H. 1897 (Sognepræst Ewaldsen og Hustru). Øverst læses: DEUS. REFUGIUM. NOSTRUM . ET . VIRTUS . AUXILIUM . IN . TRIBULATIONIBUS (Gud vor Tilflugt og Dyd Hjælp i Trængsler). »PSM. 46. 1585«: Efter P. Rhode var Hr. Simon Laurits, denne »muntre og smukke« Mand, 1573—98 Præst i Vaabensted. Red.

Fr. Th. Nielsen, død som Overlærer i Nykøbing F., Brødrene Wøldike og Digteren Chr. Molbech. Allerede 1838 blev han Student, begyndte det teologiske Studium og blev 1843 Kandidat med *Laudabilis inprimis ob specimen scriptum* (særlig paa Grund af de skriftlige Prøver), en Bedømmelse, der er meget betegnende, thi den viser, at han allerede dengang var en Mester i skriftlig Fremstilling. Samme Aar deltog han i det berømte Studentertog til Upsala. Blandt Studiekammeraterne havde han særlig Tilknytning til senere Biskop i Viborg Swane. Efter i 1½ Aar at have været Huslærer paa Engelholm udnævntes han 1845 til Andenlærer ved Borger- og Friskolen i Nykøbing F. og kunde nu næste Aar hjemføre sin Brud til et lille eet-etages Hus i Nærheden af Skolen, som han med Henblik paa en lysere Fremtid kaldte »Wartburg«. Forventningen opfyldtes 1851, da han kaldtes til Oversø og 1854 til Sørup i Flensborg Provsti; men efter 1864 at være fordrevet af Preusserne kaldtes han til Herredskirke og Lille Løjtofte Kald ved Nakskov samme Aar, og der blev han, til han 1874 kom til sit sidste Embede, *Vaa-bensted og Engestofte* mellem Saksøbing og Maribo. Fra 1884—1894 var han Provst for Musse Herred, og døde 15. Maj 1896. Hans Hustru var død 4 Aar forinden.

I *Nykøbing* levede han et rigt Liv og sluttede Venskaber for Livstid, særlig med Mouritz Mørk-Hansen og dennes Broder, Adjunkt N. Hansen. Tiden var i mægtig Grøde paa alle Omraader, politiske, religiøse, folkelige, nationale og det særlig skandinaviske. Med Mænd som Mag. Lindberg i Taa-derup, Pastor Koch i Sdr. Kirkeby, Fabrikant Nobel, Læge Voltelen i Nykøbing og Edv. Tesdorpf stod han i livlig Forbindelse, og han gav Undervisning i dennes Aftenskole paa Ourupgaard. Man vil i Stiftstidenden fra den Tid ofte finde Artikler fra hans Haand, som vidner om, at han har sin Andel i det stærke aandelige Røre. I Nykøbing falder hans store Arbejde med for Selskabet for Danmarks Kirkehistorie at samle Materiale sammen til det i 1854 udkomne Værk: *Den fjalsterske Gejstligheds Personalhistorie*, et Værk, der af alle kyndige roses som ret enestaaende, fordi der er pløjet til Bunds i Kilderne, blandt disse særlig Skifteproto-

kollerne, hvis store Betydning for Genealogien Barfod havde Øje for og aabnede andres Øjne for, og fordi han med sin kritiske Sans, glimrende Fremstillingsevne og maaske ogsaa humoristiske Aare forstod at gøre det ret triste Emne levende og læseligt, saa at det endnu efter 80 Aars Forløb gør et levende Indtryk. Hans Ry som Personalhistoriker var hermed een Gang for alle befæstet; man henvendte sig derfor til ham om at skrive Indbydelsen til at udgive Personalhistorisk Tidsskrift, og Udenrigsminister Rosenørn-Lehn fandt ham ogsaa, da man maatte have Stamtavlen ført op til Dato for det Classenske Fideicommis paa Korselitze — Barfod kunde ikke forstaa, hvorfor han pludselig blev bedt til Spilleparti paa Oreby, men hvad der laa bagved, kom jo snart for Dagen. Ved det intensive Arbejde med Øens Kirkebøger fik han snart Øje for væsentlige Mangler ved deres Førelse, og hans Forslag til Forbedringer danner Grundlaget for den nugældende Forordning.

Endelig kunde han forlade sit lille Wartburg, da han blev kaldet til Præst i Angeln, som nævnt først i Oversø, senere i Sørup. Han stod nu i sin Ungdoms fulde Kraft og satte et stort Arbejde ind paa at udrette mest muligt under de overordentlig vanskelige Forhold, hvor de nationale Modsætninger var saa fjendtlig tilspidsede, at Kirkerne var fulde, naar han prædikede paa Tysk, men tomme, naar der var dansk Prædiken. Mange begavede Mænd var hans Nabo-præster, særlig den højtansete Lic. Ejler Hagerup i St. Solt, der snart efter blev hans Svoger, ovennævnte Mørk-Hansen (senere Vonsild), Brandt (Væggerløse), Plenge i Satrup, Graae (Idestrup), Sim. Hansen (Idestrup), Fejlberg (Askov), Aleth Hansen (senere Kultusminister) o. m. fl. Allerede her blev Opmærksomheden snart henledet paa ham som den, der egnede sig til repræsentative og overordnede Stillinger; han var en Tid konstitueret som Provst og blev af Gejstligheden valgt for Flensborg til Suppleant til den slesvigske Stænderforsamling. Med Liv og Sjæl gik han op i det mangeartede Arbejde her i Brændpunktet for de nationale Brydninger, og var der end store Skuffelser, kan det dog vistnok siges, at han havde Indtryk af, at hans og hans Hustrus Ar-

bejde bar Frugt i Menigheden. Han fuldendte her det i Nykøbing begyndte Arbejde, og sammen med Holger Rørdam, Kirkehistorikeren, begyndte han Udgivelsen af en Kirke-Kalender for Slesvig Stift^a). Anden Aargang udkom Juni 1864, da Slesvig var i Fjendevold og alle Embedsmænd, særlig Præsterne, fordrevne. I denne findes Nekrologer ved Barfod over de fra 1. Januar 1862 til 1. Nov. 1863 afdøde Præster, blandt disse en udførlig Skildring af Svogeren, Pastor Lic. Ejler Hagerup til St. og Lille Solt. Hvad Barfod har lidt i denne Tid, skildrer han paa egne og manges Vegne saaledes i Fortalen: »Ødelæggelsens Strøm er udgaaet over vort Fædreland i det hele. Mangen Plantning, som var grundlagt med kærlig Omhu, og som lovede velsignede Frugter for Fremtiden, er bleven oprykket eller nedtraadt af fremmede Voldsmænds Fødder. Mangfoldige af de Mænd, som med trofast Kærlighed til Slesvigs ældgamle Folkelighed havde anvendt deres bedste Kræfter paa at vække Folket af dets aandelige Søvn og at løse Fortryllesen, der havde bragt saa mange af Slesvigs Sønner til — som det fattige Barn opdraget i den rige Mands Hus — at foragte Fædrenes Sprog og dyrebare Minder, ere blevne fordrevne fra Hus og Hjem. Vi bøje os — ikke for Menneskenes Vilkaarlighed og Voldsfærd, men for Hans uudgrundelige Beslutning, uden hvis Vilje ingen Spurv falder til Jorden, som ydmyger, men som ogsaa kan og vil ophøje i sin Tid, naar vi kun ikke agte hans Tugtelse ringe, men med ydmyg Hengivelse i Hans Vilje stamme det gamle Ord: »Herrens Veje ere ikke vore Veje, og Herrens Tanker ere ikke vore Tanker; men som Himlen er højere end Jorden, saa ere og Herrens Veje højere end vore Veje, og Herrens Tanker højere end vore Tanker« — det Ord, som ingen lærte at sande uden i Prøvelsens og Modgangens haarde Skole«.

Det var, som noget brast i Barfods Hjerte, og han kunde daarlig taale at tale derom, langt mindre taale, at yngre, som intet havde oplevet, gav sig til at tale om Slesvig-Holstenernes Ret og det danske Styres Uret; saa kogte det i ham, og haarde Ord kunde komme paa Læben. Derfor underskrev han selvfølgelig Adressen mod Biskop Martensen,

som havde udtalt sig nedsættende om Sprogreskriptet, og for hans Vedkommende var det sikkert en underforstaaet Tillids-Adresse til den Mand, hvis Navn idelig nævnedes, naar Talen var om Slesvig, nemlig den senere Amtmand Regenbug. Aldrig kunde han og hans Hustru glemme Fastelavns Søndag d. 6. Februar, da en Afdeling Østrigere var marcheret op foran Sørup Præstegaard og havde forbudt Præsten at gaa over i Kirken og forrette Gudstjenesten, medens de selv og deres store Tilhæng i Sognet drog derop, syngende »Nun danken Alle Gott«, samtidig med at de havde stukket Oprørsfanen ud fra Kirkespiret. Da Preusserne senere vilde have Fanen stukket ud fra selve Præstegaarden, gik Fru Barfod i den dybe Sne over til en Slægtning, Frk. Marie Thomsen, en udmærket begavet og meget anset Kvinde i Sognet, talte længe med hende og opnaaede, at hun i Kraft af sin Personlighed fik hindret denne Raahed mod den, som kun havde virket i sin lovlige Regerings Ærinde. Hver Søndag, saa længe han levede og prædikede, sluttede han Kirkebønnen med de inderlige Ord: »Giv os ogsaa, som Folk paa Jord, at se en Oprejsningens Dag efter den dybe Ydmygelsens«. Han oplevede vel ikke en saadan Dag, men overordentlig vilde hans Smerte have været ved at se sit gamle Hjem, sine Børns Fødested, vel for stedse overgivet i Tyskhedens Vold.

Endnu samme Aar blev Barfod kaldet til Herredskirke og Lille Løjtofte, med Bolig i V. Karleby ved Nakskov, og dermed begyndte det sidste Afsnit af hans Liv.

At komme til *Lolland*, hvor han nu virkede i 32 Aar, fra Slesvig var at komme fra stormfulde friske salte Vande til flade, oversvømmede Enge med ringe Bølgegang, og dette prægede i nogen Grad hans Friskhed og aandelige Energi. Han kom hurtig i det bedste Forhold til Nabopræsterne, blandt hvilke saa betydelige som Wegener i Halsted, Fr. Helveg i Købelev, Anger i Horslunde, endvidere Dr. phil. Nielsen i Sandby, Krebs i Vindeby, Tobiesen i Dannemarre, Lassen i Gloslunde og Krogh i Arninge, om hvem det i Helms' Vise om de lyksalige Tilstande i Kejseren af Kinesiens Land hedder: For der er ingen Rigsdag til, ingen Avi-

ser og lollandske Præster!. I Nærheden fandtes Gaardejere som N. Heje til Skovbølle og Zacho til Gammeløje; Læreren i Løjtofte var den begavede H. J. Jakobsen, der senere, vist meget paa Barfods Anbefaling, blev Redaktør af Stiftstidende og hævdede dette Blad til et af de betydeligste Provsblade. Jakobsen har ved sin Velynders Død sat ham et smukt, varmtfølt Minde i Bladet.

Barfods Udgivervirksomhed var endt. Han helligede sig nu til Arbejdet i sine Menigheder, og med sit kærlige Hjerte og forstaaende Deltagelse i Syges Ve og Vel vandt han deres Hengivenhed saaledes, at de tilbød frivillig at øge hans Indtægter, om han vilde frasige sig Vaabensted, men han turde ikke af Familiehensyn, hvorom senere. Hans Prædikener bar altid Præg af hans milde, humane Syn paa Menneskelivet, og i een Henseende var de sikkert forskellige fra de fleste andre Præsters baade før og siden, at han var klar over, at skulde hans Ord trænge ind og virke, maatte de være Ord, som Menighederne brugte og forstod, hvorfor han omhyggelig undgik ikke blot Fremmedord og Abstraktioner, men en Mængde Udtryk, som vel brugtes i Skrift og hos de mere dannede Klasser, men som ikke var trængte ned i Almuens Bevidsthedskreds. Prædikenerne var derfor letfattelige, og da han jo var en erfaren Mand og inde i alskens Forhold, hvor Bonden kunde trænge til at tale med en studeret Mand, var han god at søge som Raadgiver, og det var han baade her og i sit sidste Embede, i Vaabensted. Dette sidste søgte han, ikke blot fordi der var større Indtægter, men særlig, fordi Præstegaarden i Karleby næppe var sund, men fugtig. Hans ældste Søn, der just var bleven Student, bortreves af Halssyge, der nær havde taget en anden Søn med, en lille Datter mistede han, og i Nakskov, hvor Familien havde boet i Naadensaaret, var en anden lille Datter ved en Piges Uforsigtighed faldet ud af Vinduet og havde slaaet sig ihjel. Men især havde hans Hustru haft svære Sygdomme og havde ikke kunnet komme til Kræfter. Endelig kom han jo i Vaabensted ret nær til Latinskolen i Nykøbing, og han havde endnu tre Sønner, som alle skulde naa at blive Studenter — og de endte som Præster alle tre.

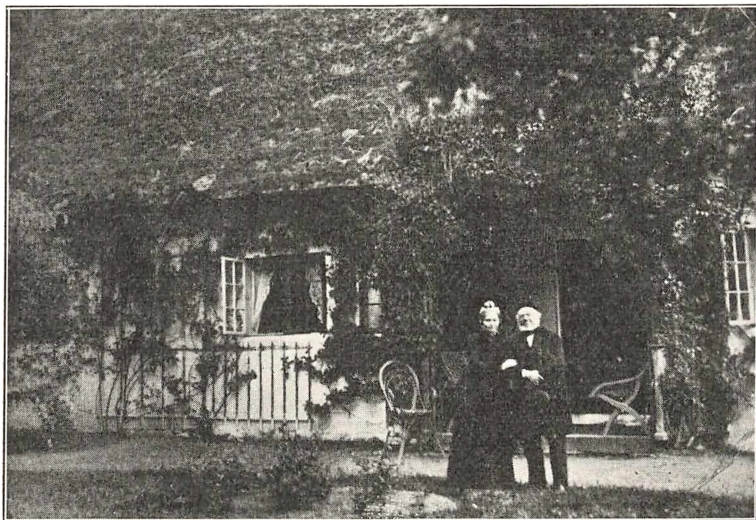
Provst Immanuel Barfod omgivet af samtlige Præster i Musse Herred.
 Bageste Række: Jungersen, M. C. B. Nielsen, Goll, Krohn, Schougaard, Hofgaard.
 Midterste Række: Lange, Vater, Barfod, Boisen, Blicher.
 Forreste Række: Koch, Saabye, Dall, Møller.
 Provstens Boliger, nederst i Midten Vaabensted.

Saa kom Familien da i Sommeren 1874 til Østlolland, til Egne, hvor Jordens Bonitet var 24, hvor Boligen vel var gammel (en Lade endog fra det 16. Aarh.), men rummelig og sund, hvor der i Haven var en Mængde Frugttræer, Graastener, Kirsebær, Morbærtræ osv. Blandt de Familier, som de jævnlig omgikkes, var, foruden Stedets Lærer, Abrahamsen⁴⁾, Proprietærene Skafte og Olsen til Trudstolpe samt Forpagterne paa Nielstrup Bartholin-Eichel og Carl Münster. Egnen var fuld af store Herregaarde, Wichfeld paa Engestofte, Rosenørn paa Oreby, Haugwitz paa Hardenberg, Knuth paa Knuthenborg. Den gamle Grevinde paa Hardenberg, der var »Durchlaucht«, kunde han jo tale med, da han beherskede det tyske Sprog.

Han stod i venligt Forhold til Biskop D. G. Monrad, og da Stiftsprovst Kofoed Hansen i Toreby blev entlediget i Decbr. 1883, blev Barfod allerede en Maaned efter udnævnt til Provst. Herredets Præster og Lærere satte overordentlig Pris paa deres Provst og kom hyppig for at raadspørge ham,

og han var en velvillig og forstaaende Visitor i Skole og Præstegaarde. Hans udprægede Ordenssans, Nøjagtighed samt Punktlighed ligesom hans efterhaanden erhvervede juridiske Kundskaber gjorde hans Indstillinger og Udfyldelse af Skemaer mønsterværdige og skabte et udmærket Forhold til Stiftsøvrigheden. Det store Kontorarbejde, de mundtlige Forhandlinger med Præster og embedssøgende Lærere tog en saa betydelig Tid, at han indsaa, at han maatte have Kapellan, for at Sjælesørgerplejen kunde besørges forsvarlig, og netop paa den Tid blev hans ældste Søn teologisk Kandidat og kunde træde til som Hjælper for sin Fader. I 10 Aar besøgede han de mere og mere opslidende Provsteforretninger, der ved Myndighedernes Forlangende om flere og flere og mere vidtløftige Skemaudfyldninger nu blev for trættende for en gammel Mand, og han søgte derfor Fritagelse for Provstegerningen. Lærerne sendte ham en smuk Takadresse, og fra Præsterne kom et meget stort fotografisk Arbejde ved hans Slægtning Adolf Lønborg i København, der gengav hans Billede i Midten omgivet af alle Herredets Præster. Paa de 4 Sider fandtes 6 Medailloner, i hvilke der var Billeder af Kirkerne i Fakse, Oversø, Sørup, Herredskirke og Vaabensted samt hans lille »Wartburg« i Nykøbing (se Billede S. 7). Indsat i en smuk Ramme var det at betragte som et helt Kunstværk, og en naadig Skæbne lod det, næsten som det eneste, blive reddet fra Branden i Glenstrup 1907, da Sønnen Benjamin Barfods Præstegaard i Løbet af faa Timer nedbrændte til Grunden med alt Indbo.

En Levnedsskildring af Immanuel Barfod vilde dog være ganske ufuldstændig, om den ikke udfyldtes med nogle faa Ord om hans Hustru Hanne (Johanne) f. Thomsen, en Søsterdatter af den kendte Valgmenighedspræst i Ryslinge, Vilhelm Birkedal. Hun var født 1825 og stod i 46 Aar ved sin Mands Side, og dette er ikke at forstaa som noget blot selvfølgeligt, naar der ses hen til Levetiden, men saaledes, at hun udfyldte sit Kald som Moder, ogsaa som Menighedens Moder, og sin Mands bedste Støtte i alt, hvad der hører til Menighedsplejen for gamle, svage og fattige. Fru Barfod var en sjælden Kvinde, ret en Birkedal, fuld af ægte Medfølelse

Vaabensted Præstegaard ca. 1883.

for al timelig og aandelig Nød, et poetisk Gemyt og belæst, særlig historisk; dertil havde hun en fin humoristisk Aare, som næsten stod paa Højde med hendes Mands, og som kunde gøre Samtaler med hende rige og befrugtende. Dybt optaget af sin Kristendom som alle hendes Søskende, en Arv fra Fædre hjemmet, kunde hun med Held, som »en Præstekone«, føre en Diskussion om kirkelige Forhold med Pastor Christiani, Nysted, der havde brugt nogle efter hendes Mening uheldige Udtryk. Trods sit svagelige Helbred, trods mange svære Sygdomme og Fødslen af 9 Børn, gav hun ikke op, før Alderen nødte dertil, og Gerningen kunde overtages af hendes eneste levende Datter, Anna, der senere blev gift med Pastor Clemens Petersen til Værum ved Randers. Da den gamle Bedstemoder, Fru Thomsen i Fuglebjerg, døde 1876, nedskrev Fru Barfod sine Erindringer om Moderen, et lille Skrift, som vel ikke er trykt, men eksisterer i en Del Afskrifter, og som tydelig viser, at hun mestrede Pennen lige saa godt som sin Mand. Efter hendes Død lod hendes næstældste Søn, Pastor Benjamin Barfod, trykke et Mindeskrift om sin Moder (Stiftstidendes Trykkeri). Pastor Imm. Barfod skrev

nogle Aar efter en Levnedsskildring af sin Svigerfader, Forpagter Thomsen til Fuglebjerregaard, hvilket heller ikke er trykt. Disse Linier skulde saa være det fjerde og sidste Led i Rækken.

Tilbage staar nogle Ord om Hjemmet. Med eet Ord: der var Aand i dette Hjem; de to betydelige Mennesker, Forældrene, skulde nok indvirke baade paa deres Børn og paa den store Mængde af Ungdom, som i Aarenes Løb kom i Vaabensted Præstegaard. I adskillige Aar, medens der var store Udgifter med de tre studerende Sønner i København, modtog de i Hjemmet unge Piger, særlig fra velhavende Hjem i København; disse unge Damer havde i og for sig ingen Pligter, men Datteren forstod med sin mærkelige Evne til at knytte andre til sig og beherske dem, at gøre dem til villige Redskaber i det store Velgørenhedsarbejde. De bragte jo Liv i Hjemmet, og talrige Paarørende kom tit i Besøg. Og de tre Sønner havde et sprudlende Humør, og hver af dem havde nu og da sine Venner med hjem. Dertil kom baade Præstens og hans Hustrus nærboende og fjernere boende Familie, som alle elskede Onkel Immanuel og Tante Hanne, og det er let at tænke sig, at naar alle disse unge kom sammen i Ferierne, var der et Liv og en ungdommelig Lystighed, som er uforglemmelig for dem, der har deltaget i den. I Hunseby hos Pastor Vaters havde de ogsaa megen fremmed Ungdom, ligesaa hos Bartholins og senere hos Münsters; og ved Juletid, naar Sneen laa tæt og Stjernerne blinkede, kørte ofte et stort Læs af Ungdom i store Slæder ind i Præstegaarden eller ud af den, og altid var der den, der kunde spille til en lille Svingom eller sætte morsomme Selskabslege i Gang. Fru Barfod trak sig tidlig paa Aftenen tilbage, men den yngste af alle, den gamle Provst, tog med Liv og Sjæl Del i hvad han kunde, morede sig med dem i adskillige Selskabsspil eller morede dem med sin fortrinlige Oplæsning af Hostrups Komedier eller andre livlige Stykker som: Skifteretten gør Udslaget. Om Sommeren gjordes mange Ture til de skønne Herregaardshaver, eller de unge gik om Aftenen paa Krebsfangst i en dyb Mergelgrav paa Præstegaardens Mark. I Haven, som var meget stor, gik Tiden med alskens Selskabs-

spil. Kun Timen efter Middag var der Stilhed, saa hvilede Præsteparret, og hele den kaade Ungdom lukkede sig med de uundgaaelige Piber inde i Konfirmandstuen og fordrev Tiden med at skrive Digte, som nærmest maa kaldes Sammenskudsdigte og forherligede en eller anden nykommen kær Gæst. De blev saa foredragne ved Kaffen i Havestuen ofte i fuld Udklædning og med de Instrumenter, som fandtes i Køkken og Forstue. Musik hørtes hver Dag, og Sangen dyrkedes ivrig, særlig var Gluntarne yndede. Alt groft og raat var bandlyst, det kunde simpelt hen ikke trives i denne Atmosfære. Foruden ved Maaltiderne og Kaffen samledes man i Mørkningen om Klaveret; da blev Salmer og aandelige Sange afsungne, og Datterens Spil, hendes Røst og vemodige Valg af Sange gjorde stærkt Indtryk paa de tilstedeværende. Men »Tider skal henrulle«, Datteren blev gift, Sønnerne hjemførte deres i Præstegaarden fundne Brud til deres egen Præstegaard. Fru Barfod døde, hun, som var Hjemmets Midtpunkt og samlende Personlighed; den gamle blev ensom og følte sig ensom; i faa Aar endnu kunde han rejse rundt om Sommeren til sine Børn, men saa maatte ogsaa han bukke under. Han var en Mand lidt under Middelhøjde, men meget kraftig bygget og med et saa udmærket Helbred, at han vist aldrig havde været virkelig syg; i mangfoldige Aar havde han haft saa tyndt Haar, at han havde brugt Kalot, hvilket Hovedstykke klædte ham udmærket; havde den været rød, vilde han særdeles godt kunne være taget for en værdig romersk Kardinal. En snigende Sygdom i Spiserøret udmarvede hurtigt hans Kraft og hentærede hans Legeme.

Børnene kom for at tage Afsked med ham, og den 15. Maj 1896 lukkede han sine trætte Øjne. Hans og hans Hustrus Grav kom til at ligge op ad Muren til en af Præstegaardens Længer (nu nedrevet). Under deres Navne staar kun eet Ord:

Tak.

Kort efter blev den gamle Præstegaard nedrevet.

Til Slut hidsættes et lille Fødselsdagsdigt af hans Søn Benjamin 1880 for at vise den hjertelige Tone, der gik igennem Samlivet med Forældrene. Der sigtes til et Besvimelsesanfald paa Landevej i Begyndelsen af Aaret.

Hist paa Mols, hvor Frøer spises,
 Naar man ej har Spegesild,
 Der blev han, hvem denne Vises
 Klokketoner vies til,
 Født og døbt og vaccineret,
 Og de første spæde Trip,
 melder Sagnet, han marcheret
 Har paa Jyllands Næsetip.

Bort fra Faxe, hvor paa bakket
 Jordbund Græsset gror paa Kridt,
 Ensom Ungersvenden flakked,
 Angstbespændte var hans Skridt.
 Amor med sin Pil ham brændte,
 Og at ej han stak forkert,
 Skønnes af, at hjem han vendte
 Til en Halvdel reducert.

Vide om han flakked, før end
 Han fandt Ly bag Lollands Hegn,
 Og nu har han fire Børen,
 Som slet ikke er af Vej'n.
 Gid hans Aar maa blive mange,
 Gid hans Sorger blive faa,
 Og gid Sønnenne de lange
 I hans Fodspor vandre maa:

Gid hans gamle Slægtsregistre
 Stedse større blive vil,
 Saa han immervæk kan klistre
 Nye Oldemødre til.
 Men for alting, kære Fatter!
 Mærk Dig disse mine Ord:
 Lad os se, Du aldrig dratter
 Ned i Grøften som ifjor.

Finale furioso.

En Skaal for Kalotten om graanende Haar
 Med Trekanter tavlet og tjældet,
 For ham, der staar som Yngling trods de tre Snese Aar
 Saa rank endnu som Granerne paa Fjældet.
 Og Skaal for vor Mor, som ved hans Side staar,
 Og Skaal for den hele gamle skæve Præstegaard.
 Tøm dit fulde Glar
 Til Ære for vor Far,
 Tøm det for vor Mor,
 Den sødeste paa Jord!

For Hjemmet, hvor Mindet om Haabet staar Vagt,
Gid længe det end maa os skærme!

Redaktionen føjer:

Spredte Smaatræk om Provst Barfod

til ovenstaaende saa smukke og afrundede Skildring, spredte Træk, der skyldes velvillig Meddelelse fra en af Provstens endnu levende Sønner, den kendte Ornitolog Pastor emer. Kr. Barfod, og som dels ved Eksempel illustrerer, hvad ovenfor er sagt om Provstens Lune, der i de nærmestes forstaaende Kreds kunde give sig naturligt Udslag i lidt spøgefuld Overdrivelse, dels giver et Erindringsbillede, som det har formet sig i en Søns Opfattelse af hjemlige Forhold.

Fader var, skriver Pastor Barfod, af Natur »Studerammerpræsten« — selv om han jo ogsaa var meget virksom udadtil i sine Sogne. Han vilde nødig forstyrres, naar han sad med sine dybtgaaende og omfattende personalhistoriske Studier, og kunde blive lidt ked af det, naar han ikke kunde faa Fred for Gæster i sin Arbejdstid. »Jeg husker han engang sagde: jeg er yderst gæstfri d. v. s. helst fri for Gæster«.

Vi kom, meddeler Pastor Barfod yderligere (efter en Artikel, skrevet til Frederiksborg Amtstidende), til Lolland, hvor Far fik et Embede i Vaabensted. Og her henlevede jeg saa min Barndom, der var rig og lykkelig ... saa meget den kunde være, naar der hvilede to Skygger over den — den nationale Krænkelse, vi havde haft saa nær ind paa Livet, og saa ... økonomiske Vanskeligheder.

I Sønderjylland havde Far, der jo for en Del skulde leve af Præstegaardsjorden, sat sig i Gæld for at faa denne kultiveret: at mergele var netop kommet paa Mode —. Og ligesom han skulde høste Udbytte, kom Krig og Bortvisning. En Del Effekter kom paa Auktion ... og vi kom over til en Slægtning, en Forpagterenke paa Godserne Førsløv og Fuglebjerg i Sydsjælland, som ejedes af Godsejer Neergaard ... Han hørte om Fars Forhold og kaldte ham til sig og lagde 500 Daler paa Bordet for ham: Dem skal De laane. Betingelserne er: Ingen Kaution, ingen Renter, og Tilbagebetaling,

naar De kan; for en Ordens Skyld kan De kvittere for Modtagelsen.

Et Par Aar efter var Far paa Rejse og kom med et første Afdrag til Godsejeren, som imidlertid ikke modtog Pengene; De har mere Brug for dem, sagde han, lad os hellere sætte en Streg over det Gældsbevis. Jeg husker Fars Glæde og Udbrud, da han kom hjem: Hanne, Hanne, min Gæld er strøget.

Saa døde Neergaard. Og i hans Gemmer fandt Executor Fars Gældsbreve, der ved en Fejltagelse ikke var tilintetgjort. Og der blev rejst Krav om hurtig Betaling med Renter og Renters Rente. Der blev naturligvis Fortvivlelse over denne uventede Bét i Økonomien ... Der havde lige været Raad til ved Sparsommelighed at holde os i den lærde Skole i Nykøbing. Vi skulde være Præster. I kan ikke studere, I maa ud og tjene Penge, sagde Far til os ...

Min Far gik til en rig Gaardmand i Sognet, Jens Rasmussen, kaldet Ladefoged, og forklarede sin Nød. Hvormeget er 'et, Pastor? Ja, det var altsaa 500 Daler. Ikke mer! Og saa hentede han Pengene i Dragkisten, Neergaards Bo fik dem.

I 1890, da Far blev 70 og han havde om sig sin Datter og sine tre Præstesønner, sagde han til os: I sidste Uge betalte jeg Resten af min Gæld til Jens Ladefoged, i Dag skal vi derfor have en Flaske Rødvin.

Noter.

¹) I første Ægteskab med Jørgen la Cour havde hun 5 Børn, som altsaa blev Halvbrødre til Imm. B. — ²) Med sin tredje Hustru, der først døde 1887, havde H. P. Barfoed 4 Børn, blandt hvilke en Søn, der er Fader til de velkendte »Bror Mika« og »Ærbødigst«. En ældre Broders Søn var Hospitalsforstander i Aalborg og Udgiver af Søren Kierkegaards Dagbøger Hans Peter Barfod, hvis Søn er nuværende Departementschef Aage Barfod. En anden ældre Broders Søn var Dr. med. Hans Peter Barfod paa Frederiksberg, hvis Søn er Boghandler Olaf O. Barfod. — ³) Dens Indhold falder i to Dele, en kalendarisk og en kirkehistorisk, hvormed sikkert de to Udgiveres respektive Bidrag er betegnet. I det første Afsnit findes bl. a. Nekrologer over de i 1861 afdøde Præster. — ⁴) A.'s Hustru, f. Schou, var Søster til kgl. Operasangerinde Fru Augusta Lütken, deres Søn var nylig afdøde Læge Anton Abrahamsen i Maribo.

Folkesagn fra Ringsebølle Sogn.

Af Hans Ellekilde.

Det er ikke uden Betydning at redegøre for, hvad der kendes af Folkesagn fra et enkelt lolland-falstersk Sogn, for derigennem at tilskynde Historisk Samfunds Medlemmer til at interessere sig for Indsamlingen af Folkesagn fra deres eget Sogn. Det kan i de fleste Tilfælde nok gøres nødigt, da der ikke er nogen dansk Landsdel, hvis Sagnverden vi er forholdsvis daarligere underrettet om end Lolland. Falster er noget bedre, men dog langt fra god nok endnu. Jeg vælger til denne Redegørelse for et enkelt lollandsk Sogns Folkesagn Ringsebølle Sogn ved Rødby, fordi Hovedindsatsen for at indsamle Folkets Folkesagn er gjort i vore Dage af en enkelt stærkt interesseret Mand, Købmand, forhenværende Borgmester Ole Svendsen i Rødby, der selv er født 1880 paa Ringsebøllegaard. Han skulde gerne være et Eksempel til Efterfølgelse for alle gode Lolliker og Falstringer. Det er meget lidt, hvad vi fra ældre Tid kender til Ringsebølle Sogns Sagnverden. I Pastor P. Rhodes Samlinger til de Danske Øers Laalands og Falsters Historie I 1776 S. 590 læser vi: »Ringsebølle Sogn har intet merkværdigt, uden Ælde. Stedet er meget gammelt, en Laalandsk Ring skal have anlagt det og skal her ligge begravet, tilforn i ærværdig Erindring her i Egnen:

Ring stærk Odder ikke kuser,
Om end Odder hannem rusker
i hans Totter og hans Haar,
Ring den Rise modig staar«.

Rhode opgiver som sin Kilde Boisens Manuskriptsamling, men det hjælper os ikke meget til at klare, hvorfra dette krønikeagtige Rim stammer. Vi lægger Mærke til, at dette

Rim ikke forbindes med det berømte Relief over Ringsebølle Syddør (se Aarvog 1927 S. 85), der af den yngre Sagnoverlevering tolkes som to Brødres Kamp (saaledes f. Eks. af Friis i hans Bearbejdelse af Rhodes Bog 1859 I S. 507, sml. Haugner Gl. lollandske Kirker S. 41), og vi følger dette Fingerpeg for at forklare den lille Strofe ud fra sig selv. Meningen er ganske utvivlsomt denne: Kæmpen Ring, Byens Grundlægger og Navngiver, viger ikke for den berømte danske Oldkæmpe Stærkodder, af Digteren opfattet som den stærke Odder, han lader sig ikke kuse af ham, han bliver modigt staaende, selv om Odder i Kampen griber fat i hans Haar og rusker dygtig i ham. Nu synes der ikke at kendes Oldtidsgravhøje i Ringsebølle Sogn, men der kan jo meget vel i 1776 have været en saadan nu ryddet Gravhøj i Sognet, der af Sagnet opfattes som Kæmpen Ring, Byens Grundlæggers Gravhøj.

Ringsebølle Kirke ligger i den nordøstre Udkant af Ringsebølle Sogn, og det er derfor ikke underligt, at der fortælles Sagn om, at Kirkens Grundvold er flyttet til dens nuværende Udkantsplads. Købmand Ole Svendsen meddeler efter Fortælling o. 1906 af fhv. Lærer E. Hegelund i Ringsebølle, vistnok meddelt af hans Formand i Embedet, Lærer Neble (i Ringsebølle 1849—83):

Naar Kirken i Ringsebølle ikke er bygget i selve Byen, er Grunden den, at Materialerne (Stenene) hver Nat flyttedes over paa Holmen ved den anden Side Søen, og da man havde flyttet dem tilbage, og de stadig bragtes over igen, endte det med, at Kirken blev bygget her paa Holmen.

Ole Svendsen oplyser, at man altid har paastaaet, at Ringsebølle ikke var Kirkens rigtige Navn, og skønt Navnet Egeby har været fortrængt fra officiel Brug før Aar 1500, er Navnet Egeby Kirke ikke forsvundet helt, men er overleveret mundtligt til nu. En Husmand Johan Jensen (1838—1906) af gammel Bondeslæggt fra Sognet har meddelt Ole Svendsen, at der ved Kirken var et Bosted »Egeby«. Bostedet betegnedes i gamle Dage som »Hovet« eller »Marken ved Hovet«, eller ogsaa som »Kirkegaardene«. Helt umuligt

er det vel ikke, at Hov betyder Tempel, og at dette Navn antyder, at der har ligget et hedensk Tempel som Forgænger for Egeby eller Ringsebølle Kirke. Det kan maaske forklare Kirkens uheldige Plads i Forhold til det senere Sogn, at det er en Gaardkirke, bygget nær sin Bygherres Gaard, maaske som Afløser af et hedensk Hov. Vi peger paa denne Mulighed, uden at ville fastslaa dette som den faktiske Virkelighed. Vi har i alt Fald Sagn om, at den nye Kirke var Troldene en Torn i Øjet. Ole Svendsen meddeler efter Fortælling 1910 af Urmager P. Henningsen (1834—1925) i Rødby, født paa Gaarden Nr. 6 i Ringsebølle af gammel Bondeslægt:

Egeby Kirke blev først bygget; men da Klokkeren begyndte at lyde, blev en Trold, der boede i Hoby, rasende. Han tog en vældig Sten og slyngede den efter Lyden. Stenen faldt o. 1000 Alen, før den naaede Kirken, ned i Søen. Retningen passede imidlertid aldeles, hvad man kan se, da Stenen endnu den Dag i Dag ligger paa Grønlund Svendsens Eng lige over for Kirken. Sagnstenen blev fjernet 1922 af den sidste Ejer af Familien Svendsen, der ejede Ringsebøllegaard.

Et andet Troldesagn fortæller om, hvorledes den Banke blev til, som Ringsebølle Kirke hviler paa, og desuden Højdedraget imellem Ringsebølle og den endnu højere liggende Fuglse Kirke, Herredskirken, der regnes for et Sømærke. Vi anfører ogsaa her først Ole Svendsens Optegnelse af Sagnet efter hans Faders Fortælling, Proprietær Grønlund Svendsen (1851—1931) paa Ringsebøllegaard (sml. Haugner Gl. loll. Kirker 42, lidt afvigende i Stilen):

Man fortalte i gamle Dage om en Trold, der var kommet hertil fra andre Lande, fordi han ikke kunde taale Klokkerne. Han blev nu rasende, da de Kristne ogsaa nærmede sig her. Han tog al den Jord, hvor Rødby Fjord nu er, i en Sæk. Han kom fra Hoby for at begive sig til Bispensø for at bringe Død og Ødelæggelse over de Kristne. Men heldigvis boede her en god Nisse, der vidste om Troldens Hensigt. Han fulgte efter, og hvor Egeby Kirke nu ligger, indhentede han Trolden og stak Hul paa Sækken. Straks faldt Sandbunken ud, hvorpaa denne første Kirke her paa Landet blev bygget. Trolden mærkede intet, hvorfor Jord og Sand stadig dryssede

ud, som det endnu ses i Højene, der ligger imod Øst i Egeby og Højbygaards Marker i Retning imod Nordøst. Hvor Fuglse Kirke nu ligger paa sin høje Banke, indhentede Nissen Trolden igen og skar Bunden ud af Sækken, hvorved denne Banke som nævnt fremkom. Lidt blev der dog i Sækken, og det slyngede Trolden efter Bispensø og Aalevad, hvad der ses endnu i Terrænet Øst for Fuglse Kirke. Dette var den anden Kirke, der blev bygget, men Trolden blev saa rasende, at han straks døde og blev til Sten.

Vi kender fra selve Ringsebølle en afvigende Sagnopfattelse, hvorefter Bakkedraget ikke er blevet til som Følge af en hedensk Trolds Forbitrelse over de Kristnes Fremgang, men som Følge af to Troldes Kamp med hinanden. Det er formodentlig en ældre og mere oprindelig Sagnopfattelse. Optegneren er Højskolelærer Anders Vedel i Roskilde 1915, og Meddeleeren er Gaardmandssønnen Thorvald Madsen, f. o. 1884 i Ringsebølle:

Paa Lolland fortælles om to Trolde, der var blevet Uvenner. Den ene Trolde tog en Pose med Jord for at til-dænge den anden Trolde, men denne var Ven med Nisserne. Trolden tog Jorden, hvor Rødby Havn nu er, og med denne Pose Jord paa Ryggen vandrede han af Sted. Saa kom Nissen og stak Hul paa Posen. Indholdet begyndte at drysse ud, og det blev den Banke, hvorpaa Ringsebølle Kirke nu ligger. Trolden mærkede ikke noget. Han gik videre, og derved opstod det Bakkedrag, som strækker sig fra Ringsebølle Kirke til Holeby. Der opdagede Trolden Sammenhængen. Han slængte Posen fra sig, og derved opstod den Banke, hvorpaa Fuglse Kirke ligger.

Vi anfører nu det samme Sagn i Fuglse Sogns Overlevering, optegnet til Tang Kristensen af Ungkarl Johannes Jensen i Hillestolpe 1889 og trykt paa Lollandsk i Skattegraveren XI S. 30—31 Nr. 50. Troldens Formaal er her at fylde Guldborgsund, og der nævnes ikke noget om en Nisse, der stak Hul paa Sækken. Vi anfører her Sagnet om Trolde, der vilde flytte (paa Rigsdansk):

Engang vilde en Trolde, der boede i Nærheden af Maribo, flytte over til Falster. Han tog nu en Sæk, fyldte den med Jord og begav sig paa Vej med Sækken. Han skulde nemlig

over Guldborgsund og havde derfor taget den Jord med til at fylde i Sundet, saa han kunde gaa derover. Som han nu gik hen ad Vejen, gik der Hul paa Sækken, og Jorden strømmede ud, og, saa langt som han gik, efterlod han en stor Vold, til han endelig standsede for at hvile lidt. Mens han nu stod, opdagede han, at der var Hul i Sækken. Han tog nu fat om Hullet, saa der ikke kunde løbe mere ud, og saa begyndte han igen at gaa. Der, hvor han havde standset, var der løbet saa meget ud, at der var blevet en stor Bakke, hvilken han nu begyndte at gaa ned ad. Og det gik let, ikke alene fordi det var nedad, men ogsaa fordi der ikke var ret meget i Sækken. Da han standsede en Fjerdingvej derfra for at se, hvor meget der var tilbage, og han da fandt, at han havde tabt det meste, blev han vred, slængte det sidste og sagde: »Her hvor jeg lægger denne Jord, skal ingen levende faa Ro til at bo«. Det kom de heller ikke til, for der er bygget en Kirke paa det Sted, der — skønt den ligger over en Mil inde i Landet — har tjent som Sømærke for Sejlere ude paa Østersøen. Fra det Sted, hvor der var gaaet Hul paa Sækken, var der blevet en stor Vold, som endnu er Skel imellem to Landsbyer, og der hvor han standsede, er der løbet saa meget ud, at det endnu den Dag i Dag er et af de højeste Steder paa Lolland og kaldes Luskebakken. Kirken, der blev bygget noget derfra, hedder Fuglse Kirke, og man kan endnu se, hvorledes Jorden er løbet til Siden, da Trolden hældte den ud.

Vi kender Sagnet endnu en Tak østligere end fra Fuglse, optegnet af Tang Kristensen 1903 efter Bødker Rasmus Jørgensen i Flintinge, Toreby Sogn, f. o. 1822 (se Minder og Oplevelser IV S. 268). Sagnet har allerede været trykt i Danske Sagn 2den Række III S. 36:

Der var en Trold, som tog en Sæk Jord, nede hvor nu Holeby er, og vilde til Sundby og lægge Jorden der for at faa Bro over. Der var Hul paa Sækken, og Jorden løb ud af den. Der er ogsaa en Grusrevle tværs over Nybøllegaards Jorder. Trolden lagde saa den sidste Klat Jord, hvor nu Fuglse Kirke ligger, for han blev ked af at gaa videre med den, han havde jo for lidt Jord nu til at bygge Bro. Kirken ligger ogsaa meget højt.

Men det er paa Tide, at vi igen vender tilbage til Ringsebølle Sogn til Sagnene om Egeby Kirke. Vi anfører nu de

Sagn, der paa den ene eller anden Maade er udsprunget af Kirkens ejendommelige Udstyr, og begynder med den ældste Optegnelse efter mundtlig Overlevering, nemlig Friis' Optegnelse af Broderkampssagnet i hans Bearbejdelse af Rhodes Samlinger til Lolland-Falsters Historie 1859 S. 507.

Over Kirkens Dør findes en Sten, saa stor som Dørkarmens øverste Del, hvori er udhugget tvende med Økser, Spyd og Skjolde bevæbnede Mænd. En opsadlet Hest staar ved den enes Side, den anden har en Hund med sig. Herom fortæller Sagnet følgende: Tvende Brødre mødtes til Tvekamp paa dette Sted. Den ene faldt, og den anden — der formodentlig hedte Ring — byggede denne Kirke som Bod for sin Gerning. Friis tilføjer: Paa Kirkens Mur er fremdeles udhugget et Menneskeansigt og en Dyrefigur, der siges at være en Løve.

Ole Svendsen kender Broderkampssagnet i to forskellige Udformninger, ingen af dem ubetinget folkelige, da den første stammer fra Lærer D. F. Neble, som levede i Sognet fra 1849 til 1883, og den anden fra Pastor C. P. Jacobsen, Præst i Ringsebølle 1858—75.

Efter Lærer Nebles Fortælling er Ringsebølle Kirke bygget af en Kæmpe og en Løve. Kæmpens Hoved blev afbildet paa Sydsiden af Koret, Løvens Billede paa Nordsiden. Kæmperen var Kong Ring, der havde slaget sin Broder og bygget Kirken som en Bod for sin Gerning. Ring var en »Svensker«, en »Søkonge« og en »vældig Krieger«. Ring krigede ogsaa med Kong Hyll, der boede ved Hyllehøj paa Grænsen af Taagerup og Rødby Sogne.

Efter Pastor Jacobsens Fortælling lyder Sagnet:

Kong Ring var en Kæmpe og en Svensker, han var Kæmperen, der byggede Kirken, fordi han havde slaget sin Broder for at faa hele Arven. Da han kom over til Svenskerne i Holsten, blev han kristen, tog hjem og byggede Kirken som Bod. Kirken blev bygget paa Holmen, hvor Drabet var sket.

Frk. Mine Thorsen i København meddeler 1921 Sagnet om de to Brødres Kamp om samme Pige, efter Mejeriforpagter Lykke paa Nielstrups Fortælling:

Over Kirkedøren i Ringsebølle sidder et Granitbillede, der forestiller en Tvekamp. Sagnet fortæller, at der her har fundet et større Opgør Sted mellem to Brødre, der begge var forlovet i den samme Pige — hun var trolovet med den ene; men da han vendte hjem fra Krigstogt, havde hun hengivet sig til den anden. Det kom derved til Kamp — den ene blev dræbt, den anden byggede Kirken til Bod for Brodermord.

Der findes ogsaa Sagn om de to andre Stenbilleder paa Kirken, som allerede Friis omtaler; vi meddeler ogsaa nu først Ole Svendsens Optegnelse af Sagnet (sml. Haugner: Gl. lollandske Kirker 41):

Om Reliefferne i Korets Mure, som forestiller et Mandshoved og et Dyr med kløftet Hale, fortæller Sagnene, at Dyrebilledet forestiller en Drage, som havde Tilhold her. Mandshovedet forestiller en Kæmpe, som efter at have fældet Dragen byggede Kirken.

Frk. Mine Thorsen meddeler 1922 en Optegnelse om denne Dragekamp, meddelt efter hendes Opgivelse af Gaardmand Lars Suhr i Gerringe, V. Tirsted Sogn, et Sagn, som Købmand Ole Svendsen stiller sig meget tvivlende overfor. Det har derfor Betydning, om nogle af Aarbogens Medlemmer kender Sagnet i samme, helst lidt mindre »romantiske« Form:

I en Sandbanke i Ringsebølle huserede en Drage, saa hverken Mennesker eller Dyr vovede at komme den paa nært Hold. Heldigvis kom en Ridder hjem fra Felten. Han fældede Dragen ved at jage et ni Alen langt Sværd gennem Uhyrets Tunge og Hjerne, saa Sværdet trængte langt ud paa den anden Side, og plantede dernæst Skæftet i Jorden. Saaledes tøjret udaandede Dragen omsider, mens den spyede Edder og Blod om sig i lange Baner. Da Dragen var død, lod Ridderen en Ild antænde rundt om Uhyret og lod den vedligeholde i ni Dage og ni Nætter. (De gamle brugte aldrig Ordet Døgn i daglig Tale, det blev kun sat i Forbindelse med Foraar og Efteraar som Foraars- og Efteraarsjævendøgn). Derved blev Dragens Krop, Blod og Edder opslugt af Luerne og forvandlet til Aske, der bortførtes af Vinden. Det var, som Dragen ikke havde været. Af Taknemmelighed over at være befriet for Dragen skred Befolkningen til at opføre en Kirke paa Bakken. Det viste sig da, ved Udgravningen af Grun-

den, at Højen rummede saa meget Guld, som Dragen havde ruget paa, at der var rigeligt til Kirkens Opførelse. I Kirkens Gavllod man indsætte et Granitbillede, der gengiver Dragen og dens Banemand. Det sidder dér den Dag i Dag. Sagnet føjer til, at Byen erholdt Navn af Ringsebølle, efter den glødende Ring, inden for hvilken Dragen forsvandt.

Vi har ikke endnu udtømt Sagnstoffet knyttet til Ringsebølle Kirke, og det er denne Gang Optegnelser ved Ole Svendsen af en ganske anden tillidsindgydende Karakter end Frk. Mine Thorsens. Vi har først et Sagn om Ringsebølles Kirkeklokke:

Kirkeklokken i Ringsebølle er ikke den første Kirkeklokke, Kirken har haft. Engang da man ringede med Kirkens ældste Klokke, væltede Klanghuset, og Klokken styrtede ned i Søen og forsvandt. Man anskaffede da den Klokke, som findes endnu. (Meddelt af Lærer A. Hegelund, f. 16. April 1886 i Ringsebølle. Fortalt af en gammel Mand i Hillested).

Man har Forestillinger om Kirkens store Ælde, den skal have staaet Syndfloden over. Ole Svendsen lader Husmand Johan Jensen i Ringsebølle (1838—1906) give Forklaring derpaa: »Paa Valdemar Atterdags Tid brød Østersøen ind over Landet og ødelagde Egeby undtagen Kirken, og denne Vandflod blev kaldt Syndfloden. Præsten reddede sig i Rødby, og saa blev Egeby Anneks, men Præsten i Rødby har ikke Ret til at være Præst ved vor Kirke«, tilføjede han.

Ole Svendsen oplyser nærmere om denne Ringsebølles Selvstændighedstrang over for sit Hovedsogn: »For faa Aar fik jeg tilfældig at se en Afskrift af en Landemodedom fra Tirsted Kirke fra 1437, hvor Præsten og Egeby Mænd var i Rette, og staar der: »og maatte Præsten Hr. Henrik bekende og tilstaa, at hvad han havde i Ringsebølle, det havde han med Vilje og Venskab, men ikke med Rette«. »Da jeg læste dette«, tilføjer Ole Svendsen, »stod pludselig den gamle Mands lynende Øjne og vrede Ansigt mig levende for Øje — og jeg huskede tydeligt hans vrede Stemme, da han sagde, at Rødby Præst havde ikke Ret til at være Præst ved vor Kirke. Tænk, at en saadan truffen Ordning i 1437 var bevaret gennem Overlevering i næsten 500 Aar, og endnu

var i Stand til at fremkalde Vrede«. (Sml. her Kirkehist. Samlinger Række IV, S. 802—06 om Rødby Præsts Stridigheder med Ringsebølle Bønder).

Det er ikke underligt, at denne gamle Kirke med de mærkelige Sagn ikke vækker helt hyggelige Stemninger i Sognefolkets Sind. Jeg benytter mig igen af Ole Svendsens Ord (Sml. Haugner Gl. loll. Kirker 42):

En vis Mystik har tidligere omgivet Ringsebølle Kirke, f. Eks. naar man sagde: »Det staar ikke rigtig til dernede«, eller: »Ved Kirken spørger det«. Eller naar en Mand for ikke tyve Aar siden om Natten, da han vilde gaa der forbi, pludselig følte sig betaget af en overnaturlig Rædsel. Haaret rejste sig paa hans Hoved, og han vendte om: »Thi det kunde ikke være rigtig fat derhenne«. Eller naar endnu for 4—5 Aar siden en Vejfarende højtidelig meddelte: »at der var set Lys i Kirken ved Nat«.

Ringsebølle Kirke spiller saa stor en Rolle i det lille Ringsebølle Sogns Bevidsthed, at Sagnene næsten kun drejer sig om denne Kirke, og det er meget lidt, vi kender til Sagn fra Ringsebølle Sogn undtagen fra Kirken. Vi har, ja, Sagn kan man næppe kalde det, højest et Sagnminde, meddelt af Købmand Ole Svendsen, der ogsaa har meddelt ikke faa Træk af Folketro, af Festsik og Dagligliv fra Ringsebølle Sogn (Sml. Aarvog 1936 S. 90 om Goen):

Efter Svenskekrigen blev Ringsebølle Skov ruineret. Resten af den var endnu til i min Faders Barndom, det sidste store Egetræ ryddedes 1927. Pladsen kaldes »Skovhaven«. I Virkeligheden minder kun det ældre Sognenavn Egeby og Stednavnet Lundegaarde om Sognets gamle Skovrigdom.

• Jeg haaber nu, at Ole Svendsens Eksempel vil frugte i andre lollandske Sogne, og jeg anfører derfor en Fortegnelse over de Sogne, hvorfra det særlig er magtpaaliggende at faa Sagnoptegnelser, fordi der saa godt som intet kendes af Sagn i trykte og utrykte Kilder fra disse Sogne. Det er følgende Sogne: I Sønderherred er det Vestenskov, Arninge, Dannemarre, Gloslunde, Græshave, Søllested, Skovlænge, Gurreby og Avnede Sogne; i Nørre Herred: Nakskov Land-

sogn, Utterslev, Nordlunde og Løjtofte Sogne; i Fuglse Herred er der Errindlev, Olstrup, Krønge, Bursø, Vejleby og Askø Sogne; i Musse Herred: Vaabensted, Taars, Majbølle, Fjelde, Døllefjelde, Musse, Godsted, V. Ulslev og Herridslev Sogne; i Falster Nørre Herred: Lillebrænde, Nr. Alslev, Brarup og Stadager Sogne, og i Falster Sønder Herred gælder det Hørreby og Nr. Ørslev Sogne. Det betyder ikke, at vi ikke ønsker Sagnoptegnelser fra de ikke her nævnte Sogne, tværtimod, det betyder, at de nævnte Sogne er særlig daarlig repræsenterede i den danske Sagnindsamling, og at det vil være at ønske, at gode Mænd eller Kvinder i de paagældende Sogne efter Ole Svendsens Eksempel tager dette Optegnelser- og Indsamlingsarbejde op, inden det bliver for sent. Hellere straks end siden.

Tre Stubbekøbing-Haandværkere i det 19. Aarh. og lidt af Byens Historie.

Af C. Strandgaard.

I Tilknytning til tidligere Artikler her i Aarbogen¹), omhandlende vor Bys Bestræbelser i forrige Aarhundrede for paa ny at komme til Kræfter oven paa den lange Nedgangsperiode, skal her fortælles om nogle af de Mænd, der tog virksom Del i dette Arbejde.

Christian Frederik Elvers (1783, † 1861).*

Elvers kom hertil fra Tyskland i Begyndelsen af forrige Aarh.. Han blev gift med Maren Neble, en Plejedatter af Købmand, Overmaaler og Kirkeværge Wiborg, om hvem man endnu mindes ved hans store, solide Gravsten paa den gamle Kirkegaard og ved hans oprindelig smukke Bindingsværksgaard paa Vestergade.

Efter Wiborgs Død 1824 arvede Elvers Svigerfaderens betydelige Ejendomme. Foruden den nævnte Gaard, hvortil hørte Arealet mellem Vestergade, Elversvej og Asylvej, kom han i Besiddelse af det Jordstykke, hvorpaa Rosenvangets Allé, Lindevej, Kastanievej og Rønvej senere blev anlagt, og som fik Navnet »Elvers Vænge«. Gaarden afhændede Elvers allerede 1829 til Købmand Frey, som i 1857 fik Gæstgiverbevilling og ved betydelige Tilbygninger gjorde »Wiborgs Gaard« til Hotel og Byens Samlingssted under Navnet »Freys Hotel«²). Borgernes Samlingssted havde hidtil været i Møllegade, hos Brygger Petersen, hvor adskillige vigtige Beslutninger er blevet truffet.

Elvers, der i sine unge Aar drev Gartneri, arvede foruden de nævnte faste Ejendomme ogsaa en god Del rede Penge,

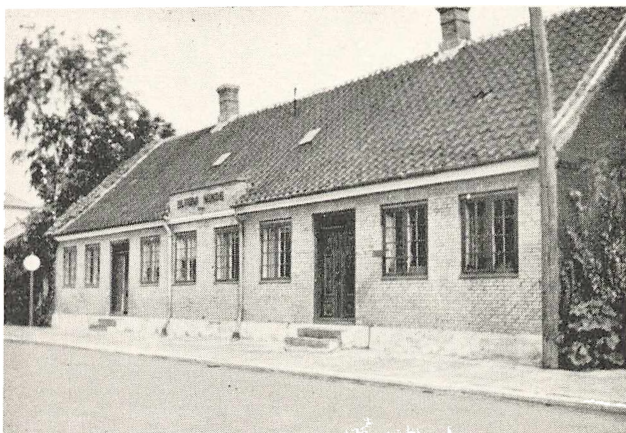

„Wiborgs Gaard“, circa 1890, da den endnu ikke havde mistet sit oprindelige Præg.

hvis Bestyrelse kom til at lægge Beslag paa ham i hans ældre Aar. Forholdene var dengang, ved Midten af forrige Aarh., saaledes, at den, der havde Penge tilovers, selv maatte sørge for at faa dem anbragt i Grunde eller Huse, der fandtes ingen Sparekasse som Mellemed mellem Laangiver og Laansøger. Blader man Stubbekøbing Pantebog fra den Tid igennem, træffer man blandt Navnene foruden Elvers egentlig kun Agent Benzon her fra Byen som Laangivere, men i hver Landsby i vor Omegn, særlig mod Øst og Syd, var der

mindst een Gaardmand, der kunde og vilde sætte Penge i herværende Ejendomme og Forretninger, og Oprettelsen af en Sparekasse her i 1857 bevirkede først lidt efter lidt en Ændring heri.

Var der imidlertid ikke andet at fortælle om Elvers end foranstaaende, var han ikke bleven nævnt her, men han havde foruden det omtalte tillige »arvet« sin Svigerfaders Vilje og

Friboligen „Elvers Minde“.

Sindelag til at give af sine rige Midler. Om Wiborg ved vi, at han i 1798 skænkede Kirken en Døbefont og i 1817 400 Rdl. til et nyt Orgel, men Elvers' Gaveliste er baade længere og rigere. Han bidrog til Havnens Uddybning, til Opførelsen af Skolen paa Torvet og Raadhuset med betydelige Summer og skænkede i Forening med Agent Benzon Byen Jord til en ny Kirkegaard og Kirken et nyt Orgel. I 1860 oprettede han i »Barakken«, nu Asylvej, en Fribolig for fire ubemidlede Familier.

Fundatsen af 21. Marts bestemmer, at den skal tjene til Bolig for Medlemmer af hans Kones Slægt, saa længe saadanne er i Live, men nu har ogsaa andre Adgang. Renten af en Kapital sikrer Husets Vedligeholdelse og yder Beboerne nogen Brændselshjælp. Længere hen i Aaret 60 lægger Elvers det Stykke Havejord til Stiftelsen, som ligger Øst for.

Elvers hørte sikkert til de stille i Byen. Han omtales 1836 som »Overformynder« for Stubbekøbing sammen med Apoteker Høm, men i øvrigt synes han ikke at have haft kommunale Hverv. Stillingen som Overformynder var oprettet ifølge Kristian d. Femtes Danske Lov, der befalede, at der i hver Købstad skulde være to saadanne, »fornemme Borgere, som temmelig er til Alders og vel formuende«, der

I den nu nedrevne Bygning paa Hjørnet af Vestergade og Elversvej, i Lejligheden til højre for Døren midt paa Billedet, levede Elvers sine sidste Aar, og her døde han.

skulde deltage i Beskikkelse af Værger og føre Tilsyn med disses Bestyrelse af Værgemaalet — altsaa, et Æreshverv, og det stemmer meget godt med, at Elvers andensteds benævnes »Hædersmand«.

Den 29. Juni 1861 følte han sig træt af Dage og lod Notarius publicus samt sine to Venner Agent Benzon og Købmand Corfitzen kalde til sig i sit lille Hjem paa Hjørnet af Vestergade og den Gade, der nu hedder Elversvej: han ønskede sin sidste Vilje optegnet. Hans Testamente er ikke blot et Vidnesbyrd om hans Taknemmelighed mod hans Husholderske, der havde passet ham og hans Hus i de senere Aar af hans Liv, hans Kones Familie og andre, men det betegner ham tillige som den gode Borger, der følte sig i Gæld til vor By, som tog vel imod ham, da han som en fremmed kom vandrende hertil, og som havde været hans Hjemsted

i et halvt Aarhundrede. Til vor Kirkes »Istandsættelse og Forskønnelse« skænker han 1200 Rdl. og overdrager i øvrigt Stubbekøbing Kommune Resten af sin Formue »til Anvendelse efter bedste Skjønnende af den Bestyrelse, som til enhver Tid maatte forestaa Communens Anliggender«.

Det af Stubbekøbing By rejste Gravmæle
over C. F. Elvers.

Elvers døde d. 6. Aug. s. Aar, men hans Bo blev først sluttet 1865. Opgørelsen viser, at der tilfaldt Kommunen i alt 16.379 Rdl., hvoraf circa Halvdelen i Panteobligationer hos private her i Byen. En væsentlig Del af denne Arv kom til nyttig Anvendelse til Betaling af et nyt Sygehus, nu Afholdshjemmet, og af Gasværket.

Netop nu, da Byen var vaagnet af den lange Dvale og havde taget fat paa at oprette, hvad Fortiden ikke havde kunnet magte, kom Elvers' Gaver overmaade tilpas, og man forstaar, at Byen følte Trang til at vise sin Erkendtlighed. Den satte ham et synligt Minde i et Gravmæle, der staar tæt op ad Kirke-taarnets Sydside, og som bærer Inskriptionen: »Stubbekøbing By satte denne Mindesten over Christian Frederik Elvers, hvem den ihukommer som en af sine Velgjørere«.

Anders Christian Rasmussen (* 1809, † 1898).

Tæt Syd for den i det foregaaende omtalte Wiborgske Ejendom laa i Begyndelsen af forrige Aarh. et stort, saa godt som ubebygget Areal, kaldet »Jakobs Vænge«. Dets Grænser angives i et Skøde saaledes: Mod Syd støder det mod Hestevandingen, mod Vest til det mørke Stræde, mod Nord

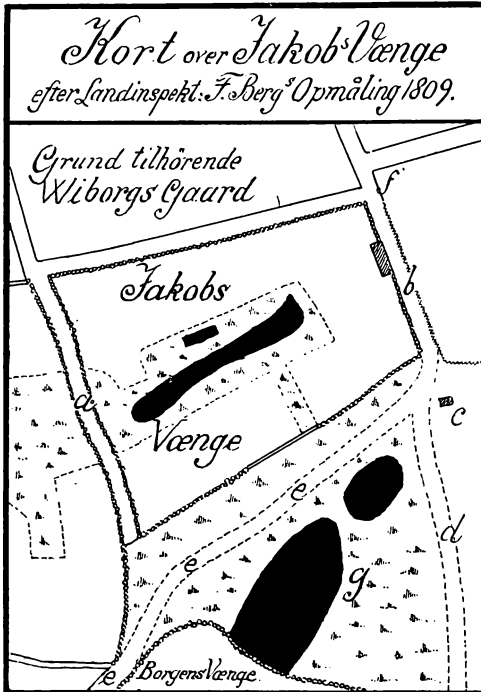
til den Vej, der gaar langs med Freys Bygninger, og mod Øst til Jødestræde. Skønt kun 100 Aar gammel, lyder denne Beskrivelse saa fremmed; lad os derfor se lidt nærmere paa dette Afsnit af vor By, som det saa ud paa den Tid, og begynde med sidstnævnte Stræde, idet der henvises til nedenstaaende Kort.

Fra den gamle Købmandsgaard paa Hjørnet af Søndergade (f), »min Gaard tæt ved Sønderport«, som Købmand Hee kalder den 1837, skraanede Vejen mod Syd tidligere nedad for atter at hæve sig lidt ude ved Acciseboden (c) og Bommen³). Her delte den sig i Vejen til Nykøbing (e) og Carlsfeldtvej (d), der i Middelalderen over Broen ved Pæregaard (Carlsfeldt) førte til Østfalster og Møn. Vejen mod Øst, ned til Gasværket, kommer først senere. Hvor Jødestræde (b), nu Bagergade, var lavest og laa omtr. 1½ m lavere end nu⁴), havde Overfladevandet helt oppe fra Møllegaardsmarkerne gennem Tiderne strømmet over det paa Vej mod Tyreholmen, men antagelig omkring ved 1800 blev det hævet op i den nuværende Højde, og 1815 blev det brolagt. Ved denne Hævning af Gaden standsedes Vandet Vest fra, og der dannedes den paa Kortet viste Dam inde paa Jakobs Vænge. At dette mod Syd skulde have grænset op til Hestevandingen, studser man over; thi Nykøbingvejen, der ganske vist paa dette Parti var lavtliggende og først senere hæves og grundforbedres, laa dog imellem, men Angivelsen kunde tyde paa, at der, i alt Fald til Tider, har samlet sig Vand Nord for Vejen. Hvad angaar den egentlige Hestevanding (g) Syd for, strakte den sig længere mod Øst end nu, helt forbi det Sted, hvor Teknisk Skole ligger, og Nedkørselen til den var fra Carlsfeldtvej⁵). »Det mørke Stræde« (a), nu Elversvej, var dengang en Markvej med Stengærder paa begge Sider og stod ikke i Forbindelse med Nykøbingvej.

I dette Jakobs Vænges sydøstlige Hjørne begyndte A. C. Rasmussen 1845 den senere landskendte Fabrikvirksomhed, idet han købte 1320 Kv. Alen af Agent L. J. Bazon, som paa den Tid ejede Vænget; men Gang paa Gang, naar Virksomheden krævede det, skete der Udvidelser baade mod Vest og Syd, og til sidst omfattede Fabrikken hele den sydlige Halvdel af Vænget.

Det gik imidlertid A. C. R., som saa mange andre, han fandt ikke straks ind til sit egentlige Felt, Fremstilling af Landbrugsmaskiner, han forsøgte sig først paa andre Omraader, og herom skal vi nu høre.

Rasmussen fødtes 1809 i Taarup, Nord for Odense, hvor

C. Str.

hans Fader var Boelsmand. Efter sin Konfirmation kom han i 3½ Aar i Møllertære hos sin Farbroder, Ølund, der ejede Svanemøllen i København, og arbejdede derefter et Aar som Svend sammesteds. Paa Grund af en Svaghed i det ene Ben opgav han den ofte anstrengende Gerning og gik i Lære hos en Tømrermester og Møllebygger i København. Under denne Læretid har han utvivlsomt søgt og

erhvervet sig den Kundskab i tekniske Fag og Færdighed i Tegning, der kan spores i hans Arbejder senere hen. 1836 nedsatte han sig her i Stubbekøbing som Tømrermester og Møllebygger og opførte i de følgende Aar Vindmøller saavel her paa Falster som paa Lolland, Sydsjælland og Møn, hvoraf nogle endnu er i Gang. Som Eksempler her fra Byen paa hans gode Smag og Stilsans som Tømrermester staar Forhuset paa »Temperværket« og den Ejendom paa Klokkerpladsen, som Dr. Malling ejer og bebor.

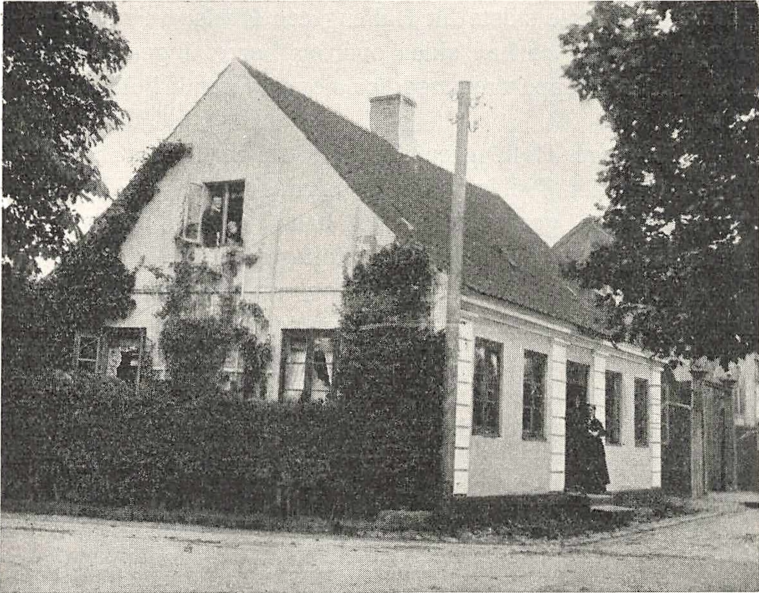
I det første Værksted, der opførtes tæt Syd for den før-

omtalte Dam, tilvirkedes Tærskemaskiner, Hestemøller og Kerneværker til Herregaardene, og efter Opførelsen af et Jernstøberi i 1852 optoges efterhaanden ogsaa Fabrikation af Dampmaskiner, Saamaskiner, Mejemaskiner og selvrensende Tærskværker, foruden alt til Bygningsbrug hørende Støbegods; men Landbrugsmaskiner, særlig Saamaskiner, var dog Hovedproduktet. Netop i disse Aar efter Aarhundredets Midte, hvor Landbruget dels havde en Række gode Høst-aar, dels kom ind paa at arbejde efter bedre Metoder, blev der Brug for Maskiner, og A. C. R. fulgte med vaagen Interesse alt, hvad der fremkom af nye Ideer. Han konstruerede saaledes i 1872 en selvaflæggende Mejemaskine, der arbejdede tilfredsstillende; men optage Konkurrencen med de store amerikanske Fabrikker paa dette Omraade var selvsagt en Umulighed, det vilde kræve større Pengemidler, end der var til Raadighed her. Der gjordes Forsøg med Malkemaskiner, med Haandsaamaskiner, af hvilke der fremstilledes mange Hundrede Eksemplarer, og med den første danske Centrifuge, opfordret dertil af Dyrslæge H. Jensen, men Forsøgene kronedes ikke alle med Held, Rasmussen maatte dele Pionererens sædvanlige Lod: Sejre og Skuffelser i broget Blanding.

Efter 1876, da Sønnen Carl C. Rasmussen og Ingeniør Smidth overtog Fabrikken, der nu virkede under Firmanavnet »A. C. Rasmussen & Co.«, lagdes der særlig Vægt paa at fuldkommengøre de forskellige Slags Saamaskiner, som efterhaanden var blevet konstrueret, og Fremstillingen af dem krævede henimod Aarhundredets Slutning ca. 50 Mands Arbejde. De vandt stor Anerkendelse, hvor de udstilledes i Ind- og Udland, 8 Sølvmedaljer og 5 Bronze-do. hentede de hjem i Tiden fra 1869—98, men Anerkendelsen fra de mangfoldige Brugere betød endnu mere.

Under de mange travle Aar før 76 kunde A. C. R. ikke afse ret megen Tid paa Hverv uden for sin Virksomhed, men som Formand for Haandværkerforeningen fik han Lejlighed til at arbejde for de unge Haandværkeres Undervisning, der fandt Sted i den af Foreningen oprettede Søndags- og Aftenskole.

1877 drog Kommunen Nytte af hans Erfaring og Indsigt ved at indvælge ham i Byraadet, og et Par Aar senere overdroges det ham at føre Tilsyn med Arbejdet ved Udvidelsen af Havnen.

I ovenstaaende Hus paa Hjørnet af Bagergade og Nykøbingvej, nedrevet 1910, havde A. C. Rasmussen sit Hjem i de sidste 42 Aar af sit Liv. Yderst til højre ses Indgangsporten til „Støberiet“, som Fabrikken sædvanlig kaldtes.

Peter Wilhelm Hallengreen (1832, † 1914).*

Hallengreen var født i et Haandværkerhjem, hans Fader var Gørtler og havde nedsat sig her 1807, men døde, inden Sønnen var voksen. Forretningen blev overtaget af Gørtler J. Faxø, og hos ham kom Peter Wilhelm i Lære. Det var et godt Lærested for en ung Mand med et Par flinke Hænder; thi han lærte at bruge dem, ikke alene ved Gørtlerfaget, men paa mangfoldige andre Felter, og han lærte at tænke sig om, bl. a. under de Forsøg, som Faxø gennem 16 Aar foretog med sin saakaldte kaloriske Maskine, ved hvilke Hallengreen var ham behjælpelig. Efter at vi havde faaet Gasværk, blev den ombygget, saa at den blev drevet ved Gasflammer i Ste-

det for ved Flammer fra Petroleumslamper, men den fik ingen praktisk Betydning, dens Arbejdsevne var for ringe; som Forløber for Eksplosionsmotoren har den dog sin Interesse. Faxø var, som nævnt, Gørtler, men befattede sig bl. a. ogsaa med Blikkenslagerarbejde og med Bøsemagerfaget. Ved sin Deltagelse i dette sidste fik Hallengreen Øvelse i Præcisionsarbejde og var, da han siden overtog Forretningen efter sin Læremester, næppe fremmed for nogen Gren af Arbejder i Metal.

I 1858 søgte Hallengreen Borgerskab, men for at naa det, var der paa den Tid fem Ting at iagttage. Han skulde fremvise Lærebrev, godtgøre at han havde gjort Mesterstykke, havde erlagt behørig Afgift til de fattiges Kasse, havde meldt sig til Optagelse i Brandkorpset og endelig, havde aflagt Borgereden. Hans Mesterstykke bestod i en Messingkaffekande med Fyrfad og en Blik Tekande, altsaa baade Gørtler- og Blikkenslagerarbejde, men ved Anlægget af Gasværket her i 1863 opstod der et nyt Arbejdsfelt, der førte ham et Skridt nærmere mod hans egentlige Livsgerning: Fabrikation af Gasmaalere.

Der var vist ingen her i Byen, der i Begyndelsen af Aaret 63 havde tænkt paa Gasværk; derimod havde Byens Styrelse laant 10000 Rdl., som skulde anvendes til en ny Gadebrolægning, der var haardt tiltrængt. Vor Borgmester, Landstingsmand Oxenbøll, var imidlertid under sit Ophold i Hovedstaden kommen i Forbindelse med en Ingeniør, Thorning, der netop havde anlagt et Gasværk i Præstø, og som kunde tænke sig ogsaa at anbringe et hos os. Ved et Borgermøde paa det nye Raadhus tilbød Ingeniøren at bygge et Gasværk for 17.500 Rdl. og drive det i 5 Aar for egen Regning; han betingede sig blot 100 Rdl. aarlig for Belysning af Byens Gader. Hans Foredrag gav naturligtvis Anledning til Drøftelse Mand og Mand imellem: skulde man trippe videre paa de toppede Sten i belyste Gader, eller skulde man vælge en pæn Brolægning? Spørgsmaalet blev afgjort paa en Raadstueforsamling i Maj, hvor der var overvejende Stemning for at anvende de 10.000 Rdl. til Gasværk og laane Restbeløbet. Inden Jul var Værket, som kom til at ligge paa Gegners

Vænge ved Tyreholmen, taget i Brug, og der var mange skuelystne paa Gaderne, som badede sig i Skæret fra de 28 Gadelygter og Lyset fra Butikkerne, der straaledede i en hidtil ukendt Pragt, men der var ingen, som fandt paa at holde »Asfaltbal« paa Gaden — af visse Grunde. 1869 blev Gasværket overtaget af Kommunen, men i mange Aar var det kun en meget lille Virksomhed, der, med Hjælp af en Nattevagt, kunde passes af een Mand, og han kunde endda naa at knuse Koksene ved Haandkraft samt køre dem ud til Køberne paa en Trækvogn; thi Sagen var den, Tiden var ikke inde til, at Beboerne her kunde udnytte de Produkter, Gasværket tilbød. I de allerfleste Ejendomme var Kakkellovne indrettet til Fyring med Brænde, som vi havde let Adgang til fra de nærliggende, store Skove, og der maatte nødvendigvis hengaa adskillige Aar, inden disse Ovne erstattedes af andre. Det kneb derfor med at faa Koksene afsat, og undertiden maatte der holdes Auktion over dem. Gassen benyttedes her som overalt i Gasværkernes Barndom i alt væsentligt kun til Belysning, og der maatte agiteres for at faa Folk til at udnytte dens Varmeevne til Kogning og Stegning. Baade Dyr læge H. Jensen og Apoteker Bunkeflod holdt Foredrag om Emnet, den sidste endog med praktiske Kogeforsøg, men det gik kun langsomt fremad med Brugen af Kogegas. Biprodukter som Ammoniakvand og Kokesmuld kunde ikke udnyttes, det første gik i Tyreholmsgrøften, det sidste benyttedes til Fyld, bl. a. i Lystanlægget.

Vi vender nu tilbage til Hallengreen. Han var, straks efter at Gasværket var anlagt, bleven Anborings- og Gasmester, men Stillingen har ikke, som det vil fremgaa af det foranstaaende, givet ham meget at bestille, i hvert Fald ikke nok; thi da Gasværket i Nykøbing var blevet anlagt 1865, søgte han Stillingen som Gasmester der, idet han mente, han kunde bestride begge Stillinger. Nykøbing forlangte, som rimeligt var, at han skulde tage Bolig der ude; det vilde han ikke, han vilde blive i sin Fødeby. Der oprinder nu en Del vanskelige Aar for ham, han stiftede Familie, og med Arbejdet var det kun smaat bevendt, væsentlig Smaareparationer; men netop her kom hans Alsidighed ham til gode, og han

gik ikke af Vejen for nogen Vanskelighed. Lige fra Kviksølvbarometre til Brandsprøjter, fra Symaskiner til Musikinstrumenter strakte hans Hjælp sig, og mangen en Nat strøg han sin Kontrabas eller blæste sin Tuba, naar der var Bal i Byen, for derved at tjene en »Dagløn«. Flere Sommerferier tog han til Herlufsholm, hvor han rensede og istandsatte Skolens fysiske Samlinger, en Opgave, der maaske kunde

Hallengreens Hjem og Værksted i Søndergade fra 1861—96.

synes at overstige hans Kræfter, da hans Kendskab til Naturlovene var mangelfuldt, men Fysiklæreren behøvede blot at fortælle ham, hvorledes Apparatet skulde virke, saa klarede Hallengreen Resten^o).

Den Tid maatte imidlertid komme, da de Gasmaalere, der var opstillet 1863, begyndte at trænge til Reparation og Fornylse. Ved at beskæftige sig herved fik Hallengreen Indblik i deres Indretning, og i Firserne begyndte han at fremstille nye, vaade Maalere.

I ovenstaaende lille Hus i Søndergade, nedrevet 1935, hvor han boede, og hvor han tillige havde Værksted, kunde der selvfølgelig ikke være Tale om Fabrikdrift. En Del bedre blev det, da han fik indrettet et Værksted i den Ejendom, som ses til venstre paa Billedet, hos Bødker Danielsen; men ogsaa her blev det snart for trangt, Kundernes Tal voksede stadig, og 1896 erhvervede H. af Købmand P. W. Wulff,

der gennem Aarene havde været ham en trofast Støtte baade med Raad og Daad, Dorphs Gaard paa Vestergade, til hvilken hørte et stort Grundstykke. Her opførte han en Værkstedbygning, der tilfredsstillede hans Behov. Til Ledelsen af den efterhaanden store Virksomhed, som beskæftigede 30 à 40 Mand, havde Hallengreen en fortrinlig Hjælp i sin Søn Helmuth, der var vokset op sammen med den og var fortrolig med alle dens Enkeltheder. Gennem Borgerkolen og Teknisk Skole havde han erhvervet sig nogen teoretisk Viden, der især kom ham til gode under de Opfindelser og Forbedringer, han syslede med, og som havde Tilknytning til Virksomheden. Der skal her nævnes en Anordning, ved hvilken det blev muligt at tænde og slukke Gadelygterne fra Gasværket, Indretning af Automatmaalere o. m. a. Firmaet, der nu kom til at hedde »P. W. Hallengreen & Søn«, deltog i adskillige Udstillinger og høstede Ros og Medaljer. I en Alder af kun 38 Aar blev den unge Hallengreen revet ud af sin Gerning ved Døden til stor Sorg for sin Familie, der i ham havde ventet Fortsætterten af Virksomheden. Denne gaar siden over paa fremmede Hænder og har nu sit Hovedsæde i København med en mindre Afdeling her.

Selv om Hallengreen sen. i sin Fabrik var nødt til at følge med Tiden og indføre Maskinkraft, var han, Manden af den gamle Skole, mest i sit Es, naar han kunde komme til at arbejde med en eller anden Opgave ved sin Skruestik. Det ene Par Brilller fo'r da ned paa Værkstedsbordet, et andet indtog dets Plads for atter at ombyttes, og i sin Iver for at overvinde Vanskelighederne glemte han alt omkring sig; men trods sin personlige Dygtighed fandt han undertiden sin Overmand, og han kunde da ikke blive træt af at udtale sin Respekt for ham, thi hans Beundring af det fint udførte Haandens Arbejde var stor.

Til Slut skal nævnes, at han i de sidste Aar af Aarhundredet, efter at Lystanlægget var blevet anlagt, var den, der ivrigst arbejdede for, at der blev musiceret derude, og han fik ogsaa indført, at der blev blæst Koraler fra Kirketaarnet ved Jul eller Nytaar.

Henvisninger og Noter.

1) I Aargangene 1934, 35 og 36. — 2) Dette Navn overførtes 1904 til den Benzonske Ejendom paa Vestergades Nordside, efter at den var bleven indrettet til Hotel og der var bygget en Teatersal — 3) Som Følge af en Lov af 1700, der lagde en Afgift paa visse Landbrugsprodukter, som førtes ind i Købstæderne, blev der ved disses »Porte« opført Boder eller Huse til Brug for dem, der skulde opkræve Afgiften, Accisen, og der anbragtes Bomme tværs over Vejene. Her i Byen var der, foruden den nævnte, en Bom ude paa »Gamle Landevej«, omtr. ved Indgangen til Anlægget, og een ved det nedrevne »Stampen«. Loven, der vanskeliggjorde Samkvemmet mellem Land og By, ophævedes 1851. — 4) Beviset herfor dukkede ganske uventet op 1926, da man ved Gravning af en Grøft til Nedlægning af Kloakrør i c. 90 cm's Dybde stødte paa Toppene af en Række store Sten, der med et Skridts Afstand i fordums Tid var henlagt der i Vejens vestlige Side som »Soppesten«. — 5) Denne sidste Oplysning stammer fra A. C. Rasmussen, der synes at have haft særlig Interesse for Hestevandingen, idet han 1877 tilbyder at plante og passe en Tjørnehæk omkring den, hvis Byen vil anskaffe Planterne. — 6) Af en Notits i »Stubbekøbing Avis« for 16. April 1868 ses det, at Hallengreen har opdaget, »at der ikke eksisterer noget Middel, som med den Lethed og Uskadelighed formaar at aftage Smuds af hvad Navn nævnes kan, som Petroleum«.

Af en Nakskovarbejders Erindringer*).

Ved *L. P. Groothe.*

Min Far hed kun Lars Sørensen, men blev kaldt Møller, fordi hans Far havde været Møller. Han blev født i Avnede Sogn 1799. I sine unge Dage havde han været vestindisk Soldat, og han sejlede derover med et Linieskib, og i Tyverne var han Soldat i København, og her havde han det nok ikke saa fedt. En Juleaften, da han stod paa Post, maatte han til Juleaftensmad nøjes med et Stykke tørt Brød og en lille Stump Flæsk. Han kom saa siden til Højreby, og her arbejdede han med, hvad der kunde falde for. Om Sommeren var han mest Tækkemand. Af at ligge paa Tagene fik han Skade i sine Øjne. Om Vinteren »task« han paa Søllestedgaard sammen med andre fra Indhøstningen og til henimod April. Tærskningen skete med Plejl. Der var ellers paa Gaarden en Tærskemaskine, som blev trukket af 4 Heste, men den blev kun brugt af og til. Dengang ejedes Søllestedgaard

*) Efterfølgende Meddelelser blev fortalt mig en Julidag 1924 her i Ledøje Præstegaards Have af min Fader, forhenværende Arbejder i Nakskov Christian Larsen med Tilnavnet Møller, hvorfor han af sine Arbejdskammerater almindeligvis kaldtes Christian Møller. Han blev født i Højreby i Søllested Sogn 3. Februar 1842 og døde i København 2. Februar 1927. Dagen før han døde, blev han — som Veteran — Dannebrogsmænd, noget, han for øvrigt kunde være bleven en Del Aar tidligere. Hele sit Liv bevarede han trods femogtredive Aars Ophold i København, i udpræget Grad sin lollandske Dialekt og sit lollandske Ordforraad. Mindeerne er meget jævne, men kan maaske desuagtet have lidt Interesse for Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog. Som gift boede min Fader først i Kattesundet i Nakskov og derefter i mange Aar paa Møllemarken uden for Byen indtil 1891, da mine Forældre flyttede til København.

af Gamle Jørgensen, som senere flyttede til Søholt. Bønderne dengang havde ellers ikke Maskiner. Kun een Bonde i Højreby havde en Tærskemaskine selv, men det var et særligt Tilfælde. Kun fire Bønder i Højreby havde en Maskine »tilfælles«. Naar den skulde skifte, blev den læsset paa en almindelig Vogn og kørt fra Gaard til Gaard, blev saa stillet op i Loen eller paa Omgangen ude i Gaarden, og havde almindeligt fire Heste for. Senere kom der en nyere Konstruktion, som tærskede lige saa meget, men kun behøvede to Heste.

I Vintertiden arbejdedes der fra Kl. 6 Morgen og saa længe de kunde se. Min Far stod op Kl. 5 og kom hjem Kl. 6 a 7 Aften. Han havde sin Madæske og Øldunk i Rebhank med. Øllet bryggedes hjemme. Middagsmad fik han først, naar han kom hjem. Han gik aldrig ledig, for var der ikke Arbejde paa Gaarden, havde han Arbejde hos Bønderne. Tærskningen paa Sølstedgaard var Akkordarbejde. Der blev betalt noget »vist« for Tønden af Korn, men hvor meget husker jeg ikke. Hos Bønderne fik han i Dagløn to Mark, som da var en høj Dagløn, der ellers almindeligere var 24 Skilling. De sidste Par Aar han levede, sad han om Sommeren paa Landevejen og slog Sten, somme Tider en halv Mil fra Hjemmet. (Engang da jeg som Tjenestdreng kom kørende, sagde han: Har du ikke en Marks Penge, Dreng, til en Snaps?). Da han døde, arbejdede han i en Bondegaard, og her faldt han en Dag i 1872 ned fra Stænget paa Logulvet og brækkede tre Sideben. Distriktslægen blev tilkaldt, men han undersøgte ham ikke ordentligt og sagde bare: han kommer sig nok. Det gjorde han alligevel ikke, og vi fik saa fat i Dr. Becker fra Nakskov, der sagde, at det var en Forsømmelse, at han ikke var bleven undersøgt, han kunde ellers være reddet, men nu var der gaaget Betændelse indvendig, og han vilde dø inden næste Dags Eftermiddag, og det skete ogsaa.

Min Mor var lige gammel med min Far og døde samme Aar som han. Hun hed Ane Kathrine Hansen og var Datter af en Smed i Avnede. Hun var af og til noget svagelig, for hun havde det, de kaldte Modersyge. Hun fortjente lidt til

Hjælp ved at arbejde hjemme, hvor hun spandt Hør og Blaar for Bønderkonerne, men hun fik kun lidt for det, »for Bønderkonerne var ikke saadanne«, af og til lidt Penge, somme Tider et Stykke Flæsk eller Mælk og Fløde. Hun satte ogsaa Iglær paa Folk. Der er to Slags »Illiger«, nogle kaldes Hestegler, de er sorte, men duer ikke. De, der duer, er mørke med »Striver« (Striber). De kunde blive ved og bide, til de var helt mætte, saa faldt de af af sig selv. Min Far fik engang Iglær paa, da en Hest havde stødt ham, saa Skulderen var bleven »skørnet«. Saa skulde der Iglær paa til at trække det usunde Blod ud — sagde Doktor Becker. Efter en Times Tid faldt de af. Far sad imens og sov. Det gjorde ikke ondt, han mærkede blot et Stik som af en Knappenaal. Derefter blev »Illigerne« lagt paa en Tallerken og bestrøet med lidt Salt og gav saa Blodet fra sig og blev saa lagt i lunkent Vand og kom til sidst i de Glas, hvori de blev opbevaret, nogle høje »Medicinsglas«, hvor de fik nyt Mergelgravvand af og til. Det blev taget fra en gammel »Park« (Dam) der i Nærheden. Min Mor fik f. Eks. et Pund Smør eller lignende for at sætte Iglær. Et Pund Smør kostede dengang kun en Mark. Naar Far hentede fire Pund Smør hos en Bonde, havde han gerne en Dunk med og fik saa i Tilgift Mælk og lidt Fløde.

Min Mor bagte og bryggede selv, det var anderledes Rugbrød end nu. Hun bagte ogsaa — men kun til Jul — store, runde Hvedekager. Den Kost, vi fik da, var god og uforfalsket, Sulemad paa et Stykke Flæsk eller Lammekød eller Gaasekød. Det var ikke »noget forfalsket Kram« som tit nu til Dags. Vi lavede ikke Brændevin selv hjemme, men i Naskov havde en Mand, der hed Wilcken, Brændvinsbrænderi, som imidlertid gik i Stykker, fordi der maatte betales for høj Told.

Mine Forældre havde i Fæste fra Øllingsøgaard et gammelt, forfaldent Hus med tre Tønder Jord i Højreby, nær ved Korsvejen, ikke langt fra »Bysjøvlen«. Det Hus var et af tre. Det er der ikke mere. En Mand købte det for mange Aar siden og »brakte« det af og byggede et nyt. Hvad mine Forældre maatte give i Fæste kender jeg ikke, men de

maatte gøre Hoveri paa Gaarden. Drengen kom ridende om Aftenen og raabte: »I skal til Hov'e i Morgen«. Saa læssede de Møg, og saa høstede de. Der var afsat et stort Stykke Land til hver Mand at binde og rejse paa. Det var »forfærdeligt«, for de skulde høste hos Bonden for Plovløn, skulde høste deres eget og skulde lige fuldt til Herremanden. »De' va' en grusom Komedie, men den fik da nok Frederik VII lagt af«.

Som niaarig kom jeg ud at tjene. Jeg fik ingen Løn, og heller ikke noget Tøj, men kun Kosten. Hele Foraaret og Sommeren var jeg med til at køre Mergelkasse, i Saatiden kørtes Harve, i Høhøsten hjalp jeg ogsaa med til at køre ind og stod oppe i Laden og var med til at tage imod. Vi lærte at bestille noget. Ogsaa om Efteraaret blev der merglet. Det var haardt Arbejde. Til Gaarden hørte der 60 Tdr. Land i 10 Marker, som alle mergledes, en om Foraaret og en om Efteraaret. Det gav godt Korn. En Mark blev kun merglet een Gang og saa aldrig mere. I hver Mark var der en Mergelgrav, og ved Mergelstedet læssede to Mand paa. Der kørtes omkring 150 Læs daglig, vi begyndte Kl. 6 om Morgenen og blev ved til Kl. 7—7½ om Aftenen. Ellers blev der rensat Heste- og Kostald om Morgenen. Om Vinteren tærskede de Kløver med Plejler. Jeg fik ogsaa min egen lille Plejl. Kornet blev tærsket paa Maskine. Den Bonde, jeg var hos, var nemlig den eneste i Sognet, der havde en Maskine for sig selv. Lørdag Formiddag (eller var det Søndag?) fejedes Gaard, om Eftermiddagen skares Pilekviste til Koste. Manden, jeg var hos, gav mig mange Lussinger, og naar jeg fik for mange Klø, løb jeg hjem, men det hjalp ikke noget, for min Far fik en Rigsdaler eller to, og saa maatte jeg af Sted igen.

Da jeg var sytten Aar, brændte Gaarden. Dens Udhuse var gamle Lørlader med store Sten under. En Del af disse Lader blev brudt ned, og de store Sten skulde »skydes« af Jens Træskomand. En Sten, der boredes, var rullet hen til Halmhættet, hvor den ikke havde noget at gøre, og ved Skydningen satte den Ild i Gaarden. Det hele gik vist ikke rigtig til. Afstanden mellem Taget og Halmstakken blev i Retten urigtig opgivet, og under Forhøret sad alle Vidnerne

sammen. Ingen bekendte noget. Der gik Rygte om — men det var sikkert noget godt Sludder —, at der blev sendt rette vedkommende en Blomsterpotte, hvori der var lagt Sølvdalere. Jeg havde assureret mit Tøj for 52 Rigsdaler. Noget af Tøjet var af Vadmæl, som var hjemmelavet, spundet af min Mor, og noget var Hvergarnstøj med Perlemorsknapper. Saa var der en Kiste og enkelte Ting. De 52 Rigsdaler blev under Forhøret noteret blot paa et løst Stykke Papir og ikke i Forhørsprotokollen, og dem saa jeg ikke noget til. Det var jeg naturligvis ikke tilfreds med. Bonden sagde derfor til mig: Jeg mener, du hænger med Truget, Dreng, hvad fejler dig?

— Kornet blev solgt til Maribo eller i Nakskov, men i Maribo fik de altid lidt mere for det end i Nakskov. Der var i Sognet en Mand, som midt i hver Tønde Hvede, han solgte til Maribo, hældte to Skæpper Afharpningshvede. Det blev opdaget, og saa maatte han betale 20 Rigsdaler i Bøde til Maribo Fattigkasse, og fik kun to Rigsdaler pr. Tønde i Stedet for vel ti. Folk var ikke saa bange for at gaa dengang. En Mand kunde godt gaa med tunge Træskostøvler paa til Maribo — omkring tre Mil frem og tilbage — bare for at høre om Kornprisen.

Da jeg var syv Aar, blev jeg indmeldt i Skolen, men dér kom jeg ikke meget, kun i Vintertiden, om Sommertiden en Gang imellem, undertiden kom jeg ikke i Skole to a tre Maaneder ad Gangen, og naar jeg saa kom, vidste jeg ikke, hvor jeg skulde sidde. Der blev ikke betalt Skolemulkt. Læreren — gamle Jørgensen — blev kaldt »Synge-Niels«. Vi havde ikke andre Bøger end Bibelhistorie, Lærebog og Katekismus. Paa Væggen hang et Vægkort, som vi af og til kom hen til, ellers ingen Geografi og Historie, kun Religion, Læsning, Skrivning og Regning. Der var Andendagsundervisning. Læreren kom meget ud til Bøndernes Gilder og spillede Kort.

Paa Sessionen stillede jeg, før jeg skulde; men da mine Læsekammerater gik ind, mente min Far, at jeg kunde gaa med. Sessionen var paa Raadhuset i Nakskov i 1863. Indkaldelsen skete gennem Lægdsmanden, der fik tilsendt Pas-

set om, hvornaar vi skulde møde. Han maatte saa besørge Tilsigelsen videre.

Tolvte Marts 1864 kørte jeg sammen med flere andre af Sted fra Søllested. En Gaardejer kørte for os til Guldborgsund Færgested, hvor der var en Trækfærge. Soldaterne skulde transportere sig selv, eventuelt gaa hele Turen. Forinden Afrejsen fik vi i Nakskov søndre Herreds Kontor udbetalt en Rigsdaler til Hjælp til Rejsen. Paa Falster gik vi ind i en Bondegaard og bad om Befordring til Gaabense. Bonden havde imidlertid allerede sendt sin Vogn af Sted med andre Soldater. En anden Bonde lod saa sin Søn køre. Konen gav os først rigeligt med Mad og Drikke og paa lagde Sønnen ikke at tage mod Drikkepenge. For — sagde hun — de kommer maaske aldrig tilbage igen. Vi betalte dog Drikkepenge alligevel. Kusken kørte hurtigt med et Par store, fede Heste med store »Møgkager« paa Laarene.

I Gaabense kom vi om Bord i en lille Dampner — »Vildanden« — som for to Mark pro persona bragte os til Vordingborg. De to Mark skulde vi have haft igen — stod der paa vores Pas —, men vi fik dem aldrig.

I Vordingborg holdt der Bøndervogne, som gerne vilde tjene Penge med at befordre Soldaterne. Jeg kom sammen med seks Kammerater med en Bonde, som undervejs vilde ind i alle Kroerne, men dog alligevel fik kørt os til Taastrup. Den Tur kostede os ni Mark pro persona. Fra Taastrup og til København var Turen gratis. Til Gaabense var vi kommet Kl. 11 om Aftenen. Først den trettede Marts om Aftenen kom vi til København og havde da ikke faaet anden Søvn end, hvad vi kunde blunde os til paa Vognen. Bitterlig koldt var det.

I Kvæsthusgadens Kaserne fik vi vort Tøj udleveret og blev derefter privat indkvarteret, jeg i Skt. Pederstræde 47 eller 49, sammen med en »Løjser«, hos Murermester Mathisen. Vi skulde ellers have hver sin Seng, men jeg maatte dele Seng med »Løjseren«.

Vore Øvelser blev holdt i Gothersgades Eksercerhus, nogle Gange ude paa Nørrefælled, hvor vi marcherede lige op til Johanneskirken, hvorfra vi kunde se store Omnibusser

køre ad Blegdamsvejen. Kuskene blæste paa Horn — vel for at melde deres Komme.

Hele vor Soldateruddannelse varede kun fire Uger. Derefter blev vi transporteret fra København til Korsør med Toget og derfra videre med Damper. Til Als kom vi nogle Dage efter 18. April. Jeg stod ved 5. Regiments 1. Bataillons 4. Kompagni, som under Kampene kun mistede 60—70 Mand. Senere hen blev jeg overflyttet til 7. Kompagni (altsaa til 2. Bataillon), idet dette Kompagni kun havde 93 Mand tilbage. Vi var i Løbegravene et Døgn og havde derefter fri et Døgn, som vi mest tilbragte i det frie under en Hæk. Kun en enkelt Dag laa jeg i en Bondegaard. Den 29. Juni blev Als taget. Da Tyskerne gik over, kom Trainkuske og andre, nogle med Haandlygter, og meldte, at nu var de gaaet over. Vi blev saa ført tilbage som det bedst kunde lade sig gøre, og kom igennem en Hulvej, fra hvis Træer Bladene paa Grund af Tyskernes Kugler fløj ligesom i Efteraarsblæst. Her i Hulvejen saa jeg to Tyskere komme løbende, den ene blev taget til Fange, og den anden blev skudt. Mens vi gik tilbage, kom en ældre Soldat, som hed Hans Frederiksen, og hvis Forældre var Naboer til mine Forældre, og sagde: Kom du med mig, for der er jo ingen Kommando her. Vi fulgtes saa sammen ad »Kajnæs« (Kegenæs) til, men kom først til Høruphav, hvor vi gik ind i en Kro, men Hans Frederiksen sagde: Lad os gaa, maaske Kromanden er tysk — og det var han — og vil holde os tilbage. Tyskerne var lige i Hælene paa os, og en hel Del blev da ogsaa taget til Fange her. Nær ved Høruphav blev jeg og en Del andre standset af en Artilleriofficer, der vilde, at vi skulde optage Stillingen, men nogle Forstærkningsmænd, de ældre, bad ham passe sit Artilleri, »for de var uden Kommando«. Kort efter brød Tyskerne frem.

Var »Rolf Krage« blevet, hvor den skulde være, havde Tyskerne aldrig kunnet tage Als. Det blev siden fortalt, at Folkene paa »Rolf Krage« havde sagt, at de ikke maatte skyde, før Steinmann gav Signal, men han gav først Signal, da Tyskerne var gaaet over. »Rolf Krage« gik om ved Sønderborg og kom brølende med en saadan Kraft, da den kom,

og rendte Broen i Stykker, men Tyskerne gik over ved Sandbjerg, og der skulde den have været. Den kunde have skudt Broen ved Sandbjerg i Stykker »ligesom en Raket«. »Det gik til med Snyderi alt sammen«. Ja, saadan blev der bag efter snakket imellem os.

Om Formiddagen, eller vist snarere om Morgenen — Tiden kan jeg ikke huske saa nøje — da det regnede stærkt med Kuglerne, og der blev skudt saadan, at man somme Tider ikke kunde se noget for Krudtrøg, kom en Kugle og gik gennem min Kappe, der var rullet sammen oven paa Tornystret, og igennem Kapperemmen, hvorved den tabte Farten og blev siddende i Kødet, saa at den ikke faldt ud af sig selv. Den lavede kun et Overfladesaar, og det gjorde ikke synderlig ondt, men et lille Mærke deraf har jeg dog den Dag i Dag. En af mine Kammerater, en Fynbo ved Navn Rasmus Veringe — fra Veringe — tog Kuglen ud med Spidsen af sin Lommekniv. Det blødte stærkt, men derved var jo ikke noget at gøre. Rasmus selv blev kort efter skudt, efter at først en Kugle var gaaet ind i hans Tornyster uden at gøre ham noget, men den næste dræbte ham.

Ved Kegenæs kom jeg om Aftenen i en Jagt, og Natten mellem den 29. og 30. Juni kom jeg til Faaborg, hvor jeg fik et Plaster paa Saaret. — —

Efter Krigen kom jeg noget senere i Tjeneste hos Vognmand Anders Jensen i Nakskov. Han boede ved Nordre Kirke, den Gade, der gaar langs med Kirkens Nordside. Han havde Diligencekørsel og Postkørsel, idet han var indsat som Postkører af Postvæsenet. De andre Vognmænd i Byen — Spækhøker Hansens i Tilegade og Vognmand Mathisen, »Kurvemager Mathisen« kaldet — havde ikke Lov til uden Jensens Tilladelse at køre for rejsende ud over to Mil fra Nakskov; gjorde de det uden »Forlov«, maatte de betale Mulkt. Noget efter at jeg var bleven gif, kom jeg til at køre Diligencen. Jeg var Diligencekusk fra 5. Maj 1872 og til Banen mellem Nakskov og Nykøbing blev aabnet 4. Juli 1874.

Var der rejsende, som ikke vilde eller kunde benytte Diligencen, kunde de bestille anden Kørsel paa Posthuset, og her maatte de for en aaben Vogn til Rødby eller til Maribo

betale 4 Rigsdaler og 3 Mark, det samme til begge Byer, idet Afstanden blev regnet til $3\frac{1}{2}$ Mil. For en lukket Vogn — og lukket Vogn var Landauer — betaltes 5 Rigsdaler og 3 Mark. Derefter udstedte Postvæsenet en Timeseddel, som blev sendt direkte til Vognmanden, der dernæst leverede den til Kusken. Naar Maaneden var ude, bragte Anders Jensen alle Timesedlerne til Posthuset og fik sin Betaling. Efter endt Tur skulde den rejsende paategne Timesedlen og skrive Klage, der kunde skrives bag paa Sedlen, hvis de havde noget at klage over, men dette med at klage bekom dem ikke altid godt. Jeg kørte engang for en Handelsrejsende til Maribo, men han forlangte, at jeg skulde køre videre til Bandholm. Det havde jeg nu af en eller anden Grund ikke megen Lyst til, hvorfor den rejsende blev vred og skrev en Klage. Jeg sagde saa til ham: havde De betalt mig en Daler, havde jeg maaske kørt. Han bestilte saa en Vogn næste Dag til Bandholm, men den fik han ikke, før han havde berigtiget Klagen. Derover blev han gnaven og vilde ikke give Drikkepenge, hvad jeg nu ikke tog mig saa nær, men Drikkepenge fik jeg nu alligevel, fordi Hotelkarlen — det var paa Gæstgiver Knudsens Hotel, vi holdt — sagde: Nu skriver jeg tre Mark Drikkepenge paa hans Regning, og saa kræver jeg dem i Morgen, og saa faar du dem. Mange Handelsrejsende var grove, men mange var ogsaa flinke. Timesedlen indeholdt Bestemmelsessted, hvor lang Tid Turen maatte tage, den rejsendes Navn og hvad han havde betalt. Der var bestemt Tid at køre de bestilte Ture paa. Til Maribo var Tiden 2 Timer 53 Minutter. Hvert Minut senere end angivet paa Timesedlen var ved Diligencekørsel 12 Skilling i Mulkt for Kusken, ved anden Kørsel var der ingen Mulkt; men kom vi for sent, kunde der klages. Engang, da jeg med Diligencen kørte fra Nakskov til Maribo, kom der et svært Uvej, og straks efter Stokkemark slog Lynet ned i Nærheden, saa Hestene blev forskrækkede og vendte Vognen helt om imod Nakskov. Det sinkede os i ti Minutter, men her var der ingen Mulkt. Under Snefog kørtes med fire Heste, men da skulde Tiden ikke holdes. Til Brug for Firspænderkørsel havde jeg en stor gul Pisk med et meget langt Snært.

Ved Diligencekørsel blev Timesedlen overgivet til den

medfølgende Postkontrollør, og kun ved den Kørsel, der var bestilt paa Posthuset uden for de sædvanlige Diligencetider, og som kunde foregaa naar som helst hele Døgnet, fik Kusken Sedlen. Ved begge Slags Kørsler skulde Kusken være iført Uniform, der bestod af rød Trøje og Kappe, blaa Benklæder med røde Striber nedad og Nysølvskilt paa Huen.

En Tur med Diligence fra Nakskov til Maribo kostede, saa vidt jeg husker, 7 a 8 Mark. Taksten var vist 2 Mark pr. Mil.

I en Diligence skulde der altid være Hammer, Søm, Træ og et Stykke Reb for paakommende Tilfældes Skyld. Kusken kunde faa Mulkt, hvis de Ting ikke var der.

Diligencekørselen fandt Sted til bestemte Tider baade Dag og Nat. Dagposten havde Kroejer Højer i Stokkemarke og Dyr læge Andersen i Saksjøbing. Den gik fra Nakskov over Stokkemarke, Maribo, Saksjøbing til Guldborg Lolland, hvor den standsede. De rejsende kom videre med Færgen over til Guldborg Falster, som det kaldtes, og derfra med Vogn til Gaabense, som var Færgestedet for Sjælland (Vordingborg).

Vognmand Jensen havde kun Natposten, som gik fra Nakskov over Stokkemarke, Maribo og Saksjøbing til Nykøbing, hvorfra en Diligence, tilhørende Vognmand Rosendal i Nykøbing, kørte videre. Vi var to Kuske, der skiftedes til at køre Natposten, jeg kørte den ene Nat og min Kammerat — Poul Knudsen, hed han — den næste Nat. Kl. 10 Aften mødte vi ved Posthuset, som da var i Vejlegade i Købmand Freuchens Ejendom. Her fik vi Posten, som modtoges af Postkontrolløren, der var ansvarlig for den. Der var tre Postkontrollører: Funch Jydske, Pedersen og Eygaard. Fra 1. Maj og til November maatte Kontrolløren ikke sidde inde i Vognen, fra November og til Maj derimod var det tilladt, hvis der var Plads. Postkontrolløren havde Posturet og skulde bestemme Tiden, og hos ham forhørte vi os under Kørselen om, hvad Klokken var. Det var en Aftale, at hvis vi var forsinket paa Turen til Maribo, sørgede Kusken, der kørte Diligencen videre til Nykøbing, for at indhente det forsømte. Inde i Vognen var der Plads til fire rejsende.

Kl. 10¼ præcis kørtes fra Posthuset. Var de rejsende ikke mødt, blæstes der tre Gange i Hornet, og saa kørtes der. Ret før Stokkemark skulde der blæses blot et langt Stød i Hornet, for at de rejsende paa Kroen kunde høre det. Omtrent ved Maribo Torv blæstes igen, saa at Borgerne og rejsende i Hotellerne kunde underrettes. Ved Ankomsten om Aftenen til Nakskov blæstes paa Torvet. Derfor fik Kusken aarlig to Rigsdaler af den gamle Sparekasse, idet Lollands Laane- og Sparekasse da kunde høre Diligencens Ankomst og saa sende Bud til Posthuset og faa sin Post udleveret. Det havde de aftalt med Postvæsenet. Det Posthorn, jeg benyttede, var mit eget. Jeg havde købt det af Arrestforvarer Tietgen for otte Mark. Jeg kunde blæse Infanterisignaler og Marchstykker paa det. Engang tjente jeg en Daler ved ud for Juellinge at blæse for Grevinde Friis, som engang i daarlign Vejr var med i Diligencen, saaledes at Personalet paa Slottet kunde høre det og løbe til.

Naar Diligencen, som var kørt fra Nakskov om Aftenen Kl. 10¼, kom til Maribo otte Minutter over 1, saa kørte den ind i Postgaarden, som nu er nedrevet. Den laa nær ved Torvet mellem Købmand Qvade og Hans Peter Lunddahls Brænderi, hvorfra man fik det bekendte Maribo Brændevin. Her var der Stald til otte Heste og et Kammer til Kusken, og lidt efter at man havde sørget for Hestene, gik man i Seng.

Kusken, som var kommen med Diligencen fra Nykøbing til Maribo Kl. cirka 5½ om Eftermiddagen, kørte saa tilbage til Nykøbing med min Vogn, efter at Posten til Maribo var aflæst, og kom til Nykøbing omkring Kl. 4 om Morgen. Turen fra Nakskov til Nykøbing varede saaledes cirka seks Timer. Jeg ventede saa i Maribo til Diligencen fra Nykøbing kom Kl. 5½ med rejsende og Post. Med den Vogn kørte jeg lidt efter til Nakskov, hvor jeg var Kl. 8½.

Diligencen fra Guldborg kom til Nakskov hver Formiddag Kl. ca. 8½ og kørte igen derfra Kl. 9. Der kom paa den Maade daglig to Gange Diligencebefordring til Nakskov og afgik daglig to Gange.

I hver Diligence var der — som sagt — kun Plads til fire rejsende inde i Vognen, og var der flere end fire, maatte der derfor udstedes en Timeseddel paa en Bivogn, der var lukket, og som naturligvis kørtes af en særlig Kusk, der ogsaa skulde være i Uniform.

Jeg kørte en Sommeraften den sidste Diligence, der gik fra Maribo til Nakskov og blæste til Afsked — af alle Kræfter — for sidste Gang i Hornet gennem Nakskov Gader.

Hermed slutter min Faders egen Beretning. —

Efter at være blevet gift 1872 var min Fader kun en kortere Tid beskæftiget med Diligencekørsel og »tjente derefter til Brødet« ved tilfældigt Arbejde, særlig ved Nakskov Havn. I mange Aar var han Kularbejder ved Damperne »Storebælt«, »Lolland« og »Knuthenborg«, der gik i Fart med Kul, Kvæg og Stykgods mellem Nakskov og Newcastle. Paa de Tider af Aaret, da Farten vedligeholdtes, kunde min Fader regne med at have ca. 4 Dage fast optaget ved dette Losse- og Lastearbejde, der som Regel begyndte Onsdag Morgen og sluttede Lørdag saa betids, at Skibet kunde naa at komme ud af Havnen inden Aften for at bruge Søndagen i rum Sø. Arbejdstiden var fra 6 Morgen til 7 Aften, senere Kl. 6 Aften. Var der meget Gods, kunde Arbejdet dog vare til 9 og 10. Fritiden var knap: 1 Times Middag Kl. 12, $\frac{1}{2}$ Times Frokost Kl. 8 og $\frac{1}{2}$ Times Vesperkost (udtalt Fesperkost) omkring Kl. 4. Der var ved Middag ikke Tid til at gaa hjem, hvorfor vi Børn maatte bringe Maden i en Blik-Madspand med 2 Rum, det ene oven paa det andet og holdt sammen af en Læderrem, der gik ned gennem Øskener paa Spandens Sider og tillige tjente som Bærehank. Middagen blev spist i et over for Lossestedet værende Pakhus (som nu ikke er mere), hvor Arbejderne lavede sig Siddepladser af Sække og hvad de ellers kunde faa fat paa tjenligt til det Brug. Naar Middagen var spist, kunde der med Held blive en lille halv Time til en højst fornøden Middagssøvn. Arbejdet var nemlig strengt. Kullene blev af 2 Mand ved Hjælp af 2 Bærestænger baarne i en Tønde med en Øsken paa hver

Side til Brug for Bærestangens Krog paa et ret højt Stillads ud til de Hestekøretøjer, der transporterede Kullene til de forskellige Aftagere. Det gik i hurtig Gang, undertiden i Trav, naar det rigtig kneb. Min Faders Makker var en høj

Christian Larsen (Møller).

Mand, en Slesviger; selv var han en ret lille Mand, men fastbygget, senestærk. Paa Grund af Forskellen i Højde var Spillet noget ulige. Alligevel arbejdede de fortræffeligt sammen i mange Aar. En Byarbejders Løn var dengang — baade sammenlignet med Nutidens og i og for sig — ringe, nemlig 2 Kr. pr. Dag. En Herregaardsarbejder havde vist sædvanlig 70 Øre daglig, foruden frit Hus og nogle Naturalier. — Jeg har en Erindring — men er ikke sikker paa, at den er rigtig — om, at Kulbæringen var Akkordarbejde, og i saa Tilfælde tjentes der mere. Lidt af Fortjenesten gik vist jævnlig til en Opstrammer et Øjeblik midt

paa Formiddagen. Jeg mindes i hvert Fald et Udtryk, Arbejderne brugte, og som hed »Tibrændevin«.

Der blev sikkerlig af Arbejderne dengang nydt en Del mere Spiritus end nu om Stunder. 3 Pægle Brændevin kostede 27 Øre. Fristende var ogsaa Tevandsknægtene og Kaffe-knægtene. Om Aftenen, naar min Fader efter $\frac{1}{2}$ Times Gang fra Arbejdsstedet, kom hjem, kunde han naa at læse den Avis, som blev holdt sammen med Naboen, smaasnakke lidt og saa i Seng omkring Kl. 9. Undertiden blev det til et lille

Slag Kort med Naboen, i Sommertiden til en Passiar og en Pibe Tobak paa Vejen foran Huset.

Naar der ikke var Arbejde ved Havnen, gjaldt det om at finde andet Arbejde, og her kom Brændeskæring til Hjælp. En Række faste Steder i Byen besørgedes Brændet skaaret og flakt af min Fader og en Makker. Fortjenesten derved var vist ret god.

Men om Vinteren kunde det undertiden have sin Vanskelighed med at skaffe Brødet. Jeg mindes i hvert Fald enkelte Dage at have set, at min udmærket dygtige, begavede og sparsommelige Moder (en Gaardmandsdatter Karen Kirstine Nikolajsen, født i Torrig Sogn) — trods al Økonomi og Paa-passelighed — af Hensyn til os andre nøjedes med tørt Brød. Det Arbejde, der kunde faas i Vintertiden, var af meget forskellig Art. Under streng Frost kunde der være Isning paa Fjorden, naar det gjaldt at føre en Damper i Havn. Gennemskæringen af Isen gik for sig under Opsang, og det var svært fornøjeligt for os Drengene at iagttage, hvorledes Damperen, naar en Strækning Is var gennemsavet, da bakkede og atter med fuld Kraft gik frem og under Larm masede sig et beskedent Stykke videre.

Og saa var der paa visse Tider Aalestangning ved at hugge Hul paa Isen eller med Blus, naar der var aabent Vande, paa den nu tørlagte Indrefjord fra Prambroen forbi Lienlund og op mod Avnede Skov og Kirke.

Eller Andejagt paa Fjorden. Ved en saadan Lejlighed en Vinterdag faldt min Fader, da han vilde hente en nedskudt And, gennem Isen, som han med Besvær fik reddet sig op paa igen, for derefter at gaa en Mils Vej i vaade Klæder, der undervejs frøs stive — en Tur, der foraarsagede et Sygeleje paa nogle Dage — den eneste Gang, min Fader maatte ligge til Sengs indtil sin høje Alder, da han en Overgang havde en kortvarig Bronchitis.

Og der var Skovauktionerne, særlig i Sæbyholm Skov, hvor min Fader agerede Marketender. Varerne — Kaffe, Cigarer, Konjak og Rom til Kaffepunche, Øl samt Brød til Kaffen, Snegle og Kringler, 2 Øre Stykket) — blev købt paa Kredit, Hest og Vogn blev laant hos Købmanden. Efter

Ankomsten til Auktionsstedet blev et Par Bordplader sat op paa Bukke, nogle Bænke langs med, Vand til Kaffen kogtes paa medbragte Petroleumsapparater, hvorefter Gæsterne indfandt sig. Nettofortjenesten paa en saadan Dag kunde blive 10 til 15 Kr., altsaa i gunstigt Fald en hel Uges Løn. Ved Fugleskydningen i Juli i »Svingelen« i Nakskov havde han i adskillige Aar et Restaurationstelt, der, naar Vejret var godt, kunde give en ganske pæn Indtægt, foruden at vi Børn havde gratis Adgang til Pladsens Seværdigheder.

En Tid forsøgte han sig som Handelsmand. Ved Hjælp af en Broder — Gaardejer Niels Larsen Møller i Troelse By i Søllested Sogn — fik han anskaffet sig en Hest og Vogn, og i nogle Aar havde han en Biindtægt ved at køre ud paa Landet og opkøbe Klude og Ben m. m. Noget, der ogsaa i Frost- og Snevinter kunde give en ekstra Indtægt, var Arbejdet med at hugge Fortov og Gader fri for Is og Sne for Husejere i Nakskov.

Og endelig var der hvert Aar en Gris, der bl. a. blev fedet med de Aks, som min Moder og vi Børn samlede paa Marken efter Høsten.

Der var dengang ikke Understøttelser som nu; men naar der i Vintertiden var Smalhans i arbejdsløse Hjem, blev der til arbejdsløse Familier paa Raadhuset uddelt Fødemidler: 1 Kurv med Sul og Brød, Brændselshjælp og, om jeg husker ret, en Pengehjælp paa et Par Kroner, gældende for nogle Dage eller en Uge.

Af det her meddelte vil det ses, at det for en Arbejder i hin Tid ofte gjaldt om at være opfindsom.

Mangfoldige Arbejdere har i deres Bevidsthed Ønsket om og Trangen til eget Hus — maaske begrundet i, at saa mange Arbejdere stammer fra Landet, hvor eget Hjem i Modsætning til lejet Hjem er langt mere almindeligt end i Byerne. Mine Forældre havde den samme Trang, og i Slutningen af Halvfjerdserne byggede de sig et Hus paa Møllemarken lige uden for Byen, paa Grønvejen, ogsaa kaldet Hardenbergvej, som vist nu er dens officielle Navn. Dengang var Grønvejen meget lidt bebygget. Paa Strækningen fra Soves Dampmølle forbi Lovgraven og aaben Mark, hvor nu

Sukkerfabrikken ligger, og indtil det sidste Stykke af Vejen, hvor den løber ud i Rødby-Landevejen, laa der kun 3 ældre Huse, det første beboet af en Dyr læge Rasmussen, for Enden af den nu tilkastede Lovgrav, det næste et Gaardsted paa Hjørnet, hvor Grønvejen egentlig begynder, og et straatækt Hus omtrent midt for Vejen. Nu er der ganske anderledes bebygget. Paa Halvdelen af Vejens østlige Side laa en meget gammel og meget tæt Tjørnehæk med mange Kramsfugle i Vintertiden, hvoraf mange maatte lade deres Liv for min Faders Bøsse. Hækken kunde give godt Læ for Østenvinden, men bevirkede ogsaa, at Sneen samlede sig i mægtige Driver paa Vejen, saa at det jævnlig var vanskeligt at komme fra Husene. Vejen selv laa tit i et slemt Pløre (fuld af »Plutte«) og i Sommertiden fuld af »Agemel«, som det var os Drengene en Fornøjelse at fylde i vore Huer, kaste op i Luften saa højt vi kunde, for saa at stille os under den nedfaldende Støvsky, hvad der naturligvis snart gav vort Tøj og vort Haar et stærkt meleret Udseende, og i uheldigt Tilfælde kunde det indbringe en Lussing fra det fædre Ophav. Senere blev Vejen sat i god Stand ved Hjælp af Støberiaffald og andet Affald fra Tuxen og Hammerichs Maskinfabrik.

Da Sukkertabrikken endnu ikke var bygget, og Stormarken ikke stærkt bebygget, saa havde vi fri Udsigt til Maribo Landevej og i øvrigt ogsaa til Rødby Landevej med den sidste af en Række Stubmøller, der engang havde staaet mellem Landevejen og Indrefjorden. Vor Skolevej gik for det meste ad en Markvej til Rødbyvejen, og videre ad en daarlig Vej, hvor nu Dæmningen findes, langs med den inderste Del af Indrefjorden. Vejen var undertiden oversvømmet, hvorved der voldt Vanskelighed for Passage. Turen gik videre ad Havnegade til den nu nedlagte Folkeskole, som i daglig Tale kaldtes Friskolen. Det Hus, mine Forældre byggede midt paa Grønvejen, var et almindeligt teglhængt Bindingsværkshus med et Par Skæpper Land Have. Det indeholdt 2 Lejligheder, den ene til at leje ud med 2 Værelser, Køkken og Spisekammer i hver Lejlighed, og fælles Forstue, der ret sjældent blev benyttet. Den ene af mine Forældres 2 Stuer var Sovekammer og Opholdsstue, den anden var fin Stue, der stod til Stads

og i mange Aar kun blev brugt, naar der enkelte Gange kom »Fremmede«. Den var uden Kakkelovn, hvorfor der altid var klamt og koldt i den kølige Aarstid. Den var oprindelig blaakalket, den anden Stue var kalket lyserød, senere blev begge Stuer tapetseret med billigt Tapet. Dagen for dette Fremskridt var noget af en højtidelig Dag. Paa Væggen i Dagligstuen hang et Farve-Træsnit af Grevinde Danner, højt til Hest, et Par stærkt kolorerede tyske, vist katolske Træsnit af Kristus og Jomfru Maria og saa et af en eller anden Landsbykunstner meget dilettantisk lavet Fødselsdagsskilderi med min Faders »Gebursdag«, et Par gule Overflødhedshorn, et Vers og nogle Blomster — alt i forgyldt Ramme! — Langs Gavlvæggen stod et Par gulmalede Senge med Langhalmsmadrasser og med Sengestænger og hvide, altid propre Sengetæpper over. I Loftet over mine Forældres Senge hang et Sengebaand, noget, som endnu dengang var et uundværligt Tilbehør, selv om det kun anvendtes meget lidt. Det forsvandt en Dag ganske stille. Dernæst var der et malet Fyrretræsbord, et Par do. Træstole, hvoraf den ene var en Armstol, et lille mørkebrunt malet Hjørneskab og en ret stor voksdugsbetrukket Sofa, som min Fader havde købt paa Auktion efter den senere saa bekendte Direktør i »Store Nord« i Kina, Etatsraad Henningsens Fader, Gæstgiver Henningsen i Gæstgiveriet »Øxen«, et lavt, gammelt Hus paa Hjørnet af Østergade, skraas over for Vejen til Svingelen.

I den fine Stue stod en med sort damaskagtigt Stof betrukket Sofa med en poleret Bøgetræskant foroven og for øvrigt af den i 60'erne og 70'erne gængse Form, desuden et poleret Bøgetræsbord paa Søjle fod, et Par tilsvarende Stole, 2 sort- og bronzelakerede Vidielænestole, 1 Kommode med Nipsting og 1 gult malet Klædeskab, hvor oven paa stod 2 engelske, hvide »Postelinspudler« — nu for øvrigt betragtet som Antikvitetsgenstande i jævnere københavnske Antikvitetforretninger. Paa Væggen hang 2 Billeder med Titlen »Railway-Station«, fremstillende det travle Liv paa en engelsk Jernbanestation, et Billede »Haabets Morgen« (en Matros og hans Kæreste paa den gamle Langelinie), der var fulgt som Tillæg til en meget spændende Roman »Bjergman-

dens Ring«, et Par sødladne Olietryksbillede og endelig et Olietryksbillede af Frederik d. 7., Tilgift til en Roman, der hed Frederik d. 7.s Ungdom. Til sidst maa nævnes et Par sorte med »Isensvæerte« blankbørstede Støbejerns Spyttebakker med udtunget Papir og Strandsand i. De betragtedes vist dengang i smaa Hjem som noget, man maatte have, om ikke som Nødvendighedsgenstande, saa dog som en Art Dekoration. Gulvene var umalede. Fernisering blev først senere moderne. De blev af min propre Moder, som sørgede for, at der altid var god Luft og omhyggeligt rent i Stuerne, rensed med Pibeler, hvidskurede og derefter bestrøede med Sand. Naar min Fader kom hjem fra sit Arbejde, maatte han — hvad det til at begynde med kneb for ham at overholde — sætte sine Træsko paa deres Plads ude i Køkkenet og derefter paa Strømpesokker gaa til sine Slæber eller Morgensko.

Saadan som her skildret eller lignende levede og boede Provinsbyarbejdere i 70'erne og 80'erne. Huset er nu for længst nedrevet, og Møllemarken, som jeg i 35 Aar kun har besøgt engang for mere end 20 Aar siden, er nok i Færd med at udvikle sig til et beskedent Villakvarter.

L. P. Groothe.

Færgegaard og Landevejskroer paa Lolland-Falster.

Gedesby Kro.

Af *Svend Jørgensen.*

Til de lolland-falsterske Færgekroer maa ogsaa henregnes den for længst forsvundne Gedesby Kro, eller Gedser Kro, som den almindeligvis kaldtes.

Skønt dens Historie kun spænder over et Tidsrum paa ca. 200 Aar, er den dog utvivlsomt den interessanteste af samtlige Kroer i vor Landsdel.

Ifølge Sagens Natur var Kroen — specielt Færgekroen — et Sted, hvor Folk af alle Stænder, fra Fyrsten til Tiggeren, gik ud og ind. I de hidtil omtalte Kroers Historie har vi imidlertid kun en ganske enkelt Gang i et hastigt Glimt set den enkelte rejsende eller Krogæst tydeligt for os, hvad enten det nu er Kong Frederik den Tredies Besøg ved Gaabense Færgegaard, eller det er den fjogede Orebonde Lars Fogeds Krogang i Borrehuset, som vi hører om.

Anderledes naar man beskæftiger sig med Gedesby Kros Historie. Da hænder det gentagne Gange, at Krogæsten træder os saa mærkværdigt levende i Møde, at vi, til Trods for, at der absolut intet er bevaret af Kroens Bygninger og Bohave, dog synes at se den gamle Kro med dens lave Læn-ger og de hyggelige Stuer, prægede af solid Velstand, for os.

Gedesby Kro var i Ordets snævreste Forstand en kongelig privilegeret Kro, idet den blev til — i hvert Fald i den Skikkelse, den havde i sin Velmagtsperiode — efter Ønske af Frederik den Andens Dronning, *Sofie*, og kunde glæde sig ved Kongeparrets, og senere Enkedronningens, ganske særlige Bevaagenhed.

Dronning Sofie (Stiftsmuseet i Maribo).

Dronning Sofie var en Prinsesse fra Mecklenburg og fik ofte Besøg af sine Forældre, Hertug *Ulrik* og Hertuginde *Elisabeth*, der var Kristian den Tredies Halvsøster. Naar Forældrene over Warnemünde—Gedser rejste paa Besøg i Danmark, tog de almindeligvis ind paa Gedsergaard, der tilhørte Kronen. For at skaffe Plads til deres store Følge fik Dronningen 1571 Kroen oprettet i det nærliggende Gedesby.

Det er muligt, at der i Forvejen var en Kro her. I et Kongebrev fra 1570 ankes der saaledes over, at de kongelige »Enspændere« (Ordonnanser), skønt de faar Tærepenge, er taget ind paa Gedesby Kro og har ladet deres Fortæring dér skrive paa Kongens Regning. Frémtidig maa det være Kromandens egen Sag, om han vil yde dem Ophold uden Betaling.

27. November 1571 udstedte Kongen paa Nykøbing Slot Livsbrev for *Hans Kiøn* paa Kroen i Gedesby, som han nu selv har i Værge, uden Afgift. Det paalægges ham til Gengæld at skaffe de vejfarende nødtørfigt Underhold samt Foder til deres Heste for en rimelig Pris. Endelig skal han opføre sig saaledes, at der ikke kommer Klager over ham, da Brevet forbyrdes, hvis han forser sig.

Skønt man maa antage, at Dronningen udvirkede, at Hans Kiøn blev sat godt i Vej i Gedesby Kro, havde han aabenbart visse Vanskeligheder at kæmpe med i de første Aar. Hensynet til de forvænte Gæster i Fyrsternes Følge, der kunde ventes naar som helst, gjorde, at Kroens Kælder og Fadebur altid maatte være velforsynet. Det kneb med Driftskapital til Rhinskvin, til Mumme, Barstøl og Rostockerøl. Da Kongen i December 1575 opholdt sig paa Gedsergaard, benyttede Kromanden derfor Lejligheden til at beklage sig for Majestæten. Resultatet blev, at der 5. December udgaar aabent Brev, hvori det hedder, at Hans Kiøn, der kun har ringe Formue og derfor ikke kan holde saa meget Tyskøl til fals, som han behøver, for bedre at kunne gøre dette indtil videre aarlig maa faa 8 Læster Rostockerøl sise frit. Dog maa han ikke sælge noget deraf uden for Huset til Forprang.

Faa Maaneder efter skinner Naadens Sol atter over Hans Kiøn og Kroen i Gedesby. 23. Februar 1576 fornyer Kongen paa Frederiksborg Slot hans Livsbrev paa Kroen uden Afgift af nogen Art. Desuden maa han efter Anvisning af Lensmanden paa Nykøbing Slot, eller dennes Fuldmægtig, faa den Ildebrændsel, han behøver, i Kronens Skove til en rimelig Pris. Til Gengæld skal han holde Kroen i Stand og skaffe den vejfarende Mand Underhold for en rimelig Betaling.

Slutningen af 1580'erne bragte nogle bevægede Tider for Gedesby Kro, men samtidig Tider, der bragte Kromanden Anseelse og Penge paa Kistebunden.

I Sommeren 1586 var Dronning Sofies Forældre atter i København. Da de sidst i September rejste hjemad, tog de som sædvanligt ind paa Gedsergaard, hvortil Kongen ledsagede dem. Her blev Hertuginde Elisabeth imidlertid meget

Hertug Ulrik af Mecklenburg.

syg og døde den 14. Oktober. Den enes Død er den andens Brød! Sygdommen, Kongens Ophold, indtil Døden indtraf, og den efterfølgende Ligfærd gjorde, at det store Følge i en Maanedstid laa fast i Gedesby.

Den sørgelige Hændelse foraarsagede i øvrigt, at Hertug Ulrik ikke mere vilde bo paa Gedsergaard, hvor alt mindede ham om den afdøde Ægtefælle. I Stedet for tog han un-

der sine senere Besøg i Danmark ind paa Kroen, hvor han befandt sig saa vel, at han ofte blev der i lang Tid ad Gangen, og hvor der i den Anledning paa Dronningens Bud indrettedes et fyrsteligt Gemak.

Saadanne Dage stod ikke alene Kroen, men det hele Gedesby paa den anden Ende; thi Kroen alene kunde ikke rumme alle Gæsterne, hvorfor en Del blev indkvarteret rundt om i Byen.

Dette var ikke mindst Tilfældet i 1588, da Frederik den Anden var død. Hertugen skulde naturligvis til Begravelsen og vilde ankomme til Gedser den 19. Maj og tage ind paa Kroen for at hvile ud nogle Dage, inden Rejsen fortsattes. Lensmanden *Niels Friis* fik derfor Ordre til at drage Omsorg

for, at Kroen blev sat i Stand til at modtage den fornemme Gæst paa en værdig Maade. Endvidere sendte Formynderregeringen »en Del gode Mænd« paa Lolland-Falster Anmodning om at møde i Gedser den 19. Maj for at tage imod Hertugen, ledsage ham til Gedesby og dér gøre ham deres Opvartning. Man tør jo nok gaa ud fra, at den afdøde Konge ved den Lejlighed er blevet mindet paa en Maade, der ikke var til Skade for Kromanden.

Aarene gik. Hans Kiøn blev en gammel Mand — og en rig Mand. Og hvad han ikke blev, det blev de følgende Kromænd.

Det ser ud til, at Hans Kiøn hurtig fulgte sin kongelige Velynder i Graven; thi 1588 overdrog Dronningen, der nu havde faaet Lolland-Falster i Livgeding, Kroen til Enspænder *Mathias Røver*. Hans Brev paa Kroen udstedtes dog først 1589. Trods det — ikke mindst for en Kromand — ildeklingende Navn skal han have været en meget anset Mand.

Mathias Røver døde vistnok allerede 1590, og hans Enke *Lisbeth* fik da Lov til at beholde Kroen for et Aar, formodentlig ud fra den Betragtning, at hun muligt kunde forsørges ved et Giftermaal med Eftermanden. Denne hed *Michel von Wesensten* og havde ligesom Mathias Røver været kgl. Enspænder.

Det synes imidlertid, som om Lisbeth ikke har været syndelig opsat paa det paatænkte Ægteskab, thi 1591 skriver Dronningen til Lensmanden og paalægger ham at tilholde Lisbeth, »at hun endeligen tiltænker at efterkomme og holde, hvis hun Michel von Wesensten med Trolovelse og udi Ægteskabs Handel lovet og tilsagt har, saa dermed engang kan komme til endelig Ende«. Formodentlig har Lisbeth saa givet Køb, hvorefter den ny Kromand i Efteraaret 1591 fik Brev paa Kroen.

Den gamle Gedsergaard var paa denne Tid begyndt at forfalde. Endnu i 1590 tog dog fyrstelige rejsende ind paa den; men efter den Tid synes det, som om Kroen er blevet et hyggeligere Opholdssted end den gamle, forfaldne Gaard.

Da Enkedronningen i Juni 1590 var i Gedesby, gav hun Ordre til at nedbryde den nordre Længe af Gaarden og gen-

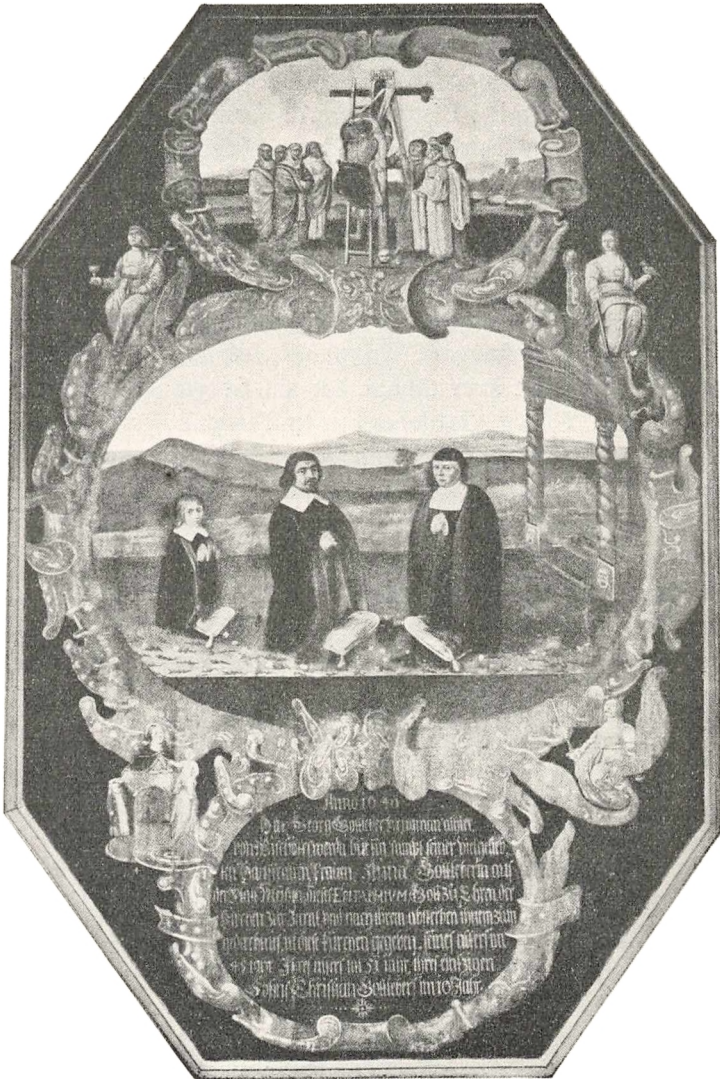
opføre den ved Kroen. I denne skal der gøres bekvemme og gode Gemakker, som hun selv i paakommende Tilfælde kan benytte. Senere befaler hun, at Inventaret paa Gaarden skal flyttes til Kroen og forvares af Kromanden, som tillige skal have Opsyn med Gaarden, saa at den ikke yderligere skal forfalde. Dette forhindrer dog ikke, at en af Gaardens Stalde kort efter nedrives og anvendes til Forbedring af Kroen, hvis Bygninger var begyndt at forfalde.

Allerede Mathias Røver havde til Kroens ikke helt ringe Jordtilliggende faaet Tilladelse til at føje et større Stykke af Gedsergaards Jorder. Nu fik Michel von Wesensten Resten af Gaarden overdraget. Dronningen udnævnte ham til sin Foged og gav ham — som Forgængeren — Tilsyn med Resten af Gaardens Bygninger, hvortil føjedes Tilsynet med Skovene paa Gedser. I Tiden fra 1. Maj 1600 til 1. Maj 1606 havde han tillige den gamle Herregaard Bønned i Forpagtning paa saa billige Vilkaar som 50 Rigsdaler aarlig. Naar hertil føjes, at Gedesby-Kromanden oppebar Tolden ved Gedser Færge, maa det siges, at den tidligere Enspænder havde gjort en ganske god Karriere. Intet Under, at Michel von Wesensten af Samtiden betegnes som »Falsters mægtigste Mand«. Den Omstændighed har maaske kunnet forsonse Lisbeth salig Mathias Røvers med, at den omsorgsfulde Enkedronning halvvejs tvang hende i Ægteskab med ham.

Michel von Wesensten er rimeligvis død i Begyndelsen af Aarhundredet; vi hører i hvert Fald ikke mere om ham.

Fra de følgende Aar kendes som Kromænd *Niels Lauridsen* og senere *Jens Hansen*, der nævnes i Toldregnskab for 1626—27, men om hvem man ellers intet ved. Til Gengæld kender vi de efterfølgende Kromænd saa meget bedre.

Den første af disse var *Georg Gottleber*, der formodentlig var en af Enkedronningen indkaldt Tysker. Vor bedste Viden om ham har vi fra et i Gedesby Kirke af ham selv opsat Epitafium fra 1646. Det er en ottekantet malet Trætavle uden Udskæringer af nogen Art. Under en Gengivelse af Nedtagelsen fra Korset ses Portrætter af Kromanden, hans Hustru, *Anna*, og deres 10-aarige Søn, *Christian*, — alle i knælende Stillinger — samt følgende Indskrift: Anno 1646. Hat Georg

Epitafium i Gedesby Kirke over Kromanden Georg Gottleber med Familie.

Gottleber Krugman alhier von Bischoffswerda bürtig, sampt seiner vielgeliebten Hausfrauen Frauen Anna Gottleberin aus der Statt Meiszen dieses Epitaphium, Gott zu Ehren, der Kirchen zur Zierat und nach ihrem absterben ihnen zum Ge-

dæchtnis in diese Kirchen gegeben, seines alters im 45 Jahr, Ihres alters 51 Jahr, ihres einzigen Sohns Christian Gottlebers im 10 Jahr. (Anno 1646 har Georg Gottleber, Kromand her paa Stedet, født i Bischoffswerda, samt hans højtelskede Hustru Fru Anna Gottleber fra Byen Meissen, i hans Alders 45. Aar, hendes Alders 51. Aar og deres eneste Søns Christian Gottlebers 10. Aar, givet dette Epitafium til denne Kirke, Gud til Ære, Kirken til Pryd og efter deres Død dem til Minde).

I Aaret 1690 ojsattes et nyt Epitafium i Kirken, denne Gang af den efterfølgende Kromand *Matthias Jenssen Holst*, der ikke har villet staa tilbage for sin Forgænger. Epitafiet, der ligesom Georg Gottlebers er malet paa Træ, viser os Kromanden, hans Hustru *Anna* og 5 af deres 11 Børn. Indskriften beretter: Anno 1690. Mattias Jenssen Holstz Krugman, wie auch Kispel Fogh Bürtig Ihn Haderslef hus Ambt Ihn Tyesterup Herreht samt seine viel geliebten Hausfrauen Anna Holst, rätker, gebürtig aus der grafshab Penen berrig in Flecken Wedell in Holsten diess Epitaphium Gott zu Ehren, der Kirchen zur Zirrat undt nah ehren ab sterb ihnen zu Gedächtnis in dieser Kierchen geben seines Alterst 53 Jahr Ihres Alter 48 Aar zeüget zusamen kinder 5 sohn undt 6 dochter. (Anno 1690 har Mattias Jenssen Holst, Kromand og tillige Sognefoged, født i Haderslevhus Amt i Tyrstrup Herred, samt hans højtelskede Hustru Anna Holst, født i Grevskabet Pinneberg i Flækken Wedell i Holsten, i hans Alders 53. Aar, hendes Alders 48. Aar, givet dette Epitafium til denne Kirke, Gud til Ære, Kirken til Pryd og — efter deres Død — dem til Minde. De avlede tilsammen 5 Sønner og 6 Døtre).

Epitafierne fortæller os — hvad vi ogsaa ved fra anden Side — at begge disse Kromænd var meget ansete og velhavende Mænd, der i Stand og Rang har været Ligemænd med Købstædernes mest fremtrædende Borgere, og som i fuldt Maal nød deres Sognefællers Agtelse, hvad vi bl. a. ser deraf, at den sidste nævnes som Sognefoged.

Matthias Jenssen Holsts Eftermand som Kromand i Gedesby hed *Jens Pedersen Rask*. Han var ligesom sin Formand

Sognefoged og benævnes almindeligvis »Sognefoged og Gastgeber«. Hans Hustru hed *Anne Else* og var vistnok en af Matthias Jnsen Holsts mange Døtre.

Jens Pedersen Rask levede paa den store nordiske Krigs Tid, og denne bragte ham hans Livs store Oplevelse, nemlig et Besøg af Ruslands mægtige Zar, *Peter den Store*.

Med dette saa meget omtalte Besøg paa Falster hænger det saaledes sammen: Ved en Sammenkomst 28. Maj 1716 paa Lyststedet Hamm und Horn i Nærheden af Hamburg mellem de to Forbundsfæller Peter den Store og Frederik den Fjerde blev det besluttet at gøre et fælles Forsøg paa at tilbageerobre de skaanske Provinser til Danmark — et Forsøg, der for øvrigt aldrig blev til Virkelighed.

Til den paatænkte Landgang i Skaane vilde Zar Peter stille 40 Batailloner og 2—3000 Ryttere til Raadighed, medens Danmark selv skulde deltage med 20 Batailloner, 10.000 Ryttere og 18 Krigsskibe. En Del af den russiske Styrke vilde Zaren selv føre til Danmark paa sine Galejer, og 10. Juli 1716 var han parat til med Galejerne at gaa fra Warnemünde til Gedser. Paa Grund af Modvind maatte disse dog blive liggende ved den tyske Kyst, mens den utaalmodige Zar den 14. Juli gik om Bord i Hukkerten »Lasoser« for at drage i Forvejen.

Midt om Natten gik han med sit Følge i Land ved Gedser. Nogle løsgaaende Bønderheste, der græssede paa Strandmarkerne, blev indfanget, og paa dem red Russerne op til Gedesby, hvor alle laa i dyb Slummer.

Her blev der Halløj! Zaren selv tog ind paa Kroen. En samtidig (den senere Apoteker i Nykøbing Claus Seidelin) fortæller, at Majestæten med højstegen Haand smed Jens Pedersen Rask og Anne Else ud af deres Ægteseng, der aabenbart maa have været Husets bedste Seng, »og spranck med Støvlerne paa strax derudi saa varm som dend var«.

Krofolkene fik derimod ikke mere Søvn den Nat. Først maatte de sørge for Natteljeje til Følget. Dernæst maatte Kromanden i sin Egenskab af Sognefoged sørge for at faa sendt Bud til rette vedkommende om den høje Gæsts Ankomst.

Paa Nykøbing Slot blev der ikke mindre Travlhed. Næste Morgen ankom et helt Tog af Kareter, Vogne, Heste og Bærestole til Gedesby under Ledelse af Amtsforvalter Ditlev Teichmann og Ridefoged Caspar Ernst Møller for at være Zaren til Tjeneste.

Denne valgte at lade sig befordre i en Bærestol baaret af to Heste og ankom paa den Vis ved Middagstid til Nykøbing.

Der er næppe Grund til at betvivle, at Zar Peters Besøg er den mest dramatiske Begivenhed i den gamle Kros Historie.

Kromand Jens Pedersen døde 1729. Kirkebogen beretter om hans Begravelse: »Onsdagen den 13. Aprilis (1729) er Jens Pedersen, Sogne-Foged og Gastgeber der sammesteds begravnen og er nedsat i Kirchen«.

Hans Efterfølger blev hans Søn *Mathias Jensen Holst* (den yngre, ikke at forveksle med den tidligere Kromand af samme Navn, der altsaa formodentlig var hans Bedstefader). 1731 fik han kgl. Privilegium paa Kroen »som hans Fader Jens Pedersen var fradød«.

Men Gedesby Kro var nu ikke mere det, den havde været i tidligere Tid. Allerede i Jens Pedersens Tid var det begyndt at gaa ned ad Bakke med den. Antallet af rejsende mellem Gedser—Warnemünde—Rostock blev stadig mindre og mindre, idet de fleste nu valgte at rejse over Dragsminde—Heiligenhafen. Passagen mellem Gedesby—Rostock, der i sin Tid gjorde Gedesby-Kromændene til hovedrige Mænd, var til sidst ganske ophævet.

Hertil kom, at Kongen nu begyndte at skaffe sig Indtægter af forskellige Privilegier, deriblandt Kroprivilegierne. Gedesby Kro havde hidtil været overladt Kromanden uden Afgift af nogen Art; men nu skulde Mathias Jensen Holst aarlig svare en Afgift af 6 Rdl.

Forsøget paa at faa Penge af den gamle Gedesby Kro faldt imidlertid ikke heldigt ud. Allerede fra 1738 kom Kromanden til at staa i Restance med Afgiften, og 1744 gav han helt op og frasagde sig Privilegiet samtidig med, at han bad om Eftergivelse af samtlige Restancer, hvad han ogsaa fik.

Hermed var den gamle Kro, der havde været Vidne til

saa meget, dødsdømt. Kroholdet fortsattes vistnok en Tid endnu, men Bygningerne var forfaldne, Privilegiet borte, de faa rejsende, der kom denne Vej, tog ikke mere ind paa Kroen, men hastede videre til Væggerløse Kro eller til Nykøbing.

Ikke en Stump er der i vore Dage tilbage af Gedesby Kro. Men graver man i den grønklædte Banke bag Kirken og Landsbyen, finder man Potteskaar, Mønter og adskilligt andet, der beretter om, hvor den laa.

Endnu den Dag i Dag lever der i Gedesby Mennesker, der nedstammer fra de gamle Gedesby Kromænd, der i deres Kro gæstedes af Konger, Dronninger, Fyrster, ja af selve Zaren over alle Russere. Og endnu den Dag i Dag taler Epitafierne i Kirken deres tavse, men tydelige Sprog, om den Velstand, der da var til Huse i Gedesby Kro.

En falstersk Soldats Dagbog i tysk Fangenskab.

Ved *Helene Strange*.

Afdøde Gaardejer Lars Jensen, Bruntofte, som deltog i Krigen 1864, blev den 18. April taget til Fange og sendt til Tyskland sammen med flere andre. Under Fangenskabet har han ført Dagbog, og en Del af disse Optegnelser er af hans Datter, Fru Maren Larsen, Oreby Kro, indleverede paa »Falsters Minder«. Nogle Uddrag heraf viser, at Lars Jensen, der var en meget begavet Mand, har forstaaet at bruge Øjnene, hvor han er kommet frem.

Dagbogen er ført fra 18. April og til 7. Juni.

Heri hedder det fra første Dag: »Vi trak paa Forpost som sædvanlig om Aftenen. Da vi kom til Broen ved Sønderborg, kom den første Granat og slog ned ikke hundrede Skridt fra os, men gjorde ingen Skade.

Det forekom mig dog hele Tiden saa besynderligt, og alle dem, vi talte med, sagde: »Hold eder kuns muntre«. Da det var mørkt, trak vi ud i Løbegravene mellem Nr. 1 og 2. Det gik ogsaa meget godt om Natten. Der faldt enkelte Granat-skud, dog ikke af nogen Betydning. Men saa om Morgenens, saa snart det blev lyst, var det voldsomt, hvor de fyrede en tre Timers Tid baade med Granater og Kardæsker. Jeg var krøbet helt ind i et Hul og sad og halvsov, da min Sidemand kaldte paa mig og sagde «Nu er de her!» »Hvad«, sagde jeg, »er Prøjserne her?» »Ja, skynd dig«. Og da jeg kiggede over, saa jeg, de løb op imod os.

Nu var det høje Tid, og vi begyndte at fyre det bedste, vi kunde, og Geværkuglerne slog mange ned. Jeg fik fyret en 6—7 Skud, da der kom en Prøjsers op paa Brystværnet

og raabte, om vi vilde overgive os, og det var der ikke to Meninger om, da vi var omringet paa 2 Sider. Nu kom der en Eskorte af Husarer, og vi maatte nu gaa midt ad Vejen. Det blev en frygtelig Tur. Det støvede, saa vi næppe kunde faa Luft, og saa var det saa varmt. Vi havde ikke Hvil uden 2 Gange paa de 5 Mil. Jeg var saa træt, da vi kom til Flensborg, saa 2 maatte følge mig til Kirken. hvor vi skulde ligge. Næppe var jeg kommen ind i en Stol, førend jeg lagde mig ned og sov straks. Der var kommen megen Mad om Aftenen, men jeg hørte det ikke; thi jeg var saa træt efter saa anstrengende en Dag.

19. April. Jeg vaagnede tidlig om Morgen, og da var der kommet Øl, Kaffe og Te, som Flensborgerne alt sammen skænkede til Fangerne. Vi gik nu og mudrede imellem hinanden til Kl. 10½, da vi skulde ud. Nu holdt jeg og Morten og Smith og Mys-Niels os sammen og kom ud paa een Gang. Vi gjorde Holdt paa Gaden, og Folk kom med fint Brød og Cigarer og meget mere. Vi gik nu til Banegaarden, og da vi stod opstillet der, kom der 2 Damer, som uddelte Penge. Vi var 4 Mand om en prøjsisk Thaler. Nu kom vi saa ind i nogle store Transportvogne, hvor vi sad meget daarligt, og det gik kuns jævnt fremad.

Der var ikke noget at se ved Landet, thi det var Hede og Tørvejord og Sandbakker det meste af det, og Bygningerne laa spredt. Vi kom forbi Rendsborg og Neumünster. Det er en smuk Stad; ellers var der intet at bemærke, førend vi kom til Altona, hvor vi steg ud. Der var en forfærdelig Masse Mennesker, og største Parten var glade, især Damer og Børn. Vi gik nu til Hamborg, men det var frygteligt at komme frem for Folk, og det var meget værre i Hamborg end i Altona, skønt det næsten er een Stad. Vi kom ned forbi Havnen, og der laa hele deres Handelsflaade, som var blokeret. Vi blev nu indkvarteret hos en stor Restauratør og fik Kaffe, alle sammen frit. Men ellers maatte vi købe alt, og nu var det galt med Pengene, thi det var Kurant, og vi fik kun 15 (?) for 1 (?).

Da vi havde spist og drukket, gik vi til Sengs paa en Halmmadras og sov godt.

20. April. Om Morgenen Kl. 6 blev der kaldt, og vi maatte op for at spise Frokost; derefter fik vi Kaffe og Hvedebrød ligesom om Aftenen. Kl. 8 skulde vi afgaa med Banetoget fra Hamborg til Berlin. Vi gik igennem Hamborg. Det er en udmærket smuk Stad, og det smukkeste er Marmorkirken, men den er ikke fuldt færdig endnu. Endelig naaede vi den store Banegaard, hvilket langt overgaar den i København. De første begyndte at stige ind, men vi 4 holdt os lidt tilbage, hvilket var heldigt, thi vi kom til at sidde som Herrer i Fjederstole og udstoppede Hynder ved alle Sider. Herrerne gav os Cigarer, og der kom en dansk Dame, som spurgte om vore Adresser. Hun fik min og lovede at skrive hjem. Derefter kom en anden dansk Dame og gav os en prøjsisk Daler, som vi var 6 Mand om at dele.

Endelig begyndte det lange Tog at sætte sig i Bevægelse hen imod Berlin. Det gik dog ikke ret hurtigt, og ved hver Station gjorde vi Holdt. Landet er daarligt hele Vejen og meget fladt og staar snart under Vand. Det er beplantet med Fyr, som ingen Vej kan komme. Fra Hamborg og til Berlin er 37 Mil, og det afvekslede med Hede, Vandmoser, Tørvebund og forkrympede Fyrretræer med enkelte smaa opdyrkede Steder imellem. Bønderbyer var der ingen af uden spredte Bygninger, og saa er der Fabriksbyer. Vi kom til Kongen af Prøjsens Hovedstad om Aftenen Kl. 9. Vi steg her ud og blev ført ind paa Banegaarden, hvor vi fik hver en Skaal Mad, som bestod af Ærter, som var kogt i Peber og Laurbær. Det smagte os godt. Vi fik ogsaa hver et lille Stykke Kød og Vand saa meget, vi vilde drikke. Der var ogsaa Værtshus, og jeg købte Smør og en halv Bajer, men nu var det galt med Pengene igen; thi det var prøjsiske, og dem kendte vi ikke. Nu var Klokken blevet 11, og vi skulde af Sted igen. Vi kom snart til Vogns og rullede saa af Sted igennem det af Gas og Begfakler oplyste Berlin. Klynger af Mennesker havde samlet sig for at se de Dæner, som de kaldte os, og Børnene raabte Hurra, medens vi kørte forbi.

Da vi kom ud af Staden, lagde jeg mig til at sove; thi da det var Nat, kunde man jo intet se.

21. April. Da jeg vaagnede, var det lyst, og nu tænkte

jeg, der var noget at se, men det var det samme som før, en øde Sandslette med forkrympede Fyrretræer, og hist og her laa en Fabriksby. Den Jord, som blev dyrket, drev de med Kvæg, og somme Steder maatte Fruentimmerne grave et Stykke, ellers laa Landet øde og ufrugtbart. Nu var Klokken blevet 8, og vi kom til en Station, som hed Sandrau. Der blev gjort Holdt, og vi kom ind og fik Kaffe og Hvedebrød, og der blev givet os Cigarer og Bajerskøl. Nu steg vi atter til Vogns og rullede af Sted, men der var ikke noget at se, førend vi kom til Breslau, en stor Fabriksby, hvor der blev forarbejdet Dampmaskiner, og der er en uhyre Færdsel af Dampvogne. Vi var her oppe paa Kasernen og spiste til Middag, som var Grynvælling og et lille Stykke Kød.

Vi havde kørt 47 Mil fra Berlin og til Breslau, men Landet forandrede sig ikke endnu. Det begyndte at mørkne, da vi naaede Fæstningen Spandau. Det var en smuk Stad, og der ligger ogsaa danske Fanger. Jeg sov, til vi kom til Stationen, hvor vi skulde staa. Nu blev vi inddelt og havde en Mil at gaa til Kassel (Kosel?). Det havde regnet, hvilket var godt, thi saa støvede det ikke saa meget. Endelig naaede vi det første Underværk. Det var en rivende Vandflod, vi kom over, og nu kom vi hen til en stor Hestestald og fik hver en Madras og et Tæppe. Jeg sov straks ind, thi jeg var meget træt.

22. April. Jeg sov godt den første Nat i Fangenskab. Da vi vaagnede, var der kogt Frokost til os; den bestod af Klister. Jeg smagte noget paa det, men det maatte herved. Nu fik vi vasket og børstet os lidt, saa maatte vi stille, og alle vore Navne og Numre blev raabt op for at bekendtgøre det til Danmark. Hvem, som kuns havde en Skjorte, fik en udleveret, og dem, som kuns havde et Par Støvler, blev ogsaa skrevet, og deriblandt var jeg, thi jeg lod mine gamle Støvler blive hos Skomageren, da vi trak ud. Vi spiste Ærter inde paa Kasernen, og derefter havde vi Frihed til at gaa omkring. Der kom ogsaa en Marketender med Øl og Brændevin. Øllet var godt, men Brændevinen var det argeste Møg, jeg har smagt. Da det var Aften, gik vi til Sengs, hvor vi laa første Aften.

23. *April*. Jeg vaagnede tidlig næste Morgen, og da jeg kom ud, var der kommet Kaffe og Hvedebrød, hvilket var herligt imod det Melklister, som vi fik første Morgen. Der var kommet flere Fanger om Aftenen, og de blev nu skrevne. Vi havde Frihed til at banke og børste os til Middag; da skulde vi stille med alt vort Tøj og ind at spise paa Kasernen. Vi fik Ærter og Flæsk, og da vi havde spist, blev vi inddelt paa Stuerne. Jeg var af de heldige og kom paa en lille Stue, hvor der kuns er 7 Mand. Somme Steder er 30. Vi havde hver vore Madrasser og Tæpper fra vort gamle Logi og til det nye. Vi har ellers saa megen Frihed, som vi kan forlange i denne Stilling.

Her er en stor grøn Plads til at ligge og batte os paa og gaa at spadsere, og det er nydeligt med Fuglesangen i de mange store Træer, som lige har begyndt at bryde. Og nu til Sengs.

Søndagen den 24. April i Kassel oprandt klar og skyfri. Jeg stod op med Solen og røg min Pibe, medens jeg spadserede en Tur i det grønne og hørte paa Nattergalens yndige Triller. Jeg drak nu Kaffe som med Brød til koster en Silbergraschen, som er lidt over 4 Skilling dansk. Vi faar den i Glas paa en Pægl. Nu maatte vi ordentlig til at rense og pudse os, have vort Tøj børstet og banket og vort Haar klippet og Lusene pillet af os. Jeg havde dog ingen og var færdig til Middag. Vi spadserede saa om Aftenen, til det var mørkt. Vi har Lampe til at rede Seng ved og fik hver et Lagen og et Haandklæde. Vi reder to og to sammen og lægger det meste Tøj.

25. *April* var ligesom den foregaaende smuk. Nu kom der Befaling til at vaske Bord, Bænke og Vinduer. Jeg havde et stort Uheld den Dag. Jeg havde laant 2 prøjsiske Daler af Pouls Morten, og da jeg nu trak mine Benklæder af for at banke dem, faldt Pengene ud, og jeg savnede dem ikke straks, og siden var de borte. Jeg blev angst og spurgte alle Vegne, men ingen havde fundet den. Jeg meldte det til vor Kommander-Sergent, og Kl. 11 stillede vi for at modtage Skjorter; saa spurgte han dem, men ingen havde fun-

det dem, men de tav alle. Nu var det et Held for mig, at jeg havde hængt Bukserne ude paa et Træ, og hvilken Glæde for mig, da jeg kom og søgte i Lommen, som jeg havde gjort maaske Hundrede Gange før og fandt saa Pungen med alle Pengene. Den, der har fundet den, turde altsaa ikke beholde den. Hvem det er, ved jeg ikke. Samme Dag laante jeg en Specie af Mys-Niels, saa nu har jeg Penge nok for det første. Om Eftermiddagen soledede og bankede vi Madrasser, og derefter havde vi Frihed til Kl. 5. Da var vi til Læsning og fik Krigsartiklerne at høre. Derefter havde vi Frihed til at spadserere, til vi gik til Sengs.

26. April. Jeg sov behageligt, efter at Tøjet havde været ude, og var oppe Kl. 5 og spadserede, til Kaffen kom. Vejret var udmærket, og Nattergalen sang i Harmoni med den brusende Flod, som med en voldsom Kraft løber uden om Fæstningen i flere Arme. Det er en stærk Fæstning, thi Naturen og Kunsten have rakt hinanden Haanden, saa den er næsten uindtagelig. Jeg har faaet en Del Hoste, og derfor meldte jeg mig syg og fik noget Pulver. Der skal arbejdes 4—5 Timer daglig. I Gaar var første Dag paa Arbejdspladsen, et Hold om Formiddagen og et om Eftermiddagen.

27. April. I Dag havde Vejret forandret sig. Det var graat og regnede lidt. Jeg drak mit Glas Kaffe og pudsede mig, til det var Tid at gaa til Lægen. Vi blev ført ind af en Gefrejder. Da det var ligedan med mig, skulde jeg blive ved at tage Medicin. Kl. 9 stillede vi til Læsning om vore Pligter. Kl. 12 spiste vi Grynsuppe og Kød. Det var god Mad, men for lidt. — De fattige af Befolkningen her gaar paa deres bare Fødder, Fruentimmerne saavel som Mandfolkene. Fruentimmerne ser mest usle ud, thi de har kun en tynd Pjalt Kjole, som næsten ikke naar uden til Knæerne. Jeg har aldrig set saadan Fattigdom som her. Falsters fattige kan prise sig lykkelige mod disse Stakler. Om Søndagen, naar de gaar i Kirke, have Konerne deres smaa Børn paa Ryggen i en Kurv, som et stort Tørklæde hænger nedover. — Her ligger ellers prøjsiske Soldater. Det er smukke Folk og meget godmodige og tjenstvillige. Var man blot Sproget mægtig, kunde man tit

faa lidt bedre Varer for sine Penge, thi Marketenderen narrer os somme Tider med Pengene. Jeg har Hovedpine, og min Hoste er stærkere.

28. *April.* Alting ser saa friskt ud efter Regnen, men det blæser og er koldt. Kl. 8 var jeg hos Lægen og fik et Pulver for Diarré. Jeg stillede til Arbejde Kl. 2 og slap Kl. 7. Vores Løjtnant opfordrede os om Aftenen til at synge, og den tapre Landsoldat blev sunget med Lyst, inden vi gik i Seng.

29. *April.* Var igen hos Lægen og fik Pulver for Diarré. Om Aftenen blev vi af den prøjsiske Løjtnant opfordret til igen at synge den tapre Landsoldat og fik Lov at synge saa meget, som vi havde Lyst til.

30. *April.* Var igen til Læge. Stillede til Appel Kl. 10 og Kl. 2 til Arbejde. Skrev senere et Brev til Grigges Lars.

Søndag d. 1. Maj. Da jeg kom op i Dag, havde Vejret forandret sig meget. Det blæste og sneede, saa Jorden var helt hvid, og det frøs tilligemed, som havde det været 1. April og ikke 1. Maj. Jeg var igen hos Lægen. Kl. 4 stillede vi med pudset Tøj til Lønning og fik 11 Silbergroschen og 3 Pfenning, som er knap 3 Mark i vore Penge. Jeg holdt mig en glad Dag og købte mig en halv Pægl og drak til Aftensmad, da det var Helligdag og de første Penge, vi har faaet som Fanger. Det er ogsaa det første Brændevin, jeg har købt her, thi jeg har ikke haft Raad dertil. — Jeg har hørt i Dag, at Prøjserne ogsaa har faaet Frederits, men om det er sandt, ved vi ikke. Det er saa koldt som i Marts, og Haglbyger og Sne kommer hyppig, skønt mange Træer er grønne.

2. *Maj.* Det sneede saa stærkt, saa vi blev fri for Arbejde. Jeg var hos Lægen og blev meldt rask. I Dag var der Marked her i Byen. Jeg skrev et Brev for Johan Smidt og lagde et inden i for mig selv. Kl. 4 stillede vi med pudset Tøj, men der var meget, som blev kasseret. Vi fik 2½ Silbergroschen i Dag. Det regner lidt i Aften, og gid det vilde regne igen i Morgen, saa vi blev fri for Arbejde.

3. *Maj.* Da vi kom op, var det Regnvej, vi fik Kaffe udleveret alle sammen for 4 Pfenning. Kl. 6 stillede vi til Arbejde, endskønt det regnede. Da vi kom derud, blev det stærkere. Vi stod der en Tid, saa blev det for vaadt, og vi

gik hjem igen. Siden havde vi Frihed, og jeg begyndte at afskrive mine Breve. Der kom flere Breve fra Hjemmet.

4. *Maj*. I Dag smukt Vejr, men har frosset, saa Jorden er haard, og det er meget koldt, skønt Nattergalen synger hver Morgen og Aften. I Dag er jeg Kalfagter og fri for Arbejde ude. Jeg var inde i Byen for at købe for 8 Pfenning Smør, som vi skal have hver Dag, eller andre Fødevarer.

5. *Maj* — *Kristihimmelfartsdag*. Det bliver ved at fryse haardt om Natten, og det ser galt ud, hvis det fryser saadan hjemme som her. Jeg har lidt ondt i min Hals.

6. *Maj*. Det var ligesom i Gaar med Vejret, frøs haardt, og af og til kom der Snebyger. Jeg var hos Lægen, thi min Hals var daarlig, men det gik nok over af sig selv, sagde han. Hvis det er lige saa koldt hjemme som her, saa maa Kornet fryse ud og Græsset ligesaa.

7. *Maj*. Det havde frosset ligesom i Gaar og var meget koldt. Vi stillede til Arbejde Kl. 5½ og stod og frøs en Tid; derefter maatte vi gaa en Fjerdingsvej til, hvor vi skulde arbejde. Vi fik hver en Trillebør og maatte trille Jord til Skanserne. Det faldt mig lidt ubevant, men vi arbejdede rask, thi vi havde Akkord. Jeg trillede 11 Børfulde, og saa havde vi Frihed og lagde os ned, for vi maatte ikke komme hjem, før Tiden var omme. Jeg havde den Fornøjelse at se de store Bjerger i Østrig, som ligger en 15 Mile herfra. De skinner som Is og Sne, og maaske det ogsaa er. Endelig gik vi hjem, og der ventede mig en større Glæde, da jeg fik Brev fra Hjemmet; og saa meget glædeligere var det, som alt var ved det gamle og alle var raske, hvilket er den største Glæde for mig.

Søndag d. 8. Maj. I Dag er Vejret taaget, uden Frost, men alligevel meget koldt. Vi havde travlt hele Formiddagen med at pudse; thi vi skulde Kl. 12 stille til Parade. Den gik meget godt, og havde saa Frihed. Om Eftermiddagen kom der en dansk Præst, som skal prædike for os i Morgen. Jeg skrev et Brev for Johan Smidt til Peter Krog, Idestrup.

9. *Maj*. Det er smukt Vejr, men har dog frosset lidt. Vi fik Brød i Dag, og det er dog galt; thi der er saa mange, som fattes Brød. Vi har ladet os tegne til at komme til Alters

i Dag og skal stille Kl. 8½. Løjtnanten førte os hen til Kirken. Det er en simpel Kirke med et lille Orgel i. Præsten holdt en rørende Tale for os. Han talte om, at vi ligesom Israelliterne nu skulde synges Guds Ord i fremmed Land, men vi skulde bede til Gud om Frelse, saa vilde han nok bønnehøre os. Derefter fik vi Sakramentet alle sammen og gik saa hjem for at spise til Middag, den bestod af Byggrynsvælling og var noget daarlig Mad.

10. Maj. I Dag har det ikke frosset, og Vejret er ganske mildt. Gud give blot, jeg var hjemme. Det er vort Ønske Dag og Nat; og gid der kunde blive Ro og Fred igen. Vi morer os med at spille Bold ligesom Skoledrengene for at faa Tiden til at gaa, da vi keder os saa meget.

11. Maj. Det er smukt Vejr med lidt hvid Frost. Jeg har lagt min Nattrøje, for det er varmt, naar man arbejder. Vi fik Lønning for 10 Dage og fik hver 6 Silbergroschen og 10 Pfenning, men det er ikke til et Pund Smør, siden til mere.

12. Maj. Jeg er Kalfagter i Dag og maatte skrælle Kartofler. Der tales om, at fra i Dag af skal der være Vaabenstilstand en Maaned, men hvorvidt det er paalideligt, ved jeg ikke.

13. Maj. Tiden falder mig saa lang. Al vor Tale er bestandig om Hjemmet, og jeg drømmer om mit hver Nat. Hjemveen trykker os stærkt, og man ved ikke, hvad man skal foretage sig.

14. Maj. Det var en Fornøjelse at komme tidlig op i saa smukt Vejr. Fuglene synger, og alting ser saa grønt og friskt ud. Vi maa vaske Bord og Bænke og banke Sengetøj ud til Pinse. Det er næsten ligesom, hjemme, og jeg tænker mig ogsaa til, at jeg er hjemme, thi jeg længes mer og mer efter mit kære Fødeland.

Pinsedag d. 15. Maj. Det var en dejlig Morgenstund. Vi fik for hver 1 Skilling Hvedebrød til vor Kaffe af Penge, som er skænket til Fangerne. Vi fik ogsaa Øl, som er købt til os. Vi stillede Kl. 12 til Appel; derefter fik en Del Lov til under Bevogtning at spadseres omkring paa Fæstningens Volde. Siden morede de dem med Boldspil. Jeg skrev for at faa Tiden til at gaa, thi jeg længes saa meget efter Hjemmet. Om Af-

tenen kom Løjtnanten og opfordrede os til at synge den tapre Landsoldat.

16. Maj. Anden Pinsedag. Vi fik ligesom i Gaar Brød til vor Kaffe. Jeg ventede stærkt paa et Pengebrev, men der kom intet.

17. Maj. I Dag maatte vi tidlig op for at hente Brød; derefter stillede vi Kl. 7 til Arbejde, som blev af et nyt Slags. Vi maatte nemlig pudse Kanonkugler, men det vil jeg dog ogsaa hellere end som trille Jord. Jeg ventede stærkt efter Penge, men der kom ingen. Dagen har aldrig været mig længere og mere kedelig end i Dag. Det er første Gang, jeg har maattet undvære Kaffe om Eftermiddagen, og jeg kan ikke købe en Flaske Øl, naar jeg skal holde ud, til jeg faar Lønning, hvis ikke der kommer Penge hjemmefra. Jeg kan heller ikke forstaa, hvorledes det kan være, at det varer saa længe, da det er 15 Dage siden, jeg skrev, og har ikke faaet Svar endnu.

18. Maj. Det havde frosset lidt hvidt Frost i Morges, og da vi kom op, hørte jeg Gøgen kukke første Gang. Vi stillede til Arbejde Kl. 6½, og jeg blev udtaget tillige med flere andre til at pudse Geværer; men da vi kom der, maatte vi slaa gamle Kanon-Vogne itu. Da jeg kom hjem, fik jeg Brev fra Maren, men der kom intet Pengebrev endnu hjemme fra. Om Aftenen havde vi en Korporal, som havde drukket sig fuld og kom imod Løjtnanten, hvorfor han blev meldt.

19. Maj. Der var Appel til Kl. 12, hvor Korporalen blev ført i Arrest, og en menig Artillerist blev arresteret for at have slaaet paa en svensk Sergent. Vi fik saa en Times Læsning i Felttjeneste. Jeg fik ikke Brev endnu i Dag og laante 5 Groschen af Claus.

20. Maj. Jeg er Kalfagter i Dag og har skrællet Kartoffler. Kl. 4 stillede vi til Renlighedsparade.

21. Maj. I Dag havde det frosset, saa Græsset var helt hvidt. Vi stillede til Arbejde Kl. 7 og var inde i Arsenalet for at gøre rent. Kl. 12 stillede vi til Lønning og fik hver 4 Silbergroschen og 2 Pfenning; deraf betalte jeg 15 Pfenning i Vask for en Skjorte og Nattrøje, saa havde jeg 35 Pfenning

igen. Heraf skal jeg holde til gode til en Vask til, saa har jeg kun til 3 Flasker Øl i 10 Dage. Det er alt, hvad jeg kan faa. Vi var til Læsning i 1½ Time. Der kom intet Brev endnu i Dag.

22. *Maj.* I Dag fik jeg Brev hjemme fra med 9 Daler og 4 Skilling, hvilket jeg længe har ventet efter. Om Aftenen skrev jeg hjem og til Maren, men de kommer ikke af Sted før Tirsdag.

23. *Maj.* Jeg skrev for Mys-Niels og Smidt. Vi stillede til Arbejde Kl. 2 og var ude at trille Jord, men blev tidlig færdig, fordi det regnede.

24. *Maj.* Den ene Haglbyge afløser den anden. Vi var beordret til at stille til Pudseparade Kl. 9, men paa Grund af det daarlige Vejr blev det opsat. Kl. 2 stillede vi til Arbejde. Vi lugede Gade. Vi fik et Spil Kegler foræret af Løjtnant Agerhof.

25. *Maj.* Kl. 2 stillede vi til Arbejde og var henne at luge omkring Krudtmagasinerne. Vi slap tidlig, da det om Aftenen regnede.

26. *Maj.* Det var mørkt fra Morgenen, og siden begyndte det at regne. Vi var beordret til Appel Kl. 12, men det blev opsat. I Dag er det en stor Festdag for Katolikkerne, og alle i Staden holder hellig, hvorfor vi ogsaa har Frihed. Jeg var i Byen for at købe mig et nyt Pibehoved.

27. *Maj.* Der tales om, at vi skal flyttes til Østrig. Vi har været henne at pudse Kugler. Der blev fortalt os, at der var givet 30 Rigsdaler til Fangerne og 3 Rigsdaler daglig til Middagsmad.

28. *Maj.* Klokken 2 skulde vi stille til Ligparade. Da vi var opstillet, kom Løitnanten og førte os ind i Byen. Vi blev stillet op paa 2 Geledder og fik Tilladelse til at se den afdøde for sidste Gang. Han var udmærket smukt pyntet med Kranse og Grønt. Nu kom Ligtoget, først Musikken, der var 16, som blæste Sørgestykker. Derefter blev han fulgt af 20 Prøjsere med Geværer og flere uden. Derefter kom vore Officerer, saa fulgte andet Regiment, thi han var derfra. Derpaa kom vort Infanteri, saa Konstablerne og til sidst alle

Blaamændene, som vi kalder os. Det var et udmærket rørende Syn. Jeg kunde næppe holde en Taare tilbage, der trængte sig frem i mit Øje, da det lange Tog sagte bevægede sig forbi. Vi fulgte ud til Kirkegaarden, som ligger uden for Fæstningen. Der blev vi opstillet nogle ved hver Side af Graven. Præsten holdt en kort, men rørende Tale; men det var paa Tysk. Derefter blev der affyret Salver af Geværer, og der blev kastet Jord paa ham. Nu gik vi ud af Kirkegaarden og blev opstillet, mens Musikken blæste en Sørgeomarch. Det er den smukkeste Fest, jeg har haft, siden jeg er blevet indkaldt. Derefter blev uddelt 3 Silbergroschen og 3 Pfenning til hver af os.

29. Maj. I Dag, Søndag, var det smukt Vejr. Jeg var over at skrælle Kartofler, siden har jeg skrevet til Maren og mine Forældre. Der tales om, at vi skal til Østrig paa Fredag. Jeg fik et Brev fra Grigges Lars. Siden var jeg i Byen og købte et Pund Smør.

30. Maj. Jeg blev i Dag udtaget til at pudse Geværer; men da vi kom ind til Byen, var der ikke noget til os. Siden stillede vi og alle dem, som havde faaet Skjorter, Halsbind og Støvler.

31. Maj. Jeg har skrællet Kartofler og siden skrevet Viser af. Klokken 4 skal vi stille for Kommandanten og i Morgen Kl. 6 afgaa med Toget til Østrig. Jeg har haft mit Tøj ude at sole.

1. Juni. Kl. 9 tog jeg Afsked med Kassel (Kosel?) uden synderlig Rørelse. Vi marcherede til Banegaarden i en trykkende Hede. Vi ankom Kl. 10, og nu kom Toget med de andre Fanger, som skulde med. Kl. 11 satte det lange Tog sig i Bevægelse. Der var ikke uden Granskov og Sandjord at se, først Hammer Station, Rodteborg (Ratibor?) en Købstad 5 Mil fra Kosel (?), og Jorden her bedre Bonitet. Jeg saa her den største Egeskov og store Bjærg til højre. Til venstre senere en stor Sukkerfabrik, saa til højre Bjærg og en stor Flod, som adskiller Prøjsen fra Østrig. I Odeburg (Oderberg?), den første Station i Østrig, blev vi modtaget af østrigske Soldater og ført ud til en stor Eng, hvor der af

Beboerne blev baaret Mad ud til os. Derefter fik vi i Lønning 25 Krøits og førtes tilbage til Toget og fik Lov at spadsere om paa Stationen til Kl. 11 Aften.

2. *Juni.* Da jeg vaagnede, havde Terrænet forandret sig meget, og det var nu store Bakker og Dale. Vi kom til Stationen Lepenis, og der var plantet mange smaa Frugthaver. Kl. 4 ankom vi til Præraun (Prerau), hvor vi skulde forblive til om Aftenen Kl. 8. Det er en smuk lille Stad, som ligger ved en Flod. Vi gik gennem Byen i en stor Allé, hvor vi laa og sov paa Græsset. Vi fik ligesom i Gaar af Befolkningen Middagsmad, som for største Delen bestod af Suppe. Vi fik hver 2 Brød og 6 Koditser. Kl. 8½ ankom vi til Stationen Völnsthart, men der var ikke noget at bemærke. Derefter kom vi til Olmytz, hvor der blev musiceret for Officererne fra Fæstningen Mähren, som ligger tæt derved. Disse gav os et Anker Bajerskøl. Vi kom saa gennem en Bjærgkæde til en Station, som hed Böhmisch Trönrav (Trülau?). Jeg sov en Tid, til det begyndte at lysne.

3. *Juni.* Terrænet var meget ulige, til venstre store Bakker og til højre en yndig Dal, som var beplantet med Frugttræer; men snart voksede Bakkerne til Bjerge, og vi kom over en stor Bjærgstrøm. Et Sted var Jernbanen hugget igennem et Bjærg, som var over en Fjerdingvej lang. Det var en vild romantisk, men udmærket smuk Egn. Vi kom til en Station, der hed Cölsen og ligger i en smuk Dal, beplantet med Frugttræer. Derefter kom vi til en flad Egn, som varede i flere Mile og havde daarlig Sandjord med smaa Fyrreskove. Vi ankom ogsaa til Købstæderne Eltentiez og Coblin, en stor Fabriksby. Kl. 12 ankom vi til Prag, Bøhmens Hovedstad. Den ligger i en yndig Dal ved Bredden af en Flod, som snor sig mellem Bjergene. Vi steg af paa Banegaarden og blev ført ind gennem Byen til en Kaserne. Det er en smuk By, men ikke saa stor som København, men langt smukkere, og Husene er langt mere uzirede. Vi kunde næppe trænge os igennem den tætte Menneskemasse, som havde samlet sig for at se de danske Soldater. Vi spiste paa en stor Kaserne Oksekødssuppe med Risengryn i og hver

to tyske Klumper. De smagte fortræffeligt. Vi var der til Klokken 3, og mange Folk var stadig samlet der. Her sporede man allerede Syden, og her var alle Folkeslag. Italieneren med den store Hat, Kappen over Skuldren og et Knippe Staaltraad paa Armen, her Lirekassedrengen, som spillede for os for en Schilling. Bøhmerne er meget smukke Folk, især Fruentimmerne, der er meget smukke med den Undtagelse, at de haver vel stor en Næse. Kl. 3 forlod vi Kasernen og gik tilbage til Banegaarden, medens Beboerne vinkede til Afsked, og mange uddelte Penge. Jeg fik 4 Cigarer, og hvor vi kom forbi, stod de paa Gaden eller i Dørene og ønskede os en lykkelig Rejse. Kl. 4 afgik vi igen med Toget under Menneskemassernes Lykønskninger og vores Hurraraab, og nu fik vi først ret det skønne at se. Uden for Staden laa et Slot i en lille Lystskov paa Skrænten af et Bjærg. Vi saa yndige Dale med alle Slags Frugttræer, og vi kørte langs med Floden, og Jernbanen var hugget ind i Siden paa Bjærgkæden, som flere Steder stod lodret op. Det har været et frygteligt Arbejde at anlægge den Bane. Endelig kom vi til Lychilenstadt Theneuen, hvor vi stod af, men kunde næppe komme frem for Folk. Vi blev ført til en Kaserne, og jeg og Morten og Smidt og Niels holdt os sammen og kom paa en Stue. Jeg spiste lidt og gik derefter til Sengs. Vi havde hver vor Seng med Madras, 2 Lagner og et Tæppe. Jeg sov godt den første Nat og drømte om Hjemmet.

4. *Juni.* Efter at vi havde vasket os og spist Frokost, stillede vi til at hente Brød. Vi fik hver to Brød og Lønning for 2 Dage, 6 Krøitser om Dagen. 1 Krøitser er ikke meget over $1\frac{1}{3}$ dansk Skilling. Siden blev vi inddelt i Korporalskaber og visiteret af Doktoren.

5. *Juni.* Det er meget varmere her end i Prøjsen. Efter at vi havde spist, fik vi Tilladelse til at gaa i Byen, naar en Soldat var med.

6. *Juni.* Efter at vi var kommet op, drak jeg en Kop Kaffe, men den var daarlig. Siden stillede vi til at hente Brød. Vi fik hver 5 til 5 Dage, og Lønning for 3 Dage forud, altsaa 30 Krøitser. Generalen var rundt paa alle Stuerne.

Jeg var ude at spadsere i Byen; det er en smuk Stad, og særlig smukt de kejserlige Bygninger, store Forlystelsessteder og Spadseregange i det grønne.

7. *Juni*. Vi vaskede Bord og Bænke og havde Sengetøj ude at banke; der var en, der fik en Banketur, for han havde — — —.

Her slutter Optegnelserne ganske brat, af hvilken Grund vides ikke. Det vilde ellers være interessant at høre lidt om Opholdet i Østrig og Hjemrejsen til Danmark, men det er vi altsaa afskaaret fra. Den, der kunde give Oplysningerne, er for længst død og borte; men vi har igennem hans gulnede Dagbogsblade faaet et godt Indtryk af, hvorledes Tiden er gaaet og Stillingen har været for en intelligent falstersk Krigsfange i 64.

Fig. 1.

Fra Bruskstilens og Jørgen Ringnis' Tid.

Nyerhvervede Snitværker i Maribo Stiftsmuseum.

Af Chr. Axel Jensen.

Allerede for adskillige Aar tilbage gjorde Stiftsmuseet Forsøg paa at erhverve et Skrivebord, der ejedes af en Privatmand. Forhandlingerne strandede, og Sagen blev gemt, men ikke glemt. I Finansaaret 1934—35, da der første Gang blev givet de kulturhistoriske Provinsmuseer en haardt tiltrængt og meget nyttig Bevilling, som særlig er beregnet til Indkøb af værdifulde Erhvervelser, søgte og fik Stiftsmuseet et Tilskud af disse Midler, der fordeles af Undervisningsministeriet, og man kunde nu vende tilbage til det gamle Spørgsmaal og faa det endelig afgjort.

Selve Bordet er ikke Hovedsagen. Skriveborde i vor Tids Former kendte man ikke i gamle Dage. Bordpladen og Skufferne er nymodens Husflidsarbejde, og Foden er kun delvis gammel; dens snoede Ben og Krydset mellem dem har rimeligvis oprindelig baaret en Kabinetsskab fra Slutningen af 1600. Hvad der har Museumsinteresse, er i Virkeligheden kun Bordets Opsats eller rettere de Snitværker, hvoraf den var

sammenstykket, to Figurer, to Ornamentvinger, to Ornamentspir og et Vaabenskjold, alt sammen skaaret i den barokke Bruskstil, der tilhører Kristian 4's Tid eller nøjagtigere sagt hans senere Leveaar.

Begge Figurerne (se Fig. 2) forestiller hellige Mænd i

Fig. 2.

folderige Klædebon, med lange, bølgende Lokker og krøllende Fuldsæg. Stillingerne er livfulde, næsten dramatiske, som Datidens Billedsnidere gerne formede deres Skikkelser. Den ene er karakteriseret som Forfatter; han bøjer Hovedet for at kigge ned i en opslaaet Bog og holder i sin højre Haand en Fjerpen, som ganske vist for

længst har mistet Fanen. Den anden har opgivet Læsningen, Bogen hviler mod hans Hofte, med et Sæt drejer han sit Hoved til højre; Udtrykket er energisk, næsten vredladent. Og de to Mænds Karakter gør sig ikke blot gældende i Ansigterne, men ogsaa i Legemsformerne bag Gevandterne, især Benstillingerne. Under den førstnævnte Skikkelse er der paa Fodstykket skaaret et vinget Løvehoved, og der er derfor ingen Tvivl om, at den forestiller Evangelisten Marcus. Den sidstnævnte mangler et tilsvarende Kendemærke, idet Fod-

stykket kun er dekoreret med en Diamantkvader; den kan da ikke være en af de andre Evangelister, som altid i Kunsten ledsages af deres traditionelle Tegn (Mathæus Engelen, Lucas Oksen, Johannes Ørnen), men det maa være en Apostel, vel snarest den ivrige Petrus. Figurerne har oprindelig hørt til en ret talrig Serie, thi Datidens Billedskærere afbildede altid de fire Evangelister i Flok og Følge, og selv om de kunde gøre et Udvalg af Apostlene, maa i det mindste de to Apostelfyrster, Petrus og Paulus, have været repræsenterede — og maaske alle tolv.

Figurerne har staaet frit; om end de har ganske tydelig Forside, er dog ogsaa Rygsiderne udskaarne. Og de har hørt til en større Helhed, thi ikke blot staar de paa deres Fodstykker (hvis nederste Led har lidt nogen Overlast ved Afpasningen til Skrivebordet), men de bærer desuden paa deres Hoveder Søjlekapitæler, hvis Bagsider Billedskæreren endogsaa har formet med særlig Omhu; bag de hellige Mænds Nakker sidder der Masker, hvis Øren løber ud i Søjlekapitælernes spidse Slyng. Paa Kapitælerne maa der have hvilet en Gesims, og denne Gesims maa have været en Del over Øjenhøjde; da de to Træstykker, Postament og Kapitæl iberegnet, kun er 61 cm høje, maa der under dem have været et Panel paa 1 til 1½ Meters Højde. Hele Opstillingen maa have dannet en høj Skranke, hvori Apostlene og Evangelisterne har tjent som Balustre; mellem dem har man kunnet se, hvad der foregik bag Skranken.

Denne Formodning bestyrkes af de udskaarne Ornamenter; de to Spir kan ganske vist ikke give nogen Oplysning i denne Sammenhæng, da de er gennemsaveede paa langs, men saa meget tydeligere taler de to Vinger (Fig. 3—4). Man skulde tro, at de havde hørt til en Altertavle; der er mange lignende Ornamenter paa lolland-falsterske Altertavler, hvor de har deres Plads paa Siderne af Topstykket; ogsaa Højden, 108 Cm., vilde passe til denne Anbringelse. Men Altertavlernes Vinger har altid glatte Bagsider, medens de to Ornamenter i Stiftsmuseet er udskaarne ligesom Figurerne; Slyngene gentager sig paa Bagsiderne, om end i svagere Relief.

Vaabenskjoldet (Fig. 1), der er 42 cm højt og i Stil

og Alder ganske svarer til de andre Snitværker, har Hjælm og Hjælmlade som et Adelsvaaben, men det har næppe nogen Sinde haft Hjælmtegn, og Skjoldets Mærker er udpræget borgerlige. Side om Side ses et Bomærke, der i Hovedformen minder om et gammeldags 4-Tal, hvortil der foruden andre Bistreger er føjet to Bogstaverne K B, og en Stok, som omslynges af en Vinranke. Blandt Lolland-Falsters borgerlige Velhavere i Kristian 4's sidste Tid passer Navnebogstaverne og hele Bomærkets Symbolik paa Nykøbing-Borgeren Knud Bendtsen, om hvem Hjelholts indholdsrige »Falsters Historie« giver mange Oplysninger. Han blev 1636 ansat som Vin- og Mundskænk ved den udvalgte Prins Kristians Hof paa Nykøbing Slot. 1639 fik han Privilegium paa alene at maatte holde og skænke Rinskvind i Nakskov, og 1648, efter Prinsens Død, opnaaede han og hans Hustru endelig Eneret paa at holde Vinkælder i Nykøbing med rinske, franske og andre Slags Vine. Selv da Kong Frederik d. 3. havde overtaget Slottet, vedblev han som Vinskænk at have Opsigt med dets Vinkælder, og 1657 avancerede han fra Raadmand til Borgmester, et Embede, han beklædte til sin Død i Svenskekrigens sidste Aar, 1660. Hans Enke, Karen Andersdatter, overlevede ham saa længe, at hun naaede at indgaa endnu to Ægteskaber, og fortsatte Vinhandelen; det kneb ganske vist at vedligeholde Lageret, men da hun af den Grund 1669 maatte dele Privilegiet med Tolderen Caspar Wichmann, endte Konkurrencen med Giftermaal, Tolderen blev hendes fjerde og sidste Mand.

At Knud Bendtsen var hendes anden Ægtefælle, og at hun altsaa virkelig stod Brud fire Gange, fremgaar af to endnu bevarede Malerier i Nykøbing Kirke. Det ene af disse Epitafier, der nu hænger paa hver sin Side af Kirkens Indgangsdør, forestiller hendes Forældre, Enkedronning Sofies Livmedicus, Doctor med. Anders Schytte, hans Hustru og deres to Døtre, af hvilken Karen alene overlevede de i Pesten 1631 bortrevne Forældre. Paa det andet Maleri ses hun som moden Matrone sammen med sine to første Mænd samt tre Sønner og to Døtre, alle af det første Ægteskab med Raadmand Oluf Nickelsen Lundt († 1638). De tilhørende Ind-

skrifter med Navnene er ganske vist forsvundne, men de kendes af gamle Afskrifter, som tillige oplyser, at »hands fyrst. M. Printsens Viinskenck og velfornemme Mand Knud Bentzøn og hans kiere Hustrue dyderige og gudfrygtige Quinde Karen Anders Datter Schytte haver ladet dette Epitafium, Font og Tralværk forfærdige, som ærlig og velfornemme Mand Oluf Nickelsen forðum Raadmand her i Byen havde lovet, og findes samtidig deres Begravelse her neden for«.

Den Gave, som saaledes blev skænket til Nykøbing Kirke, har været en Kombination af et Daabskapel og et Gravmonument. Som praktiske Forretningsfolk har Giverne handlet med Kirken, hvad der dengang jævnligt hændte; andensteds finder man Altertavler og Prædikestole, der ogsaa tjener som Gravminder over Giverne. Ordlyden af Kontrakten, som sluttedes 1646, er bevaret. De to Ægtefæller fik bevilget et Gravsted, hvor de under Gulvet kunde indrette sig en muret Gravkælder, og som Betaling herfor lovede de paa egen Bekostning at opsætte en ny Messingfont med Daabsbækken dertil, et overhængende Dække af Træværk, »saa vel som et Skrankeværk rundt om af Billedsniderarbejde, smuk sirlig oven og under, uden og inden, samt Malerstaffering«.

Nu er den ejendommelige Døbefont, et Værk af den lybske Metalstøber Antoni Wiese fra 1648, flyttet op i Koret foran Alteret, hvor den staar alene, uden sine oprindelige Omgivelser. Men Beskrivelser fra 1700'erne stadfæster, at Kontrakten er blevet opfyldt; Skrankeværket skildres som et kosteligt Billedhuggerstykke, stærkt forgyldt, med dobbelte Døre for. Indvendig over Døren læstes Givernes Navne, og over Daaben hang det store Epitafium, hvoraf de to nysnævnte Malerier er Levninger. De flankerede et stort Krucifiks med en Kristusfigur i fuld Størrelse, og i øvrigt fortæller de bevarede Malerier selv, at de fra første Færd har været Pendants i en større Helhed. De er begge malede og signerede af den samme Kunstner, Polakken Bartholomeus Paproczy, som fra Nykøbing drog til Køge og bosatte sig der som »Kontrafejer«, og de bærer begge Aarstallet 1649, saaledes at Portrætterne af Karen Schyttes Forældre maa

være malede efter ældre Billeder. Desuden er de ovale Rammer, i hvis Prydværk Vinrankerne spiller en stor Rolle, enkeltvis set usymmetriske; først naar de sammenstilles, opnaas den i Datidens dekorative Kunst uundværlige Symmetri.

Et eller andet Sted i dette pragtfulde, mellem 1646 og

Fig. 3.

1649 indrettede Daabs- og Gravkapel maa ogsaa Anders Bendtsens Bømærke have haft Plads, indtil det hele nedtoges og splittedes 1832. Figurerne og Vingerne stammer vel nok ligesom Skjoldet fra Nykøbing Kirke, men de har utvivlsomt været anbragt andensteds, i et nogle Aar ældre Gitterværk mellem Koret og Skibet. 29. December 1637 sluttede Borgmestrene Laurids Mortensen og Jacob Christensen en Kontrakt med Billedsnideren Jürgen Rincknis om at gøre et Skrankeværk for Koret af hans eget gode Egetømmer efter fore-

vist Afridsning (d. e.: Tegning). Det skulde opsættes inden Pinsedag 1638 og betales med 200 Slettedaler. Om Enkelthederne bestemtes, at der skulde sættes 1) »en Salvator oven paa Fordachningen med to Apostler næst under, 2) Prinsens og Prinsessens Vaaben med Kroner og Navne, 3) imellem Fordachningen de 10 andre Apostle og 4) indeni de seks Fordachninger seks Dyder«. Arbejdet blev udført, men ikke helt efter Programmet. Thi som Korgitteret senere stod i Kirken, var der paa Topstykket over Kordøren »afskildret Jerusalems Stad som en Afbildning af den himmelske«, og

det synes at være trukket noget i Langdrag med dets Fuldendelse, enten fordi Billedskæreren har haft travlt med andre Opgaver, eller fordi Kirken ikke har haft Penge. En sikkert malet Indskrift paa Bagsiden berettede i alt Fald senere, at den ene af de nævnte Borgmestre, Slotsskriveren Jakob Christensen og hans Hustru i Juli 1640 »paa egen Bekostning og for Godvillighed« har »forfærdiget i alle Maader dette Kor til Guds Tjenestes Beprydelse«, og at deres Sovkammer er her udenfor 9 Alen fra Kordøren (i Rhodes Referat II 48 f det sikkert misforstaaede: Korridoren!). Korskrankerne i Kippinge og Halstedkloster kan give os en Forestilling om, hvorledes det hele har virket i Kirkerummet.

Ligesom Daabsskranken forsvandt ogsaa Korgitteret 1832, og i Nykøbing Kirke er der

næppe levnet andet deraf end et Topstykke med den udvalgte Prins Kristians og hans Gemalindes Vaabenskjolde, holdte af to buttede Engledrenge. Efter alle Kendemærker at dømme er dette Snitværk skaaret af den i Kontrakten nævnte Kunstner, den bekendte Jørgen Ringnis, og da det samme gælder Stiftsmuseets Ornamentvinger og Figurer, der som paavist er beregnede til at sidde i et Gitterværk, bliver der overvejende Sandsynlighed for, at de har hørt til Korskranken. Vingerne (se Fig. 3—4), hvis Ornament ganske ligner de tilsvarende Dele fra Jørgen Ringnis' Altartavler, maa have

Fig. 4.

flankeret Topstykket med det himmelske Jerusalem, og de to Figurer har staaet som Støtter under Gesimsen. At den ene af Skikkelserne er en Evangelist, kan ikke kuldkaste Formodningen; Kontrakten kan ogsaa være ændret paa dette Punkt og Helheden beriget derved, at der til Apostlene er føjet de tre Evangelister.

Jørgen Ringnis — eller Rinkenes, som hans Navn maaske snarere burde skrives — og hans Livsværk kunde nok fortjene en mere indgaaende Skildring end de korte Linier i et Oversigtsværk, som endnu er den eneste Biografi af denne lolland-falsterske Kunsthaandværker. Her vilde dette føre alt for vidt, og vi maa nøjes med kort at fremhæve de kendte Hovedpunkter og at indflette en Del lagttagelser, som er gjorte i de senere Aar. Efter Navnet at dømme stammer han, eller i alt Fald hans Slægt, fra Ringenæs Nord for Flensborg Fjord, og adskillige Træk i hans Arbejder tyder paa, at han har faaet sin Uddannelse i Flensborg hos den ældre Kaldsfælle Henrik Ringerink, som omkring Aar 1600 forestod det ypperste og mest produktive flensborgske Billedskærværksted. Det er muligt, men endnu ikke helt sikkert fastslaaet, at han i Ringerinks Tjeneste eller lige udlært har udskaaret to Prædikestole i Nordborg og Oksbøl paa Als. Vi ved, at Ringerink under Wallenstein-Krigen 1627 flygtede fra Flensborg til København, hvor han døde 1629, Aarstal, der særdeles godt stemmer overens med, at Jørgen Ringnis første Gang træffes paa Lolland 1630. Han udførte da det flensborgsk prægede Pulpitur og Prædikestolen i Nakskov Kirke; et Regnskab oplyser, at Billedskærværeren blev hentet i Maribo, »der de tingede med hannem paa Polpituret«; en anden Kilde oplyser, at »Jørgen Ringenes« 1631 fik 231 Rigsdaler for dette Arbejde, og paa Prædikestolen har han sat sin Signatur, et indridset I R i Opstandelsesrelieffets Gravkiste. Disse to Værker blev bestemmende for hans Skæbne. Han bosatte sig i Staden, der havde givet ham de store Bestillinger, og 1638 nævnes han i Nørre Vedby Kirkes Regnskabsbog som »Jørgen Billedsnider af Nakskov«. Alligevel har Falster været hans bedste Arbejdsmark. 1631—33 har han haft sin Gang i Kippinge, hvor baade Altertavlen, Prædikestolen og Døbe-

fonten skyldes ham, i Vaalse og i Tingsted, hvor han leverede Prædikestolene, og i Nykøbing, hvor en Epitafieramme fra 1632 snart efterfulgtes af den store Prædikestol. 1634 fuldendte han et andet af sine Hovedværker, Prædikestolen i Stubbekøbing. Der kendes nu fra hans Værksted 17 Prædikestole og 8 Altertavler, og af disse er henholdsvis 13 og 6 falsterske ligesom begge hans Døbefonte (foruden Kippinge har han skaaret en Font til N. Vedby). Sidst i Rækken kommer Prædikestolen i Nørre Alslev, som 1642 betaltes ham med 100 Rigsdaler, og Altertavlen i Krønge, der bærer Aarstallet 1643. Snart efter maa han være død. Dødsaaet vil maaske engang kunne nøje bestemmes ved et heldigt Arkivfund, og ad Aare, naar Maribo Amts Kirker bliver undersøgte grundigt, vil de nævnte Tal sikkert kunne revideres, men Hovedtrækkene staa dog fast. De bevarede Kirke-regnskaber for Vaalse, Tingsted, N. Alslev og N. Vedby knytter hans Navn til saa karakteristiske Snitværker, at det ikke er vanskeligt at genkende Kunstnerens Stil i andre Arbejder. Som Regel opbygger han sine Altertavler og Prædikestole efter bestemte Kompositionsskemaer. Altertavlerne, hvis Relieffer forestiller Hovedscener af det nye Testamente, har den Ejendommelighed, at et Par anselige Søjler, som bærer Storgesimsen, staa lige foran Nicher med Evangeliststatuer, og Prædikestolene er oftest formede saaledes, at der i hvert Fag staa en Evangelist i en Niche; kun paa et Par af de ældste, som Nakskov og Vaalse, er der Relieffer med flere Smaafigurer, og kun paa nogle af de større Stole varierer han Evangelistmotivet derved, at han placerer Symbolerne i smaa Hjørnenicher, en Idé, som han synes at have hentet fra Prædikestolen i Herlufsholm, der blev skaaret 1623 af hans dygtige Kaldsfælle i Næstved, Ejler Abelsen Schrøder. Ellers anbringer Ringnis paa Hjørnerne af Prædikestolene Hermer, Kvindefigurer, der gerne forestiller de kristelige Dyder, over tunge, vægtige Pilasterskafter, som fremhæver Kompositionens Fasthed og Klarhed. Det mærkes i det hele, at han har lært sin Kunst i et Værksted, der endnu tilhørte den Stilart, man kalder Høj-Renaissance og ikke var videre paavirket af den følgende Stilmode, den bruske Barok, som fra

Nordtyskland naaede op til Danmark i Løbet af 1620'erne og i de næste Aartier gjorde sig mere og mere gældende. Ringnis holder fast ved Renaissancekompositionernes arkitektoniske Grundlinier. Selv om hans Søjler og hans Hermer kun har rent dekorativ Betydning, staar de fast og synes virkelig at bære, og de vandrette Led, Fodstykker og Gesimser, er gennemførte uden Brud. Relieffernes rundbuede Rammer, i hvis Enkeltheder de flensborgske Forbilleder er meget kendelige, udmærker sig ved deres velafvejede, rolige Harmoni. Men i Overensstemmelse med de nye Strømninger bliver alle Enkeltheder, Lister, Ornamenter og Figurer, rundere og mere svulmende end før. Og mellem de noget stive Renaissance-Ornamenter blander der sig Barokkens bruske Masker og øreflipagtige Slyng. I Udskæringer af denne Art viser Jørgen Ringnis sig som en dygtig Mester; han evner at behandle de sære Former med en Lethed, en Elegance og en Frished i Snittet, der kan staa Maal med Tidens ypperste Arbejder. Og Sammenspillet mellem disse muntre Ornamenter og de faste Grundlinier giver hans Kunst sit Særpræg.

I alle Datidens Billedskærerarbejder er det Komposition, Dekoration og Ornamentik, som fængsler vor Opmærksomhed; Figurene er føjet smukt ind i Helheden, men enkeltvis taget har de mindre Interesse. Ringnis gør ingen Undtagelse fra denne Regel, tværtimod; hans store Evangelistfigurer kan virke ret kedeligt og stift. Betænker man, at han i Løbet af 14—15 Arbejdsaar har skabt mindst 30 anselige, figurrige Værker, forbavses man mindre over, at han ikke kunstnerisk har kunnet fordybe sig i den enkelte Figur. Man forundrer sig snarere over, at han rent fysisk har kunnet overkomme Arbejdet, og at han har formaaet at bevare sit Arbejdshumør; en Pris paa 100 eller 150 Daler for en Altertavle eller en Prædikestol var selv i Datiden ikke overvældende flot, især naar den, som det flere Gange skete, udbetaltes i de daarlige »Slettedalere« og ikke i de rigtige, fuldlødige Rigsdalere.

Medens Mesteren for Daabskappellets Bendtsen-Skjold indtil videre er ukendt, lader de genfundne Fragmenter fra Korgitteret sig nøjagtig placere i den righoldige Liste over

Værkerne af »Jürgen Rincknis«. De bruskede Vinger har deres allernærmeste Slægtninge paa Altertavlerne fra hans senere Aar (Nørre Vedby 1637 og Krønge 1643), Figurkapitælerne tyder i samme Retning; thi først ved 1635 begyndte Ringnis at ændre Kapitælmotiverne i barok Smag og at omforme deres runde Spiralvolutter til de spidse Slyng, som de to Gitterværksfigurer bærer paa Hovedet. De stilhistoriske Kendetegn passer udmærket til Korskrankens Tilblivelsesaar 1637—40.

Saa smaa de genfundne Brudstykker end er, giver de dog en klarere Forestilling om den eneste Korsranke, som Ringnis har udført, og hertil kommer, at de to hellige Mænd sikkert kan regnes mellem Billedsniderens bedste figurlige Skulpturer. Særlig Apostelskikkelsen virker livfuldere end hans sædvanlige Statuetter paa Kirkeinventaret, og kunstnerisk set staar de paa Højde med de allerfineste Enkeltheder paa Altertavlerne og Prædikestolene.

I øvrigt er det i de sidste Aar lykkedes at paavise, at Ringnis ikke blot har arbejdet for Kirkerne, men ogsaa har faaet Tid til at udskære verdslige Møbler.

Paa Frederiksborg Slot findes et Pragtskab, paa hvis tre Laager der i nydelige Relieffer er fremstillet Scener af Tobias' Historie, Afskeden fra hans Fader, inden han drager ud med Engelen som Rejsefælle, den unge Tobias' Bryllup med Sara og Hjemkomsten, da han helbreder Faderens Blindhed; Hovedgesimsen bæres af to kvindelige Statuetter, Klogskaben og Kærligheden. I Nationalhistorisk Museums Katalog (Udgave 1907, Nr. 836) siges det, at Skabet stammer fra Roskildeegnen, men er dette rigtigt, maa det have foretaget en Rejse dertil fra Lolland-Falster. Thi det viser sig, at der i et københavnsk Hjem staar et Søsterskab, hvis Relieffer svarer saa nøje til Frederiksborgskabets, som det er muligt for haandsnittede Arbejder, og dette Søsterskab er kommet fra en Bondegaard i Orehoved. Det kan ikke forvirre, at disse Tvillingmøbler senere har faaet indsnittet falske og urigtige Aarstal (henholdsvis 1615 og 1773!), de er begge Arbejder af Ringnis.

Foruden paa Frederiksborgmuseet er Ringnis repræsen-

teret paa Nationalmuseet, hvor et i sin Tid kasseret Fag fra Prædikestolen i Vaalse hævder sig smukt mellem samtidige Snitværker fra andre Landsdele, og hvor der desuden findes Brudstykker af en ødelagt Prædikestol fra Sønder Kirkeby. Det er glædeligt, at man nu ogsaa har Prøver paa hans Snitværker i Lolland-Falsters Stiftsmuseum. Selv om han var en Indvandrer, har han dog efter sin Tids Forhold været Øernes ledende Kunstner, der i Løbet af en halv Snes Aar naaede at sætte sit Præg paa flere lolland-falsterske Kirker end nogen anden Billedskærer.

(*Litt.* Chr. Axel Jensen: Snedkere og Billedsnidere, 1911 S. 96—98. V. Holm: Nykøbing Kirke, i L. F. Aarbog 1917, S. 13—18; C. C. Haugner: Nakskov. 1924, S. 52 f.).

Vore Forfædre befolker Falster.

Af K. Ancker-Jensen.

Det har alle Dage været af Interesse for Menneskene at høre noget om Livet, som det levedes i ældgamle Dage, i særlig Grad, naar det drejer sig om Steder, hvor de nu selv færdes. I det følgende har jeg da forsøgt i et flygtigt Rids at skildre, hvad man ved om den ældste Befolkning af Falster lige fra det første »Landnám«, til vi er paa historisk Grund. En Artikel i »Geografisk Tidsskrift« af Professor M. Vahl om »Landbebyggelsen paa Falster«, som jeg væsentlig støtter mig til, fik mig til at gøre Alvor af Forsøget. Maaske kan min Artikel, der jo ikke gør Fordring paa at bringe nyt frem, men blot vil klarlægge nogle af de elementære Resultater, Fagkundskaben er kommet til, have nogen Interesse, især for dem, der ikke selv har haft Lejlighed til at syse med vore Oldtidsmindesmærker og Litteraturen om dem. —

Hvorvidt Mennesket allerede i Interglacialtiden er trængt frem til Østersøens Kyster, vides ikke. Kun ved man, at her har levet Mennesker i Danmark — om end vel kun strejfvist — i den Periode, der fulgte tæt efter den sidste Istid, Rensdyrperioden (c. 10000 Aar f. Chr.). Der er dog ikke paa Falster fundet Spor af Mennesker fra denne fjerne Tid, ej heller fra Fastlandstiden, Ancylustiden (Mullerup) (c. 6—7000 Aar f. Chr.), naar da lige undtages det lille Brudstykke af en Pil, der er fundet i Elsdyrskellet i Taaderup.

Først med Litorinatiden, de store Køkkenmøddingers Tid (c. 5000 Aar f. Kr.), har vi paa et enkelt Sted paa Falster de første tydelige Tegn paa Menneskets Tilstedeværelse.

Da man nemlig i Aaret 1841 begyndte Inddæmningen af Vaalse Vig, stødte man noget under Havfladen paa en stor Køkkenmødding, fra hvilken talrige Redskaber og Vaaben

af Ben og Flint kom for Dagens Lys. Det er sandsynligt, at her har været mange saadanne Affaldsdynger langs Kysterne, men den efterfølgende Sænkingsperiode — som ogsaa Vaalse Vig viser — har bragt de daværende Kyster under Vand, saaledes at de nu ligger skjult paa Havets Bund. Takket være Fundet af Vaalsedyngen kan vi da med Vished sige, at der fandtes Mennesker paa Falster for 7000 Aar siden. Man finder ogsaa jævnlig i Mark og Mose Flintredskaber som Kerneøkse, Skivespalter og den spidsnakkede Økse — alle fuldgode Repræsentanter for Køkkenmøddingtiden. Det vilde nu være interessant at vide noget om, hvad det var for Mennesker, der først har sat Spor, og hvor de kom fra. Hertil kan man vel sige, at de antagelig var Efterkommere af Mullerupkulturens Mænd, som igen maa anses for Efterkommere af den vest- eller mellemeuropæiske Race fra yngre palæolitisk Tid, den langskallede Cro-magnon-Race. Men man har ogsaa Spor af en kortskallet Race, rimeligvis kommet Øst fra. Om de to Racer nu er kommet hertil samtidig, eller om de er blevet blandede, inden de kom, eller, hvad der er mest sandsynligt, den langskallede er kommet først, det er vanskeligt at afgøre. Fund af Menneskeskeletter fra den fjerneste Tid er overmaade sjældne, og det er blandt andet det, der gør det svært at udrede Afstamningen. — Disse første »Falstringer« fra Køkkenmøddingtiden var Jægere og Fiskere; de samlede Østers og Muslinger og havde allerede Lerkar, saa de kunde koge eller stege Føden. Boligerne har sikkert ligget nær ved Kysten; rimeligvis har man søgt Beskyttelse bag jordfaste Sten eller dannet simple Huler i Skrænter eller Bakker. Med Hensyn til Klædedragten kan intet bestemt siges, da der selvfølgelig ikke er bevaret noget som helst af saa forgængeligt Materiale; men det er sandsynligt, at de dækkede sig med et Bjørneskind. Vaaben og Redskaber var af Ben og Flint, den sidste groft tilhugget og uslebet. Pilespidser er vel det Vaaben, der forekommer hyppigst, og det viser, at de forstod at haandtere en Bue. Det daglige Liv gik da formodentlig hen med at jage og fiske, og paa denne primitive Vis levede de første Falsterboer deres fattige Liv gennem et Par Aartusinder.

Omkring Aar 3000 f. Kr. begynder den megalitiske Kultur at trænge frem til Norden. Dyssetid og senere Jættestuetid med de vældige og storslaaede Gravkamre vidner først og fremmest om, at nu begynder Mennesket at tænke over Døden og at forestille sig et Liv efter dette. Herom vidner ogsaa Offergaverne, som de døde fik med sig i Graven, Vaaben for at have noget at værges sig med, og Kar og Flasker af Ler med Fødemidler. Men dernæst vidner Storstensgravene om, at nu er det en fastboende Befolkning, der er Tale om; thi saa uforgængelige Mindesmærker vilde næppe blive rejst af omstrejfende Jægerfolk. Denne Gravform, der har sit Udspring i Østerlandene og kan spores Vesteuropa igennem til Danmark, minder om Pyramiderne i Ægypten, og der er ingen Tvivl om, at det er den samme Tankegang, der gør sig gældende.

Nu er det da saa heldigt, at disse »Nordens Pyramider« har kunnet modstaa Aartusinderne — ligesom deres store Stammefrænder i Ægypten — og ligger for vore Øjne paa Falsters Jord den Dag i Dag. Og ved at undersøge Dyssernes Beliggenhed faar vi da et Overblik over Befolkningsomraadet paa Falster i den yngre Stenalder.

Det første, vi lægger Mærke til, er, at Stengravene — paa enkelte Undtagelser nær — ligger samlede i Grupper, hovedsagelig langs Kysten. De betydeligste Grupper er følgende: Vaalse, Farnæs, Vejringe, Bregninge, Halskov Vænge, Ulslev, Stadager, en meget langstrakt Gruppe fra Pandebjerg til og med Lindeskoven, Fiskebæk, Gedesby og Gedser. Paa Midtfalster ligger to Grupper, ved Oustrup og ved Nr. Ørslev. Alle disse Grupper viser os, at Befolkningen af Falster i yngre Stenalder — om end spredt — dog har strakt sig fra Syd til Nord, fra Øst til Vest. Det viser os ogsaa, at Beboerne har foretrukket at bo i Nærheden af Stranden; dette vel af Hensyn til Fiskeriet, eller maaske nok af gammel Vane fra Skaldyngetiden. Det indre af Falster var sikkert dækket med store Skove, der husede vilde Dyr, og det kunde vel ogsaa være Aarsag til, at Menneskene foretrak at »have Ryggen fri« ud mod den aabne Strand.

De har sikkert nu boet i Hytter af Jord og Planker, været

klædt i Skind — maaske ogsaa til sidst i Tøj, og de har begyndt at drive *Agerbrug* ved Siden af de gamle, kendte Sysler: Jagt og Fiskeri. De har haft Husdyr som Okse, Faar, Geder og Svin, ja, maaske endog Hest. De har dyrket Hvede og seksradet Byg. Jorden blev sikkert bearbejdet med Hakke, og Kornet høstet med Flintsegl. Kornet maledes til Mel mellem to Sten, og de har sikkert bagt en Slags Brød deraf.

Flintvaaben og Redskaber bliver nu bedre og smukkere og naar gradvis frem mod det fuldendte. Dyssetidens tyndnakkede Økse afløses af Jættestuetidens tyknakkede. De findes stadig den Dag i Dag i Plovfurerne paa Falsters Jord, og de fleste er omhyggeligt tilhugget og smukt slebet. Flintteknikken kulminerer med Dolke og Spydblade, tilhugget med en Elegance som intet andet Sted.

Det er »Fagmænd«, her har haft fat, og »Fagmænd« er det sikkert ogsaa, der har været Mestre for Bygningen af de store Stengrave, der staar endnu og ser ud til at kunne staa nye Aartusinder. Der har aabenbart eksisteret en vis Samfundsordning; Høvdinge har regeret over Smaastammer; sikkert er alle disse Grupper af Storstensgrave lige saa mange Smaasamfund, regeret hver af sin Høvding.

Efter yngre Stenalder med Gravkisten som sidste Skud følger Bronzealderen omkring Aar 1500 f. Kr. — Ligesom Stengravene er Kendetegnet paa Megalitikulturen, saaledes er Højene Bronzealderens Kendetegn. Dette at kaste Høj over en Grav var for saa vidt kendt i den yngre Stenalder, idet allerede Dyssen var omgivet med en lav Høj til Støtte for Kammerstenene, og Jættestuen var næsten helt dækket af Høj. Men med Bronzealderens Indtræden forsvinder Stengravene mere og mere, og Højen bliver eneraadende. Her har vi da igen et Middel til at følge Befolkningen paa Falster, idet vi betragter Bronzealderhøjene, som ligger os for Øjet, idet vi dog ikke maa glemme, at der desværre er forsvundet Høje i Hundredvis paa Falster.

Det viser sig da, at Kystlinien mod Guldborgsund har Høje, men de ligger fortrinsvis paa de Steder, hvor der ingen Stengrave er — altsaa i Mellemløbet af Stenalder-Grup-

perne. Det viser, at der er ryddet Skov og inddraget mere Jord til Dyrkning, altsaa Befolkningen er blevet tættere. Det ses dernæst, at nogle Egne, som var befolket i Stenalderen, helt er forladt, f. Eks. er Falsters Sydspids uden Høje, og ligeledes Nykøbing-Eggen og Farnæshalvøen. Hvorfor er nu saadanne Egne forladt? Ja, maaske er Kornhøsten blevet forringet paa de gamle, kendte Steder; de kendte jo ikke til Gødning, og de har saa erfaret, at det gav flere Fold paa ny Jord. Inde paa Falster er ogsaa kommet større Befolkning i Bronzealderen, Højgrupper ved Sdr. Kirkeby, Systofte, Oustrup, Skørringe og Lillebrænde vidner derom. Mod Østersøkysten findes Høje i Skovene fra Næsgaard til Tromnæs, men Ulslevengen, der var stærkt repræsenteret i Stenalderen, har ingen Høje. Det ser ud, som om Bronzefolket har respekteret Stenaldergravene og for en stor Del taget nyt Land i Brug, ryddet Skove og dannet egne Samfund med egne Gravpladser, de — som oftest — højt og fritliggende Bronzealderhøje. Undertiden ligger de i Rækker, og derved kendetegner de de gamle Færdselsveje; thi hvor Højene kæder sig gennem Landskabet, *der* gik Oldtidsvejen (Sophus Müller).

Med Kendskab til Bronzen rykker en ny Kultur ind paa Falster. Man tiltuskede sig Metallet for Rav og Skind og lærte snart at forarbejde det. Der blev støbt Vaaben og Redskaber af Bronzen, og lidt efter lidt bliver da Flinteredskaberne trængt ud til Fordel for Bronzen, selv om vel nok stadigvæk en Del Sager fra det daglige Liv fortsat var af Flint. Typiske Vaaben fra denne Periode er Sværdet, Øksen, Paalstaven og Celten. Ogsaa Smykker forstod de at støbe, ja selv saa kostelige Klenodier som Lurer, Bronzealderens ypperste Produkt, er fundet baade paa Nordfalster (Lommelev) og paa Sydfalster (Radbjerg).

Om det daglige Liv i Bronzealderen er vi bedre i Stand til at udtale os end om Stenalderen, idet der foreligger heldige Fund af Bopladser. — Husene var almindeligvis runde Stolpehuse, Væggene bestod af Risfletning, tættest med Lerklining; Taget var svagt kegledannet og sandsynligvis dækket med Huder eller Græstørv eller maaske Straa. Gulvet

var af stampet Ler eller brolagt med runde Sten; paa Gulvet var indrettet aabent Arnested, hvor de tilberedte Føden, og Ilden kunde om Vinteren opvarme Boligen. Bronzefolket har sikkert boet i de smaa Kolonier, og disse smaa Samfund er Begyndelsen til de senere ældste Landsbyer, som skal omtales nedenfor. Man er nu mere og mere gaaet over til Landbrug. Hesten er almindelig, og i Nationalmuseet opbevares Træplov fra Bronzealderen; man forstod altsaa at pløje. Foruden Hveden og Bygget dyrkedes der nu Havre og Hirse, og Kornet blev nu høstet med en Bronzesegl. Klædedragten er blevet langt bedre end Stenalderens Skind. Ved heldige Fund har man konstateret, at Mandsdragten bestod af en Kappe, der laa løst over Skuldrene, kun holdt sammen af et Spænde foroven. Under Kappen en tætslutende Klædning, der gik til Knæene. Benene var omviklet med Tøjstrimler og paa Fødderne bares Sandaler. Kvindedragten bestod af en Slags Trøje med lange Ærmer og en folderig Nederdel, der holdtes sammen over Hofterne med et Bælte forsynet fortil med en stor Bronzesmykkeplade. Fødderne stak i Sandaler. Baade Mands- og Kvindedragten var af vævet Uld. Til Kvindens Udstyr hørte endvidere Smykker saasom Halsringe, Armringe, Fingerringe og prægtige Bronzenaale til Haar og til at hæfte Klæderne sammen med (Fibulaer). Kvindernes Haar holdtes paa Plads af et Haarnet af Uldtraade, Mandens Hoved var dækket af en ulden Hue. Selv om det vel nok kun var Overklassen, der gik saa rigt klædt, saa vidner Fundene dog om, at der var sket store Fremskridt.

Med Bronzealderen fulgte snart den ny Gravskik: Ligbrænding. Ligene begravnes ikke mere som i Stenalderen i store Fællesgrave, men den døde brændes, og Asken samles i Lerkrugger (Urner) og gravsættes i de store Høje. Hver Familie har antageligt haft sin Høj, og Højgrupperne er fælles Gravplads for Kolonien. Dette ny med Ligbrænding er igen en sydlandsk Skik ligesom Dyssebygningen. Tanken er, at den hellige Ild frigør Sjælen og fører den til Gudernes Bolig. Med denne nye Skik ophørte man at give Offergaver med i Graven; det var der jo ingen Mening i nu. Men i

Begyndelsen af Perioden fik alligevel Manden Sværdet og Kvinden en Dolk med sig, senere indskrænkedes det til, at der gives en Dobbeltknap eller en Naal med som en sidste Rest af den gamle Gravskik. Almindeligt i Urnerne er ogsaa en Barberkniv; thi Bronzealdermanden ragede sig og hæggede sig paa mange Maader, hvad talrige Toiletrekvisitter fundne i Urner eller paa Bopladser viser.

Bronzealderen ophører omkring Aar 400 f. Kr., og nu oprinder Jernalderen. Saa snart Jernet blev kendt, maatte Bronzen vige. Jernets Egenskaber som skærende og stikkende Vaaben og Redskab er jo til Dato uovertruffet, og det er da ikke underligt, at det straks slog alt det kendte ud.

Desværre har Jernalderen ikke efterladt sig saa tydelige Spor paa Falsters Jord som Stenalderen og Bronzealderen. Gravene bliver nu skjulte og uanselige og kan altsaa næsten ikke sige os noget om Befolkningen. Saa maa vi gaa en anden Vej for at finde Fortsættelsen: Stednavnene. Ifølge Prof. Wahl er Bynavne, der ender med Endelsen »inge«, meget gamle, ja, gaar sandsynligvis helt tilbage til Tiden før Kristi Fødsel. Af »inge«-Byer kan nævnes paa Falster Kippinge og Vejringe. Disse to Landsbyer maa da anses for at være de ældste og have eksisteret allerede i Begyndelsen af Jernalderen. Fra Tiden omkring Kristi Fødsel til ca. 700 e. Kr. stammer Byer med Endelser »sted«, »lev« og »løse«. Af saadanne Landsbyer paa Falster kan nævnes f. Eks. Tingsted, Alslev, Ulslev, Gunslev og Væggerløse, der altsaa ligeledes maa være Oldtidsbyer. Fra Vikingetiden og videre frem stammer Byer med Endelser: »tofte« (strup), »ager« og »by«. F. Eks.: Idestrup, Torkildstrup, Aastrup, Stadager, Kirkeby, og saa Sydspidsen med: Staureby, Skelby og Gedesby. De nævnte Byer, der i Flæng er anført, viser, hvorledes Smaakolonierne fra Bronzealderen har udviklet sig til Landsbyer, der bærer Navne, som alle kende.

Om Livet i Jernalderen tør man maaske sige, at det var en Kamptid, hvor nyt stadig brødes med gammelt. Først var der den keltiske Jernalder, derefter Paavirkning fra Romerkulturen, senere kommer Folkevandringstiden, og til sidst Vikingetiden med de mægtige Hærtog til fremmede Lande.

Derfor er Fund fra denne Periode præget af Krigen og bestaar som Regel af Skjolde, Sværd og Brynjer samt Spyd og Lansespidsler.

Men der har vel ogsaa været en fredelig SysseL paa Hjemstavnen, hvor Dyrkningen af Jorden er blevet fortsat, og hvor Kulturen er gaaet frem med Kæmpeskridt. Vi ved fra Bopladsfund, at Husene nu var firsidede, bygget af Træ og tætnet med Lerklining, Taget af Græstørv. Der har været Ildsted alm. midt paa Gulvet og en Aabning i Taget derover, hvor Røgen kunde trække ud (Lyren). Gulvet var stadig af Ler, men der var ofte en Indgangsbro af tætliggende haandstore Sten. »Bohavet« har vel nok endnu været noget primitivt med Lerbænke og raat sammentømrede Plankeborde, men man var ikke forvænt. Af nye Kornsorter er Rugen kommet til, endvidere Ært og Hestebønne; Hør kendte de ogsaa. Den fra ældste Tid kendte trugformede Kværn til Knusning af Kornet afløses nu af den roterende Kværn. Markerne kunde nu ganske anderledes behandles, efter at Jernet var blevet kendt, saa ogsaa her var der store Fremskridt. — Med Hensyn til Gravene skifter man med Brænding og almindelig Gravlægning gennem Perioden.

Vikingetiden var noget af en Storhedstid. Togterne til fremmede Lande bragte foruden Guld og Sølv og Gods ogsaa Kendskabet til andre Landes Kultur, og rige Vikingehøvdinge drog paa Langfart. Saaledes læses paa Runesteinen fra Sønder-Kirkeby: Asser satte denne Sten efter sin Broder Askel, som døde paa Gulland. Tor vie Runerne.

Vikingetiden var paa mange Omraader en Omvæltningstid. Den sidste Hedenskab sloges for Livet med Kristendommen; Runerne gjorde det muligt at udtrykke sig skriftligt; Kirkerne begyndte at rejse sig; Danmark var blevet et Kongerige, under Stridigheder, hvoraf Falstringerne uden Tvivl har faaet deres Del. Efter Vikingetiden faar de Venderne at slaas med, og af de vendiske Navne Korselitze og Jerlitze ser vi, hvor nærgaaende de har været. Først paa Valdemar den Stores Tid bliver der igen Ro.

Fra Sprogets Verden.

Østlollandske Ord. (Fortsat*).

Af J. Jørgensen.

Hæl (*hæ'l - i.*): bruges ogsaa om et tykt, uregelmæssigt Stykke (en Humpling) Brød eller Sul. „Jeg fik en god Hæl at gnave paa“.

Hældefag (*hæ'løfa - ə*): Rummet i et Hus, hvor Taget og Loftet mødes.

hæle (*hæ'lə*): skjule, gemme. „Rotterne kan ikke hele dem saa godt om Sommeren, naar der ikke er Korn i Husene“ (jfr. tysk: hehlen).

Hæler (*hæ'lør - i.*): en Stok eller Staver lodret mellem Stolper og Løsholter i Lervæggen, hvorimellem Vænderne vindes og Leret klines.

Hængetræ (*hæ'træ - ə*): siges om en kedelig og treven Person, der hverken er til at hugge eller stikke i. Undertiden om Børn, der altid hænger i Moderens Skørter. „Du er dog et værre Hængetræ“.

Hængsling (*hæ'jsle,j* eller *hæ'jsli, - i.*): tykt Stykke Brød eller Sul, jfr. Hæl, Humpling.

hærme (*hærmə*): hærme med, tumle, herse voldsomt med nogen, Mennesker eller Dyr. „Det er dog fælt, saa han hærmer med sine Heste“. „Hvad kan det nytte, Skolelæreren hærmer med den arme Dreng; han kan jo alligevel ikke lære noget“.

hærsk (*hæsg, neutr. hæsd, pl. hæsgə*): broget, spraglet, med stærke, skrigende Farver. Et hæst Tørklæde; de hæske Kort, Billedkortene i et Spil Kort.

hæsende (*hæ'se,ə*): hæsblæsende, med Tungen ud af Halsen. „Sikke dog, du kommer hæsende“.

*) Se Aarbog 1929, S. 116, ff.

Hæshave (*hæsha'wə - i,*): Plads i umiddelbar Nærhed af Gaarden til Korn- og Halmstakke, jfr. Stakhave.

høde (*hø'ə*): truende hæve Haanden mod nogen. „Jeg hødede ad Hunden, men han vilde ikke rende sin Vej“.

hønsø (*hö'nsə*): give Penge til Traktering, naar man optoges i et Lav eller blot tog Tjeneste i en anden By.

Hørmand (*hörmå' - i,*): Hørtilbereder, der med sine Apparater tog rundt til Gaarde og Huse for at „gøre ved Hør“.

Hørsvinger (*hörsvæ'ær - i,*): Hørmand.

Høstferie (*hö'sdfe'rə - ən*): lidt ældre Benævnelse for Sommerferie. „Har I allerede faaet Høstfere i Skolen?“

Høsthave (*hö'sdha'we - i,*; *pl. hö'sdha.wær*): det lange Tremme-Sidestykke paa en Høstvogn.

Høsthyre (*hö'sdhy'rə - ən*): den for den gifte Høstmænd forud aftalte Betaling, gældende for hele Høsten. „I Aar i det gode Vejr, tjener jeg min Høsthyre let (nl. paa kort Tid).“

Høved (*hö'və - ə*): „Det bliver lige en Krone pr. Høved“ (for hver, pro persona). Bruges ogsaa som Skældsord til Mennesker og Dyr. „Kom dog nu, dit Høved“ (Drog).

Høvl (*hö'vl - i,*): Ordet bruges ogsaa lidt gemytligt. „Du er en værre Høvl“ (Fyr).

høvle (*hö'vlə*): ¹⁾ høvle et Bræt, ²⁾ høvle af Sted, skynde sig, tage Benene paa Nakken. „Du skulde bare set ham høvle af Sted“.

Ib (*ib*), ældre Form: Jib, Personnavn.

igen (*ijæn*): „Nu kommer jeg igen“. — „Saa er du bedre end en Fis“.

i hvilketsom (*i'vegswm*): almindelig brugt Udtryk med Betydningen: mindst saa meget, i hvert Tilfælde; f. Eks. „hun er da nok 40 *ivegswm*“ \varnothing : mindst 40 Aar, snarere mere. „Han har da nok været straffet 4 Gange *ivegswm*“.

Ildebrand (*iləbrå' - i,*): ¹⁾ Brand, ²⁾ Ildebrændsel, Brændsel (Brænde, Tørv, Koks). „Fattigfolk kan have Sjøv (\varnothing : Besvær) nok med at skaffe Føde og Ildebrand“.

ildende (*ilə*): forstærkende Ord i visse Forbindelser. „Hun har ildende rødt Haar“. „Suppen er ildende Salt“.

ildhaaret (*ilhə'ərə*): strid. „Ulden er saa ildhaaret paa Benene“ (af Faaret).

ildhygge (ilhøgə): mistrøste. „De ildhygger altid i Stedet for at trøste“.

Ildhøg (ilhøj - i.): en, der ildhygger.

Ildning (ilne.j): Ildebrændsel, Brændsel i Almindelighed.

Ildsted (ilsdæ - ə): Skorstensarne, Kakkeloovnssted. „Gaa om Ildsted“, staaende Udtryk for at gaa omkring og syne Skorstene paa Landet. Foretoges af Brandfogden og to Brandsynsvidner omkring 1. Maj og 1. November. Dette er nu afløst af autoriserede Skorstensfejere.

Ildstedsmand (ilsdæsmæ.): de tre Mænd, Brandfogden og to Vidner, der „gik om Ildsted“.

Illing (i'le.j - i.): ¹⁾ Regnbyge, ²⁾ Filipens.

ilsker (ilsgər): ilter, hidsig, galhovedet.

ilskersindet (ilsgərse,ə): = ilsker.

imod (imow): komme imod en, møde en. „Henne paa Vejen kom jeg imod Præsten“. „Kom imod mig i Aften, naar jeg skal hjem“, ɔ: kom, gaa mig i Møde, gør mig Selskab paa Hjemturen.

indenkirket (æ;nkergə): siges om Barselkvinden før hendes „Kirkegang“. „Hun kan da ikke tage med bort, for hun er jo indenkirket“.

Inderste, Indeste (æ;sdə): „sidde til Indeste“, bo til Huse hos en Gaardmand eller Husmand; væsentlig brugt om en gift Familie.

Indgang (æ,jga, - i.): Gilde, som en ny Mand gør for at blive optaget i Bylavet. Ved Indgangsgilderne (i Sundby) skulde den, der sidst havde „givet sin Indgang“, tappe Øllet. Gæsterne (Bylavets Medlemmer) skulde gratis have et Maaltid Mad med Øl og Snaps.

Indsiddet (æ,jsedər - i.): = Inderste.

Isblomst (isblømsd - ən): Potteplante med tykke, kødfulde Blade.

ise (isə): hugge Hul i Isen, hugge Is op til Nyttebrug.

Isenbrand (isənbrå.): krusemyntelignende, grøntblomstrende Plante.

Ismølle (ismölä - ən): Iskarrusel.

Ispig (ispi - i.): lang, tyk Stok, i Enden forsynet med en Jærnpig. Ved Hjælp af denne Stok „pigede“ man sig frem

paa Isen, enten paa en Slæde eller staaende paa Skøjter. (jfr. Pigkæp).

Isskrikke (*issgregø - ən*): Glidebane paa Isen.

istrøget (*isdrowə*): meget pyntet og pudset. „Du er dog svært *isdrowə* i Dag, Grete; skal du til Gildes?“

Jank (*janŋ*): Pjank, Pjat.

janke (*janŋø*): spøge med, pjanke, pjatte med. „Han gaar og janker hver Dag med Børnene“.

Jankeri (*janŋəri*): Pjat, Pjankeri.

Jordbro (*jowrbrow - ən*): Dæmning over et Vand, modsat Træ- eller Jærnbro. „Der var en, der kørte lusk (løbsk)ovre paa Jordbroen“ (mellem Lolland og Falster).

Jordeseddel (*jowrsæl - i*): den officielle Dødsattest, Præsten skal have, inden et Lig kan begraves.

Jordfader (*jowrfu'r - i*): Jordmoderens Mand.

Jordhumle (*jorhåmlø - i*): Ukrudtsplante (*convolvulus arvensis*).

jordskudt (*jowrsgød*): sagdes om Kreaturer, der ramtes af apoplektisk Lammelse. De døde i Reglen med det samme og blev helt sorte. Sygdommen tilskreves skadelige Jorddunster.

jordslaaet (*jorslæ'ø, jorslæ'wə*): plettet af Fugtighed, f. Eks. Linned.

Jordsmaal (*jorsmæ'æl - ø*): Jordsmon, Jordoverflade.

jos (*jows*): siges om Frugt, navnlig Pærer, der er overmodne og bløde indvendig; forskelligt fra raadden. „Graapærer er slemme til at jos“. „Denne Pære smager ikke god(t), hun er jos“.

Juleaftensnadver (*jywlæ'awdænsnæ'rø - i*): Aftensmaden paa Juleaften. „Vi skal bort og have Juleaftensnadver i Aar“.

junte (*jændø*): bevæge sig i langsom, lidt hoppende Gang.

Jut (*jud*): Pjank. „Det er noget værre Jut“.

Jydeløgn (*jylöjn - ən*): siges om noget i høj Grad utroligt, en stor Usandhed.

Jæjre (*jæjrø - ø*): saaledes kaldtes ved Gærdelukningen saa meget Ris, som Haanden kunde spænde om. Man sluttede af med et Bindejæjre, hvortil toges de glatteste og pæneste Ris.

Jærn (*jæʀn* - ə): „De er brændte med eet Jærn“, ɔ: de er lige gode, den ene ikke et Haar bedre end den anden (i nedsættende Betydning).

Jærnskowl (*jæʀsgywl* - ən): gammel Benævnelse paa en Spade.

Jærnvægge (*jæʀnvægə* - i.): Jærnkile til Brug ved Kløvning af Træ og Brænde.

jævn (*jawn*; *neutr. jawnd*; *pl. jawnə*): bruges ogsaa i Betydningen sen, sendrægtig til sin Haand og sit Arbejde. „Hun er saamænd en skikkelig og rar Pige, men hun er saa rædsom javn til sit Arbejde“. „javne med“ betyder: i Flugt med, paa Højde med. „Det er dog en slem Brakke (Rønne) til Hus; Tagskægget er næsten javne med Jorden“.

jævne (*jawnə*): „Vi skal have javnet Jorden godt ud, inden vi skal saa Urtefrø“.

jævnlig (*jawnlə*): hyppigt, regelmæssigt. „Vi kommer javnle til Mejeristens“.

jø (*jö*): „Nej jö dog ellers!“ Udtryk for Overraskelse af en eller anden Art.

Jødetur (*jötywr* - ən): Navn paa en gammel Dans.

jøs, jøsses (*jös, jösəs*): bruges paa samme Maade som jö ovenfor.

jøsset (*jösə*): uren i Farven; f. Eks. Tøj, der af Sol og Lys er rødligt falmet paa sine Steder og andre Steder har beholdt sin oprindelige sorte Farve. „Hans Skæg er jøsset“ vil sige, at det oprindelig røde Skæg nu begynder stærkt at graane.

Smaastykker.

Sommerfester i Holeby. I de første Tiaar af 1800-aarene har Festsdeltagerne fejret Sommerfester, iklædt hjemmeforarbejdede Folkedragter, som for nogle Deltagere har været Dragter, der er gaaet i Arv fra Slægt til Slægt, og Festerne er fejret under Former og Skikke, som er holdt i Brug gennem mange Tiaar, for nogle af Skikkens Vedkommende maaske gennem Hundreder af Aar; men efterhaanden som nogen Velstand kom til Huse iblandt Landbefolkningen, blev de hjemmeforarbejdede Klædninger ret hurtig givet et moderne Udseende.

Her berettes om en Midsommerfest for Ungdommen i 1850'erne, holdt i en Udflyttergaard, en Gaard, som ved Udsiftningen er flyttet fra Byen ud paa Sognets østre Mark, en Midsommerfest, holdt ved Byens Midsommertræ (Majtræ) i 1890'erne, 40 Aar senere end den først omtalte Fest, og en Sommerfest (et Asfaltbal), holdt i samme Bydel af Holeby Sogn 1934, eller henholdsvis 80 og 40 Aar efter de to først omtalte Sommerfester.

Festen i 1850'erne:

Forberedelsen til Sommerfesten i 1850'erne bestod for Karlens Vedkommende i at tinge Festen, sørge for Tillaelse til at holde Festen og træffe Aftaler hos Gaardfolkene i den Gaard, hvor Festen skulde holdes, og desuden sørge for Musikantere til Festen, medens det var Pigernes Forberedelsesarbejder til Festen at pynte med Blomster og grønt, blandt andet de 4 Festkroner, der tilhørte Sognets Ungdom.

Disse Festkroner lignede de til nyopførte Bygninger brugelige Rejsekroner. De bestod som disse af 3 runde, dog alle lige store, Kranse, der fastholdtes til Kronestangen ved

vandretliggende Trælister og ved 4 til Enderne af disse Lister fastgjorte lodretstillede Trælister, paa hvis øverste Toppe var anbragt 4 smaa af Spillekorts Størrelse bronzebelagte Metalflag med Splitter. Paa Kronens Bærestang, hvis Længde var ca. 3 Alen, var øverst anbragt et større bronzebelagt Metalflag med Splitter.

De til Oppyntningen ved Festen og til Udsmykningen af Kronerne anvendte Blomster skulde være nyudsprungne, hvorfor Pigerne, i Dagene før Pyntningen skulde finde Sted, for at holde Blomsterudfoldningen tilbage, satte Æggeskaller over de kraftigste Blomsterknopper nogle Dage og først borttog Skallerne, kort før Blomsten skulde udfolde sig og anvendes i Pyntningen.

Paa Festdagen om Eftermiddagen samledes de unge Karle og Piger i Gaarden. Sammen med deres Musikere og bærende de 4 Festkroner spadserede de alle fra Gaarden og til Byens Midsommertræ. Her blev nu den ene Krone bundet til en Stage, som blev bundet saa højt i Træet, saa Festkronen naaede op over Træets Krone. De andre 3 Kroner blev i skraa Stilling fastgjort til Træstammen noget over Træets Omgærdning, hvorfra Musikanterne spillede et Par Timer, medens der dansedes paa den jævne Plads omkring Midsommertræet.

Beboere fra det nærliggende Fattighus og andre, som boede i Byen, havde indfundet sig for at se paa Dansen, og de blev fra Kurve, der var medbragt fra Gaardene, bispist med Smørrebrød og forskelligt Bagværk, og der blev ogsaa udskænket Brændevin, som af de unge var medbragt hjemme fra. Pigerne frembød Spisevarerne, og i medbragte Snapseglass udskænkede Karle Brændevin til de fremmødte Mænd og Kvinder. Efter denne Servering spadseredes tilbage til Gaarden, hvor Festen nu skulde fortsættes. Kronen over Træet blev ikke nedtaget den Dag. De øvrige 3 Kroner blev baaret tilbage til Gaarden, den ene opstilledes over Rygningen paa et af Gaardens Udhuse, saa den kunde ses fra Stuehuset, og de andre to anbragtes i Straataget over Indgangen til Festlokalerne, een paa hver Side Indgangen. I Gaarden gik Dansen til Musikkens Toner Aftenen og Natten

igennem, kun afbrudt af Aftensmaaltid med Brændevin, Øl og Kaffe; der blev ogsaa serveret Punch, alt efter Egnens Skik for Afholdelse af Gilder i de Tider.

Festen i 1890'erne

holdtes ikke i en Bondegaard som den i 1850'erne omtalte Fest. Den holdtes ved Midsommertræet med Musik og Dans. De fleste Skikke fra 1850'erne var nu faldet bort. Kronen, den gamle pyntede. Festkrone, stilledes ikke op over Midsommertræets Top. Heroppe var i Stedet anbragt en Fane, det røde hvidkorsede Dannebrog. De gamle pyntede Festkroner var opstillet ved Musikernes Pladser over Træets Omgærdning. Der dansedes paa et lejet Dansegulv, som var udlagt ved Midsommertræet. Ved dette var tillige opstillet et Telt, hvor der købtes Spise- og Drikkevarer, hvilket sidste for det meste bestod af Øl, samt Kaffe- og Tepunche. De bosiddende Folk fra Sognet tog ikke megen Del i Dansen, og denne kom først rigtig i Gang om Aftenen, da de unge Piger mødte frem i de paa den Tid benyttede hvide eller kulørte Balkjoler.

Festen i 1930'erne

var et af de sidste Tiaar opstaaede Asfaltballer. Dette holdtes ikke paa den gamle Festplads, men ved Vejen, som fører hen til Midsommertræets Plads. Her var opstillet et Telt med Dansegulv samt et Beværtertelt.

De gamle Skikke var nu helt forsvundet og var vel heller ikke paatænkt at skulle i Brug ved denne Lejlighed. Et Personautomobil med indlagt Højttaleranlæg kørte før Festens Begyndelse ud i Egnen og reklamerede for Festen, og ved Festen om Aftenen dansedes, dels i Danseteltet og dels hen over Asfalten til Toner udsendt fra Bilen eller til Musikinstrumenternes Toner. Asfaltballet gentoges 1935 og med Folkedanse, heriblandt to gamle stedlige: Lollands Kontra og Vupti, de deltagende i Folkedragter, saaledes en nøje Efterligning af Mandsdragten i Stiftsmuseet i Maribo.

Jens Wolsing.

Midsommertræet i Raa. Der har i Raa By, hvor Raa Gade deler sig i Boelsvejen og Maglemosevejen og danner

en lille Triangel, i forrige Aarhundrede staaet et Midsommertræ, som, takket være Jordbegærlighed og manglende Pietetsfølelse, for længst er forsvundet, og hvorom kun Mindet og Navnet paa Stedet lever endnu. Det er dog lykkedes paa Grundlag af nulevende ældre Folks velvillige Meddelsomhed at samle saa mange Oplysniger om dette i sig selv smukke og nu ret sjældne Folkeminde, Midsommertræet, at jeg i nedenstaaende tror at kunne rekonstruere Midsommertræets korte Historie, fra det som ganske ungt Træ blev plantet af nænsomme Hænder og derefter Sommer efter Sommer dannede Midtpunktet i Landsbyens Sommerglæder — til det udsultet og udtørret faldt for Øksen efter kun en Menneskealders Forløb.

En Efteraarsdag i Aaret 1842, da en Del af Byens Folk var samlet til Høstgilde hos Gaardfæster Chresten Pæsen (Pedersen), »Horslundegaard« i Raa, blev man enig om at plante Midsommertræet. De to Naboer Chresten Pæsen og Hsm. Mads Peter Hørman tog til Maribo og fik af Byfoged Møller Tilladelse til at plante Træet paa førnævnte Plads i Raa. Man fik ved at oprense Vejgrøfterne samlet saa meget Jord, at der blev nok til en med flettet Hegning to Gærder høj Jordbænk omkring Træet. Gadekoven, som den kaldtes, var i nederste Afsats omtrent i Mandshøjde, herover var en mindre paa c. 1½ Alen. Hegningen til Gærdet om Træet skænkede Chr. Pæsen fra sin Skov, mest Birk og Hassel. Ved fælles Hjælp blev Gærdet »hegnet«, Jorden kørt sammen, og man enedes om, skiftevis at istandsætte Gærderne, saa at de hvert Aar til Midsommerfesten var i Orden. Selve Træet var en Graapil, der blev købt for en Mark hos en gammel Kone, der boede i Raa og kaldtes Stine Holstener.

Da Træet groede godt og blev grønt, holdt man allerede næste Aar den første Midsommerfest, hvortil Midsommertræet, som det nu hed, af Byens Piger og Karle blev pyntet med Blomsterkranse og Kors iblandet kulørte Baand. Landsbymusikken sad paa det øverste Gærde og spillede, gamle og unge flokkedes om det festligt pyntede Træ. Søndag-aften og til andre Tider Sommeren igennem samledes Ungdommen her til Komsammen og Leg: To Mand frem for en Enke o. s. v. Men kun een Gang om Aaret, Midsommer-

aften, var der rigtig Fest, hvor alle Byens Folk samledes og festede med Sang og Leg, Musik og Dans. Sommer efter Sommer i Krig og Fred — i 30 Aar varede Midsommerfesterne ved indtil 1872. Da var Gærderne et Aar ikke blevet passet, og Jorden skred ud i Tøbrudstiden. Et Par Heste løb løbsk derved, og et Sogneraadsmlem hentede nogle Læs Jord af Gadekoven til sit Jordbærbed. En af de Mænd, der havde været med at plante Træet, M. P. Hørman, som levede endnu paa den Tid, protesterede kraftigt imod, at Jorden blev fjernet, og forlangte den bortkørte Jord tilbageleveret. Det blev den dog ikke. Jorden forsvandt til sidst helt, og endskønt man endnu en Gang forsøgte at redde Træet, ved at fylde noget ny Jord derom og fornyede Gærderne, kunde det dog ikke undvære den store nærende og beskyttende Jordvold fra de første Aar, men gik faa Aar efter ud, og 1876 blev Midsommertræet fældet. Stammen, der i de 30 Aar var blevet meget høj og slank, kunde dog ikke anvendes til Gavntræ. Man forsøgte paa Byens Fattiggaard, hvorhen den var bragt, men der sad alt for mange Søm i Veddet, Minder fra de mange Midsommerfester, da det pyntet med Kranse og Kors strakte sin Krone med det nye grønne Løv højt mod Himlen som en Fane, — Samlingsmærket for Landsbyens Folk!

Midsommertræet overgav sig dog ikke uden Protest. I et af de daværende Blade gav det sin Harme til Kende i et lille Indlæg, hvori det beklagede sig over Vandalismen, der var sket og over sin Skæbne, der var blevet den samme som for alle, der bliver fattige og forarmede, de ender deres Liv paa Fattiggaarden, og det underskrev sig: Ærbødigst Midsommertræet.

Man skimter igennem denne Skildring forskellige typiske Træk af lollandsk Folkekarakter paa godt og ondt: Trofasthed og sejt Udholdenhed til at værne om det, man har kær, Glæden over lidt og den suggestive Opblussen af Begejstring over det ny og ukendte; — en Trang til Fællesskab, til at løfte i Flok, men ogsaa de slette Instinkter: Jordbegæret.

(Kilder: Husmd. P. Sunke, Gdr. J. P. Rasmussen, afd. Rentier Jul. L. Kamper). *Jørg. Larsen, Hillested.*

En Gravsten. — Paa Ligstenen i Sædinge Kirke, tidligere foran Altret, nu i Korets højre Sidevæg, staar, under Billedet af Manden i Rustning og Hustruen i Enkedragt: »Her ligger begravden erlig og velbyrdig Mand Matz Erichsen til Sædinge, som døde den 20. April 1585 og hviler nu i Herren med hans kjære Hostrue erlig oc velbyrdig Fru Anna Avelgaard som døde denne Dag ... Aar ... hvis Sjæl lever hos Gud evindeligen.*)

Over deres Hoveder staar Skriftsprog og øverst fire Vaabenskjolde. Oven over Manden staar Slægten Mormands Vaaben og hans Moders Slægtsvaaben Gøyernes. Oven over Kvinden staar Abildgaardernes Vaaben med Æbler foroven. Paa Gravstenen er Mads Eriksen Mormands Dødsaar angivet til 1585, men paa den store Klokke er han anført som Giver under Aarstallet 1595*). Hustruen, der var den overlevende, har da sagtens bekostet baade Klokken og Gravstenen, da Dato og Dødsaar for hende ikke er indhugget i Stenen. Det fortælles, at Stenen i Aaret 1834 skulde flyttes ud af Kirken; dette skete ogsaa; men da man kom til Kirkedøren i Taarnmuren, der efter Sagnet er opført af Væbneren Mads Erichsen, var det ikke muligt at faa Stenen længer, og man maatte føre den tilbage paa sin Plads over Graven. Nogle mente, det var Uvilje fra Arbejderne, og andre tog det som Under, nok er det, den smukke sjældne Sten blev reddet fra Undergang.

Frederik Grejsen.

Bysmeden. — I Oldtiden stod der en særlig Respekt om Vaabensmeden, der leverede Krigerne deres Vaaben. Der er meget, som tyder paa, at denne særlige Respekt nedarvedes til Vaabensmedens »civile« Arvtager: Grovsmeden, der forsynede Beboerne med de nødvendige Redskaber til Jordens Dyrkning, hvorpaa hele Samfundets Vel hvilede. Man oprettede en Slags Embede: Bysmeden, og her fremføres Hovedindholdet af den Kontrakt, som Bysmeden Frederik Jen-

*) Se nærmere C. C. Haugner: Rødby Købstad og Fuglse Herred, S. 371. *Red.*

sen sluttede i 1871 med samtlige Bønder i Sønderby paa Femø.

Smeden forpligter sig til at holde med Beslag 4 Heste paa en Helgaard (ca. 40 Tdr. Land); 2 paa en Halvgaard, 1 paa en Fjerdedelsgaard. Han skal udføre Vedligeholdelsesarbejdet hele Aaret rundt paa Gaardene, kun for nyt Arbejde skal der betales en fastsat Takst. Som Løn herfor oppebærer Smeden aarlig $1\frac{1}{2}$ Td. Rug og $\frac{1}{2}$ Td. Byg af Helgaarde og tilsvarende paa de delte Gaarde. Han faar fri Raadighed over Smedelodden, som ejedes af Bønderne og i sin Tid var udparcelleret af Fællesjorden. Han maa betale Skatter og Afgifter af Lodden, samt holde Ladebygningen og Smedien med »Tag og Ler«.

Dette medførte for Smeden den uskrevene Udgift, at Kunderne beværtedes med en Kaffepunch i Beboelseshuset.

Da der jo nok kunde være nogle Ubehageligheder ved Opfyldelsen af disse, noget uklart formulerede Betingelser, blev Kontrakten 1900 ændret noget, samtidig med, at J. Frederiksen, den nye Bysmed, overtog Embedet. 1913 solgtes Smedelodden, Kontrakten ophævedes, og Bysmeden mistede sin Særstilling.

Otto Nielsen, V. Tirsted.

Skattegravning i Vaalse. — »Det er sikkert og vist«, fortæller Lars Mikkelsen, »at der brænder Ild om Natten paa de Steder, hvor der er skjult »en Skat« i Jorden. Men det er ikke alle Mennesker, der kan se Ilden. Kun Søndagsbørn danner ogsaa her en Undtagelse fra de almindelige Regler, og Grunden til, at det alligevel trods disses Evne til at opdage, hvor Skatten er skjult, er saa sjældent at faa en Skat hævet af Jorden, er den, at det næsten er umuligt at faa fat paa en tavs Kammerat, uden hvilken det ikke kan nytte noget »at grave efter Penge«, da man ikke alene kan magte »Kedelen«. — Lars Mikkelsen vidste jo nok, hvor det brændte, men han vidste ogsaa, at der plejede at vise sig besynderlige »Syner« for Skattegraverne, saa at der skulde en stor Selvbeherskelse til for at kunne bevare Tavsheden, hvad enten saa det, man fik at se, var forfærdeligt eller pudsigt.

Dog lovede han engang at gøre et Forsøg, da Morten Bødker i lang Tid havde plaget ham for at komme med paa en saadan Tur og forsikret, at intet skulde faa ham til at mæle et Ord, før Skatten var hævet og Pengene fra Kedelen var hældt i Posen.

Saa gik de ud ved Nattetid med Spaden paa Nakken, og efter at de var ankommet til Stedet, hvor Lars Mikkelsen vidste, at en stor Skat var skjult, fordi han »saa grangivelig« havde set Ilden brænde der, gav de sig straks i Færd med Arbejdet. Aldrig saa snart havde de imidlertid sat deres Spade i Jorden, før en svær Ild brød frem midt imellem dem begge, og saa højt »luskede« Flammen i Vejret, at den begyndte at svide Skøderne paa deres Kofter. Dog, herimod vidste Lars Mikkelsen Raad. En Haandfuld Jord, som han skyndsomt havde fyldt i sin venstre Sko, blev fra denne hældt ud over Flammerne, og straks slukkedes Ilden. Saa tog man fat paa Spaderne igen; men førend man var kommet ret dybt, viste der sig to Mus, der forspændt for en Vogn trak et stort Læs. I Tavshed betragtede de to Skattegravere dette sælsomme Syn, og da Læsset var kørt forbi, begyndte man igen paa Gravningen. Pludselig kom saa en Hane foran, der slog en Fjært (Vind), saa at det rystede i Luften, og ikke nok hermed yderligere trampede den saa haardt, at Jorden revnede. Endnu holdt man sig tapper og gravede ufortrødent videre. Allerede saa man Hanken af Kedelen, og lidt derefter var den ganske afdækket, hvorved det viste sig, at den var fyldt til Randen med skinnende Guldpenge. I Tavshed blev Skaftet af den ene Spade stukket ind under Kedlens Hank, og begge Skattegravere tog saa fat for med forenede Kræfter at løfte den tunge Skat i Vejret, medens samtidig et underligt jamrende Skrig lod sig høre, ligesom af en Kvinde i Barnsnød. Dog lod man sig heller ikke heraf bevæge til at bryde Tavsheden, men løftede Kedelen, der sad urimelig fast i Jorden, helt op til det øverste af Hullet. Da kunde Morten Bødker ikke styre sig længere, men udbrød: »Nu fik vi ham« (Kedelen). »Men saa sank han, Fanden synke mig, dybt ned i Afgrunden, og vi saa ham aldrig mere«. Med disse Ord endte Lars Mikkelsen altid sin sørgelige Beretning

om denne Skattegravning, og det var aldeles forgæves at prøve paa at faa ham til at paavise enten dette Sted, hvor Skatten var sunken, eller noget andet Sted, hvor det plejede at brænde om Natten, thi han svarede bestandig paa slige Anmodninger: »Hvad kan det nytte, at jeg viser nogen af Jer Stedet, hvor Skatten er skjult? I kan jo dog ikke tie stille, naar I faar fat i Kedelen«.

Optegnet af Chr. Heilmann Rosen efter Arbejdsmand Lars Mikkelsen, Vaalse (Dansk Folkemindesamling).

»*Tormandslilje*«. — I gamle Dage kaldte man den *dobbelte Vintergæk* for »*Tormandslilje*«, det kaldte Bedstemoder altid denne Blomst fra *Knuthenborgs Have*. (Medd. d. $\frac{6}{3}$ 1935 af Julie Juul fra Abed, f. 1860). Den her nævnte »*Tormandslilje*« er sikkert det samme som »*Tormaanedslilje*«, da de to Ord »Mand« og »Maaned« i S sammensætninger jo lyder omtrent ens i Dialekt. At Navnet *Tormaanedslilje* har været kendt paa Lolland, fremgaar i øvrigt af følgende Meddelelse, som jeg har fra Gartner *Axel Lange*, Universitetets Botaniske Have $\frac{27}{3}$ 1935:

»Navnet »*Tormaanedlilje*« kendes af Fru S. Larsen, der har det fra sin Moder, som var født paa Lolland (1854) og tilbragte sin Barndom og Ungdom paa Pederstrup og Christianssæde«.

Usserød, d. $\frac{1}{7}$ 1936.

Vict. Juul Petersen, Usserød.

Fra Bogverdenen.

Af A. Hk.

I.

Vor Bogoversigt søger at gengive stedhistorisk Indhold i sammentrængt Form fra udkomne Skrifter. Naar der udgives tykke Værker om vor Landsdel eller Stykker deraf, kommer denne Fremgangsmaade dog til kort. Et Værk som C. C. Haugner's »Nakskov Købstads Historie«, hvoraf der er udkommet to Bind (og tredie Bind sikkert nok udgivet før vor Aarbog), sprængfuldt af Stof, livligt fremstillet, og i meget smukt Udstyr med Dr. Paulli's fortrinlige Billeder, vilde ganske sprænge Rammerne. Det samme gælder Dr. Hjelholt's »Falsters Historie« i de to tykke Bind, men dem har vore Medlemmer faaet for længst, saa en Redegørelse turde være overflødig*). Nu har en saa kyndig Fagmand som Landsarkivar Svend Aakjær anmeldt disse to Bøger paa een Gang i en Kronik (Aarhus Stiftstidende 18. Febr. 1936), og for en Gangs Skyld kan vi passende her i vor Oversigt nu give den fremmede Anmelder Ordet om Haugner's Nakskov-Historie. Aakjær tager jævnlig de to nysnævnte Værker sammenlignelsesvis. Efter at Forf. har berørt forskellige særlig interessante Punkter i Hjelholts Falster-Historie — som det jo ikke har været vor Sag at komme ind paa — og betegnet dens Skildring som »en af de grundigste og solidest under-

*) Der kan dog være god Grund til i denne Sammenhæng at anføre, hvad en almen-anerkennt Fagmand som Arkivar cand. mag Gunnar Knudsen skriver om Hjelholt's Værk. Han sammenfatter sin Anmeldelse (i »Fortid og Nutid«, ellefte Bind 1935) i følgende Ord: Man maa beundre den enorme Flid, der her er lagt for Dagen; enhver, som har Kendskab til Arkivstudier, vil kunne paaskønne det, og alt i alt vil man kunne være enig om, at »Falsters Historie« er et af de betydeligste lokalhistoriske Arbejder, der i de senere Aar har set Lyset, og at det er et Arbejde, der ogsaa har Betydning ud over Falsters Grænser.

byggede Gennemgange af det arkivalske Stof vedrørende et større dansk Landomraade, som foreligger«, stofmættet, tung og grundmuret, skriver han:

Redaktør Haugners To-Binds Værk om Nakskov ... har derimod en afgjort lysere Tone, hvilket vistnok til Dels hænger sammen med, at Forfatteren har et udpræget Blik for at skildre Historien som et Forløb, en Udviklingsrække, medens Dr. Hjelholts Bog er mer statisk, har sin Styrke i den omhyggelige, detaljerede Gennemgang af Øens Arkivalier og de Tilstande, de melder om. ... Dersom man faar det Indtryk, at Dr. Hjelholt har haft saa at sige hvert eneste Aktstykke i sin Haand, saa maa man absolut faa en lige saa tryk Følelse af, at Redaktør Haugner har haft alt det væsentligste Stof for Øje. ... Det kan heller ikke nægtes, at man mærker den livlige Fremstiller i Haugners Bog, medens Hjelholts Bog skrider frem, tung og sværtbevæbnet, med omhyggelige Detaljer. Men det vilde være meningsløst at kalde Haugners Bog for letbenet, blot fordi Fremstillingsformen og Kompositionen er let, og de mange livfulde Overskrifter røber den gode Journalist. ... Begge Bøger er vel illustrerede ... Men jeg tvivler om, at nogen dansk Bybeskrivelse kan møde med et saa smukt Billedstof som Haugners. Ikke mindst bør paaskønnes de mange sideordnede Billeder af samme Gader fra Fortid og Nutid; overfor Resens Plan over Nakskov findes et morsomt Flyverfoto af i Dag. ... Er Hjelholts Bog statisk, saa er til Gengæld Haugners udpræget dynamisk; vi ser Byens Vækst, vi hører Hypoteser om dens Alder, sammenfattende Skildringer af »Byens Liv og Lov«. Byens dramatiske Deltagelse i Svenskekrigen 1658 faar naturligvis ogsaa et udførligt Afsnit. Billedet af de skiftende Tider er ... tegnet med ... Liv og Fart hos Haugner: »Ved den tomme Krybbe«, den fattige Tid med de knugende Skatter, »Soldaterplageri«, »Skattebuketten«. Haugner har ønsket at give en kulturhistorisk Billedrække i rappe og livfulde Glimt ... Medens Hjelholts Bog med sine omhyggelige Referater af de mest forskelligartede Aktstykker mere har Karakteren af en Kildepublikation, saa har Haugners Bog, selvfølgelig ogsaa derved, at man paa hver Side mærker, at den er skrevet af en af Byens egne Borgere, bedre Betingelser for at kunne læses af den historisk interesserede Nakskovit uden særlige Forudsætninger end Hjelholts Bog, der sikkert i første Række vil blive benyttet af den lokalhistoriske Forsker, selv om den indeholder et saa udmærket Stykke Folkelæsning som Kapitlet om »Bondens daglige Liv«. At Haugners Bog tillige

indeholder et særdeles lødigt og hidtil ukendt Stof, der vil blive grebet med Begærlighed af enhver Kulturhistoriker, er en Selvfølge. Der er ikke mange af de i dette Aarhundrede udkomne Købstadbeskrivelser, der giver et saa alsidigt kulturhistorisk Bybillede. ... Bogen vil kunne tjene som Forbillede for andre Købstadbeskrivelser, selv om det vistnok vil falde vanskeligt at skaffe et saa udmærket Stof af Billeder og Kort, som i høj Grad opliver Læseren og vækker hans Lyst til at fordybe sig ogsaa i Bogens Tekst.

II.

Aarbogens Oversigt, som nu skal fortsættes fra tidligere Aar paa sædvanlig Vis, kun med sammentrængt Indholdsgengivelse, maa iaar tage større Plads, da vi sidste Aar sprang den over. Den har kun lidt stedligt at melde fra den *oldarkæologiske* Verden. Blot en Meddelelse i H. Broholm og Margrethe Halds »Danske Bronzealders Dragter« (Nordiske Fortidsminder, II Bd. 1935) om Brikvævningen, som i Danmark kan føres tilbage til keltisk Jernalder, Tiden umiddelbart efter Bronzealderen, og ogsaa kan paavises paa Opsætningskanterne af to Tøjstykker fra Folkevandrings-tiden, i sin Tid fundne i en Mose ved *Korselitze* sammen med et Kvindeligt (Brikvævning med Baandvæv). Dernæst omtaler M. Mackeprang i sin Afhandling om det mærkelige fynske Træskrin med Amuletter (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1936) et tilsvarende Skrin fra en af Kvindegravene ved *Juellinge*, fundet sammentrykket, med Bronzelaas og Indhold af Toiletsager: Kam, Neglerenser af Ben, Saks og Kniv af Bronze; til den fynske Gravs Amuletter af forstenede Søpindsvin svarer Søpindsvinet, med velbevarede Bronzebaand omkring, fundet løst i Jorden ved *Bregninge* paa Lolland.

Vikingetidens Kilder flyder rigeligere. Dr. *Lis Jacobsen* fortolker nu (»Syv Runestens-Tolkningen« i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1935, 2. Halvbd.) *Sædinge*-Runestenen paa anden Vis end i samme Forf.s »Svenskevældets Fald« (1929). Der er nemlig fremkommet et nyt og sikrere Læsegrundlag ved *Erik Moltke*, efter at Stenen i 1933 blev skilt ad og Cementen, inden Sammenføjningen igen, fjernet,

Lis Jacobsen: Sædinge-Stenen.

hvorved nogle for Fortolkningen vigtige Bistave klarlagdes. Stenens Indskrift er herefter et Klageminde, som den danske Tyre har rejst paa Sædinge Tingplads engang ved Midten af 10. Aarh. over sin svenske Mand, der er bukket under for en eller anden Farsot, som har ramt Øens Befolkning. Den tolkes nu saaledes: »Tyre lod udføre denne Sten efter Krog sin Husbond; og han var ... af alle den stærkeste. Syd-sveernes og Syddanernes Trængsler gjorde Ende paa Høvdingen, af Nordboer den bedste. Han var Særsveernes Ophør (d. v. s. den sidste af Særsveer)«. Herefter skulde den svenske Bebyggelse paa Lolland have faaet et Grundstød omtrent samtidig med, at Svenskevældet bragtes til Ophør, rimeligvis ved Jellingekongernes sejrige Hærtog. — Samme Forf. kommer i »Jellinge-Stenenes Historie gennem tusind Aar« (Tilskueren Jan. 1936) ind paa Runeindskrifternes Udviklingshistorie: de ældste Indskrifter havde magisk Betydning, idet Stenen med Indskriften ved skjulte Magter bandt den døde til Stenen; ofte nævnes ikke engang denne dødes Navn, men Stenrejserens eller Runemesterens som det stærkeste Værn, allerstærkest hvis han tillige var en mægtig Mand. Medens Stenrejseren saaledes fra først af var Indskriftens Hovedperson (som Harald og Gorm paa Jellingestenene), tilføjede man senere, til yderligere magisk Betygelse, den dødes Navn (saaledes ogsaa i Jellinge), og efterhaanden gled da Indskrifterne ofte over til at blive verdslige Æresminder for den afdøde, der skulde sikre hans Fremtidsry. Et Trin videre, og Stenrejseren sætter Stenen til Bevaring af sit eget Minde. Saaledes har vi fra 11. Aarh. den af *Eskil Skulesøn* rejste *Tillitse*-Sten paa Lolland med Indskrift: Altid skal stande, mens Stenen lever, det Mindevidne, som Eskil udførte. —

Runeind-
skrifter

Nørlund:
Valdemars-
tiden.

Det er lykkedes Dr. *Nørlund* af det sparsomme *middelalderlige* Stof, som Stifterbilleder i Kalkmalerier og verdslige Gravstene yder, at give et anskueligt Billede af *Stormandstyper fra Valdemarstiden* (Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1935) i ydre Fremtræden. Saaledes Haarsætningen: Overskæg uden Hageskæg i ældre Valdemarstid, senere det sachsiske Fuldskæg i smal Kant om Hagen, Haaret først kort-

klippet, til sidst i Fylde ned ad Nakken. *Mandsdragten* har først kort Kjortel med Kappe, der har sidste Blomstringstid i Valdemarstiden (og fra ca. 1300 afløses af Hætten med Skulderslag og lav Hue); senere kræver Moden den lange folderige Kjortel, gerne to over hinanden, men Stifterbillederne bærer endnu ind i 1200-Aarene den gammeldags Dragt, kun Kongen (fraset Gejstligheden) udmærkes ved lang Klædning; ingen af den ældre Valdemarstids Stormænd afbildes væbnede — de var jo inden for Kirkens Mure; men allerede i 1200-Aarene ses nu og da væbnede Stiftere. *Kvinderne* bar to Kjoler over hinanden, den ydre med lange Hængeærmer, Kappe over Skulderen og paa Hovedet over Linet en Hue, der dog er forsvundet med 1200-Tallet, saa Hovedlin, »Strige«, bliver eneraadende. Og ved Valdemarstidens Slutning bliver Mandens Klædning mer og mer Kvindens lig. I *falstersk Billedkunst* har vi denne Udviklings Yderpunkter. Det nysnævnte Trin, hvor Mands- og Kvindedragt ligner hinanden til Ukendelighed, anskues paa et nyfundet Stifterbillede i *Brarup Kirke* med et knælende Stifterpar fra c. 1300 (nu er de glatragede Kinder kommet paa Mode igen, mens Haaret endnu er ret langt). Det allertidligste Trin ser vi paa Kridtstensrelieffet fra *Sdr. Kirkeby Kirkeportal* (nu i Nationalmuseet), fra omkr. 1150, med de to Stiftere Toste og den gejstlige Conrad, Toste iført kort snæver Kjortel, fortil opslidset til Ridebrug, og med glatkæmmet, rundskaaret Haar. Dr. Nørlund skildrer levende de to Stiftere: Conrad, den gejstlige med Olielampe og Vokskerte, en tyndhaaret Herre, hvis forvaagede Udtryk med den fortrukne Mund er præget af et Liv i Spægelse; Toste, der i højre Haand holder en Mønt fra Skulderrems-Tasken (eller en Hostie), Herremanden med et lidt stupidt Landjunkerpræg over de grove maskuline Træk, den mægtige firkantede, glatragede Hage, den smalle Mustache og det tætte Haar, studset midt i Panden og hen over Ørene og i Nakken.

Det er ogsaa den seneste Valdemarstid og de følgende Aartier, vi hører om i Dr. *Jan Steenberg's* store billedrige Bog og Doktorafhandling. Selve Bogens Titel, »*Studier i dansk og nordtysk Teglstensarkitektur i 13. Aarhundrede*«, viser,

Steenberg:
Studier i
13. Aarh.s
Kirker.

at den spænder over store geografiske Omraader. Og Forf. nøjes ikke med i store Træk at behandle dette Arbejdsfelt, men bygger sine Studier paa en næsten overvældende Mængde Enkeltheder, skarpt iagttagne og frisk og lykkelig sprogligt udtrykte, ved Undersøgelser paa Stedet af en myldrende Mængde Kirkebygninger. De *lolland-falsterske Kirker* er ofte i Forgrunden og faar tilmed et særligt Kapitel, rigt paa ram-mende og ny Iagttagelser og derfor af ikke ringe Betydning for Forskningen. Forf. søger gennem stilhistoriske Under-søgelser af disse Kirkers Friser, Sokler, Kapitæler (Søjle-hoveder), Portaler og andre Stiltræk at trænge ind til deres Særpræg og Oprindelse (i en klar Afhandling i vor Aarbo 1933 gav han os allerede en lille Førstestudie). Vore Kir-ker maa ifølge Forf., — naar undtages den sjællandsk paavirkede Stubbekøbing Kridtstenskirke — ses under nordtysk Synsvinkel, men saaledes at Træk af ren dansk Oprindelse stadig dukker frem. Altsaa en udpræget Blandingsstil. Særlig vore Øer (og Møn) blev mere end nogen anden dansk Provins Skuepladsen for denne dansk-tyske Vekselvirkning. — Fællestræk for de lolland-falsterske Kir-ker er Bygningens korte, stejle Rejsning, den pyntelige, til Tider helt yndefuldt legende Udsmykning af Friser m. v., Gavlformen med Skraaliniernes opadløbende Smaafriser, Mangelen af samlede Vinduer (i Modsætning til det sjæl-landske »Roskilde Trefoldighedsvindue«) og af Tympanon (det halvkredsformede Felt over Portaldøren) o. m. a. I denne senromanske og unggotiske *Blandingsstil* udskiller Forf. to Stilarter, der naturligvis kan gaa over i hinanden. Den *første Stil* er bl. a. kendetegnet ved »Klokapitælet« (Søjlehovedets Hjørneblade omformet til Kløer, der griber ned over Un-derlaget), saaledes paa Kirkerne i Tirsted, Taagerup, Ø. Ulslev, Godsted, Holeby, Bregninge, Døllefjælde, Vaaben-sted m. fl. Andre Kendetegn: ganske enkle Sokler, gerne i tre Afsæt og med en Skraakant øverst, den krydsende Rund-buefrise med kraftige Hjørnelisener (flade Murfremspring fra Soklen og løbende op under Gesimsen), ingen Apsis, men flad Altervæg, endvidere Portalerne siddende i Fremspring. Inden for denne første Stil, raadende særlig paa Midt- og

Østlolland, ser vi »*Tirsted-Gruppen*« (Taagerup, Nebbelunde, Aastrup paa Falster m. v.) med Tirsted Kirke, maaske allerede fra 1220'erne, som den førende, med Tvedeling i Østportalen, i Alternichernes Fordeling over Korbuen og i de to Arkader (Buer) ind mod Skibet, men med svagt fremtrædende Hjørnelisener og med det karakteristiske brede romanske Vesttaarn (som i Ryde og i Godsted-Kirkens oprindelige Anlæg). Her er det danske Islæt afgørende. Men i »*Vaabensted-Gruppen*« (Taars, Bregninge m. v.) træder den nordtyske Paavirkning stærkt frem (alle Vaabenstedes Gesimser rent tyske), medens de tredelte Gavle minder om dansk Cistercienserstil (Løgumkloster). — I »*anden Stil*«, paa Vestlolland og Falster, dukker Apsiskirkerne op igen. Vi møder »Klapkapitælet« (en Slags forsimplet Trapez-Kapitæl som en ligebenet Trekant med Toppunktet nedad), righoldigere Portaler, Profilsokler med skiftende hule og fremskydende Led og ikke dobbelte, men enkelte Rundbuefriser o. s. fr. Den tyske Overlevering havde da tabt sin Kraft. — I en Afhandling »Lübeck og Danmark« i »Scandia«s Maj-Hæfte 1936 bestrider Dr. Johan Plesner i sin Belysning af nordtysk Indflydelse i Danmark i Beg. af 13. Aarh. Dr. Steenbergs Antagelse, at en Række danske Kirkebygninger og deriblandt de lollandske Landsbykirker skulde kunne føres tilbage til Opførelsen og Udformningen af Ratzeburg's Domkirke. I Stedet peger han paa det (væsentlig nu forsvundne) romanske Lübeck som et vigtigt Udgangspunkt for vor hjemlige Bygningskunst, paa Fællesskabet i Type mellem de mecklenburgske Landsbykirker, »Kolonist-Kirkerne«, og de lolland-falsterske (der dog almindeligvis regnes netop ældre end hine!) og paa den Kendsgerning, at baade de danske og tyske Østersøkyster hørte til Lübecks Opland, hvorfor lybske Købmænd, der handlede med alt og var Mellem-mænd alle Vegne, ogsaa maa forudsættes at have kunnet anvise byggelystne Landsbysogne dygtige Mestre, og at Spredningen via en stor Handelsby som Lübeck har kunnet betyde mere end den direkte Forbindelse mellem Landsbyerne.

Til Arbejder om Middelalderen hører Museumsarkitekt

Smidt: *C. M. Smidt's Afhandling »Birgittinerklostret i Maribo. Søsterklostret og dets Forbindelse med Kirken«* (Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1935, 2. Halvbind). Den har sin ganske særlige Interesse for os. Indgaaende og anskueligt forklarer den Ruinerne og hele det mægtige Klosteranlæg med dets to Klostergaarde. Den er ogsaa udkommet som et lille selvstændigt Skrift, en fortrinlig Vejledning, hvis Indhold bedst kan værdsættes paa selve Aastedet ved et Besøg i Klosteranlægget i Maribo, hvor Bogen kan faas. — —

I forrige Bogoversigt gav vi efter Dr. Beckett lidt Meddelelser om Kristian d. 4's Kontrafejer, Arkitekt og Maler *Morten Steenwinckel* og hans *Virksomhed paa Nykøbing Slot*.

Andrup: *Otto Andrup* anfører i en Afhandling i Kunstmuseets Aarskrift 1936, af to mindre Rytterportrætter af Kristian d. 4. og den udvalgte Prins (Rosenborg-Samlingen) efter fast Overlevering skyldes samme Steenwinckel; den udvalgte Prins Kristian ses paa en galopperende Hest og i Baggrunden *Nykøbing Slot* og en Færge, der stages over Sundet. Samme nydelige Baggrundsmotiv med Slottet og Færgen ses paa et lille Billede af en fornem Jæger til Hest paa Kunstmuseet i København; det er signeret A. M., sikkert Adrian Muilthger, der opholdt sig i Helsingør omkr. 1637—41 og kopierede Morten Steenwinckels Malerier, sandsynligvis ogsaa det lille nysnævnte Billede.

Nordentoft: Kaptajn *J. Nordentoft* gennemgaar i »*Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659*« (Militært Tidsskrift, Septbr. 1936) fra militær-teknisk Synspunkt ret udførligt *Nakskov Fæstnings Tilblivelse* fra det første Værn, vistnok kun et »Plankeværk« — Byens Planker — med Grav foran paa eet eller flere Steder. Dernæst Kristian d. 3's Fæstning: Jordvold med foranliggende vaad Grav, sagtens kronet med Palisader, strækkende sig med Fløje fra Havn til Havn i en Bue uden om Byen til Dækning af Angreb mod Øst — med Datidens Vaaben det eneste farlige Punkt; Sø, Mose m. v. gjorde Resten. Endelig Svenskekrigens kendte, ved Ombygning og Udvildelse af den gamle forfaldne, da opførte Fæstning, som det trods Kristian d. 4's Iver og personlige Indsats tog saa grumme lange Tider, en halv Snes Aar efter denne Konges

Død, at faa bragt i Form. Blandt Bygmestere anføres den fra Nykøbing Slot kendte Oluf Steenwinckel (henrettet 1659 af Svenskerne paa Grund af Kronborg-Sammensværgelsen), der 1646 byggede Færgelandsbroen; Ingeniøren Johan Brechling, som fik rejst Store Hornværk — et Udenværk med 2 halve Bastioner (Horn) i Fronten — ud for Kristian d. 4's lille Yderværk foran Vejlegadeport og fik Stensø inddraget i Befæstningen og forsynet med Brystværn med Vadestederne som Udvidelse af det 1647 rejste Brystværn langs Færgelands Sydvæstside fra dets Hornværk til Øens Nordspids; endelig Ingeniør Lucas Fr. Lendel, der ledede Arbejdet 1657 og blev i Fæstningen indtil Overgivelsen 1658. Fremstillingen ledsages af flere Kort, deriblandt et ret ukendt Kort over Nakskov Fæstning 1658, »det eneste kendte nøjagtige Kort over Fæstningen fra denne Periode«. Efter Datidens militære Beregnings-Erfaringer anslaaer Forf., at der til Fæstningens Forsvar krævedes omtr. 3000 Md. (300 pr. Bastion) og 40—50 Kanoner. Skytset fandtes; efter Tilgangen 1657 fra Norge og Tøjhuset i København var der i alt 47 Stykker. De to nærmeste Herreders Bønder, omtr. 2500, kunde hurtigt samles i Byen sammen med Nakskovs Borgere. Fæstningen kunde da kaldes stærk, hvis den ikke havde Søsiden (med de svage Værker paa Stensø) som det ømme Punkt. Opgaven at skaffe Mandskab til Fæstningen paahvilede dennes Overlys, Lensmanden paa Halsted Kloster, som dog (fra 1638) maatte dele Ansvar, særlig det regnskabsmæssige og tilsynsførende, med den af Landsdelens Adel valgte Landkommissær (til Tider een og samme Person). Den krigsvante Landkommissær Oberst Christoffer Steensen til Grimstedgaard satte Reglerne for Landstormens Ordning ud i Livet og stillede en Landmajor som Befalingsmand i Spidsen for hver 2 Herreders Landstorm (i hvert Herred 12—1300 unge og gamle Bønder), atter delt i Kompagnier paa en 300 Mand af de enkelte Landsbyers Bønder i sluttet Trop, med de dygtigste Bønder som Underførere og med 3 faguddannede Sergenter som Herredernes Ledere; saa godt som alle Bønder var vel udrustede med Musketter, Resten med Piker, og alle med Kaarder. Afsnittene om Karl Gustafs Overgang over

Store Bælt og Kampen om Nakskov er endnu ikke udkommet paa nærværende Tidspunkt.

Nykøbing
Havn og
Svenskerne

Vi hører ogsaa lidt om *Svensketiden* i Festskriftet »*Nykøbing F. Havns Tilblivelse*« (1936), udgivet af Havneudvalget, forfattet af afd. Havnefoged A. Schiøttz med Tilføjelser af A. S. Wille. Skriftet begynder omkr. 1659, da de to Skibsbroer, Færge- og Bastebroen, dannede det første Grundlag for Havnen, og da Svenskerne paa Vej mod København slog Bro over Guldborgsund. Broen, hvis Rester fiskedes op i 1916 (ud for Grængebroen), har været en Flaadebro med Flaader af Tømmer uden Spor af Jerndele, men sammenbastede — »Bastebroen« — og derefter nedsænkede i Bunddybde i hinandens Forlængelse tværs over Sundet, efter Paafyldning af Sten mellem opretstaaende Hjørne-Træstammer, der bar Brodækket. Den paafølgende Tid fik sit Præg af Kristian d. 4's tidligere Forordning 1647, som ved Siden af de foreliggende Havnepenge paabød en klækkelig Afgift til Kronen efter Skibenes Lastedrægtighed paa over og under 60 Læster (en Forhøjelse, i øvrigt gældende alle Havne, paa omtr. 4 Kr. i Nutidspenge pr. Skib). Først fra Aar 1800, efter at Havnevæsenet omsider var organiseret og Kommissionens Forhandlingsprotokol taget i Brug fra 1799, kan man Aar for Aar følge Udviklingens Gang*).

Galster:
Møntfund
paa Fejø.

Georg Galster's »Den kgl. Mønt- og Medaillesamling 1934—35« (1936) nævner bl. Møntfund fra Danmark og Norge 1670—1700 ogsaa et Møntfund fra *Østerskov, Fejø, Febr. 1673*, ret omfattende, tilsammen paa henvend 800 g, d. v. s. 7—800 Mønter fra 11. Aarh. Hovedmassen blev — som det fremgaar af et 25. Apr. 1673 optaget Tingsvidne, paa Foranledn. af Amtmand Cornelius Lerche til Nielstrup — fundet paa en særlig forordnet Bededag Onsdag i Fasten, d. 12. Febr. 1673 i et Morads af den nu fældede Østerskov paa Fejø, men allerede Mandag 3. Febr. havde Bonden Oluf Jørgensens Datter Anne og hans Tjenestekarl Jens Mogensen

*) Talmæssigt udtrykkes den i følgende Facit: Dybden ved Bolværket 1800: 7 Fod, 1930: 20; Bolværkernes Længde 1800: 200 Fod, 1930: 4140; Havnepladsens Areal 1800: 1200 Kvadratalen, 1930: 139000. Herefter kommer saa den ny Havns Tilblivelse (1930-35).

fundet de første 14 Stk., liggende paa en Plads omkr. en Favn bred og en Favn lang, oven paa Græsset og afleveret dem til Øvrigheden i Nykøbing og samtidig meddelt Fundet til Smed Christen Jensen. Hovedfundet blev dog gjort, kort efter Kirketjenesten, nævnte Bededag i Jorden af forskellige andre, der alle havde givet Indberetning til Christen Jensen Smed og afleveret Pengene.

De sendtes til Enkedronning Sofie Amalie, der havde Falster med Fejø og omliggende Øer til Livgeding og for Tiden boede paa Sofie-Amalienborg ved Hovedstaden. Mønterne gik for Metalværdiens Skyld hurtig i Smeltediglen; men ved et Held undslap enkelte Ødelæggelsen, overlodes af Livlægen til Thomas Bartholin og havnede ad den Vej i det kgl. Møntkabinet, saaledes to Mønter fra Knud den Store, medens andre (fra Køln m. v.) ikke foreligger længere i Møntsamlingen just i paagældende Eksemplar (paa Gr. af senere Ombytning), men altsaa dog er repræsenteret i Samlingen. —

Blandt »Ukendte Arbejder af Johs. Wiedewelt« i Kunstmuseets Aarskrift for 1935 omtaler *V. Thorlacius-Ussing* ogsaa de, i øvrigt velkendte, Værker af denne Kunstner paa *Korselitze*. Omkr. Midten af 1770'erne kom *Wiedewelt* i Forbindelse med Generalmajor J. F. Classen, der ved denne Tid opførte en ny Hovedbygning paa sit falsterske Gods. Dens øverste Stokværk bestod af to gennem hele Bygningen gaaende større Sale, den ene Sal endnu i sin oprindelige Form og udsmykket af Wiedewelt med de i 1776 udførte Medailloner af Apollo og de ni Muser, den anden Sal nu delt i mindre Værelser, men hele dens oprindelige Dekoration bevaret: den store Medaillon over Kaminen af Frederik d. 5te (et andet Eksemplar af Medaillonon i Kristiansborg Slots Riddersal), endvidere Medailloner af Kristian d. 7., Arveprinsen, Enkedronning Juliane Marie, Arveprinsessen, J. H. Bernstorff og A. G. Moltke, alle af Wiedewelt, medens Medaillonerne af Prins Frederik (d. 6.) og Louise Augusta er fra anden Haand. Man kan bifalde Th. Ussing's Ønske, at denne Sal — »et ret enestaaende Eksempel paa dansk Rumudsmykning fra Sen-Rokoko til Louis-seize« — maatte blive

Th.-Ussing:
Korselitze,
Wiedewelt.

ført tilbage til sin gamle Skikkelse. I øvrigt anfører Forf., at Classen var saa stærkt interesseret for Billedhuggerkunsten, at vi vilde haft et helt lille Skulpturmuseum og dermed et langt klarere Billede end nu af dansk Billedhuggerkunsts Historie i Slutningen af 18. Aarh., hvis alt, hvad Generalmajoren havde erhvervet, endnu var bevaret.

III.

Thyra Jensen:
Bispinde Boisen.

I *Thyra Jensen's »Bispinde Nanna Boisen«* (1935) er altsaa Bispinden titelmæssigt Midtskikkelsen, men *Biskoppen*, Peder O. Boisen, bliver næsten den midtsamlende. De to fandt hinanden 1799 paa Brahetrolleborg, efter at han, der var taget fra sin Præstegaard i Vesterborg (ogsaa for at snuse lidt op om det ny Seminarium dér paa Egnen), i Kirken havde holdt en Præken, som stærkt havde optaget den unge Guvernante paa Hvidkilde, *Nanna Nannestad*, og allerede samme Aar holdt de Bryllup. To forskellige Naturer: *Hun* spinkel og nydelig, højkultiveret fra Præstehjemmet i Odense, med en vis æstetisk Fornemhed i Tanke og Optræden, dygtig i Sprog og Litteratur og uden større Interesse for det huslige, *Han* grim af Træk, bred, tung af Skikkelse, nok lidt plump i Sæder, men vindende, inderlig god, beskeden og uegennyttig, en stærkt oprindelig Natur, talende let og flydende i frie og lyse Foredrag, initiativrig. Medens hun fra Barndomshjemmet havde bevaret et Stenk af hernhutisk Pietisme, levede han paa sin lidt flade praktiske Fornufts- og lyse Forsynstro, en Forskel i Livssyn, der engang imellem kunde virke forstemmende, som ved den første Barnefødsel, da B. modsatte sig Hjemmedaaben (og den bag denne liggende »Fordom«, at Daaben var et Salighedsmiddel), en Fornuftstro, der skulde volde Bispen bitter Sorg senere, da nogle af hans Børn, bl. a. »Budstikke-Bojsen«, som »vakte« Kristne traadte kraftigt op imod den. Ægteskabet mellem de to blev dog dybt lykkeligt — i en Alder af 44 Aar havde Hustruen i omtr. 20 Aar født sin Mand ti rigt begavede Børn — og Sønnen »Budstikke-B.«, Fritz B., skriver selv: Det er for mig Billedet af et Ægteskab, som det skulde være. — Thyra Jensen's Bog er en Blanding af

Virkelighed og Digt. Paa Grundlag af Breve, Papirer, Familieoverlevering m. v. søger Forf. ved Indbildningskraft at levendegøre en Række Skikkelser (f. Eks. den sære og lune-fulde senere Biskop P. Kierkegaard) og genskabe Interiører, mange fra Bispegaarden, men ogsaa andensteds fra (Besøget 1826 i Skovlænge hos den ansete Provst Brünniche, der paa Herskabsvis kørte med 4, medens Biskop Boisen nøjedes med Enspænder). Men ved Siden af disse mange Skildringer, hvor Forf. ofte meget frit udfylder det manglende med Støtte af spredte Holdepunkter fra Virkeligheden, indeholder Bogen ogsaa meget rent historisk Stof, som nævnt bygget paa Overlevering og Breve, som man, historisk set, dog gerne havde set holdt renligt ude fra Fantasicenerne. Der er naturligvis en levende og fyldig Fremstilling af selve *Vesterborg Seminarium* (paabegyndt 1802 med 6 Elever fra Lolland, 2 fra Slesvig, afsluttet 1832 efter Biskoppens Død Aaret forud), anlagt i Modsætning til de mindre gunstige Erfaringer fra Blaagaard o. a. Seminarier (Seminaristernes »Vigtighed«, »troede sig klogere end Præsten«) med det nøgterne Formaal, at Lærerne skulde blive fornuftige Bønder bl. Bønderne, i Kost og Hus hos Bønder i Vesterborg til Hjælp for Værtsfolkene ved Høslæt og Høst og andet Arbejde (en billig Anbringelse af Eleverne), i det hele et fantastisk billigt drevet Seminarium. Dette skyldtes ikke mindst selve Lederen, Pastor B., der gav Afkald paa Kongens Løn og i Kærlighed til Kald og Gerning modig afslog Tilbud om Akerhus Bispeembede (dog snart efter udnævnt til Loll.-Falsters Biskop med Præste- og Forstanderstilling i Vesterborg i Behold). Seminariet havde nogle Puds-erligheder i ydre Væremaade (den aarlige Kaffedrikning for Eksamenskommissionen i selve Kirken m. v.), men havde godt Greb om Sagens Kerne, saa der fra Vesterborg udgik en Række flinke Lærere (bl. a. Thomas Jensen med sin »Vidunderregnebog«) til Nytte for vor Landsdel. Vi hører endelig bl. m. a. om den reformivrige Boisens Forslag til et nyt Ritual, sendt til alle Rigets Præster, et Forslag, som, præget af hans praktiske Moralitet, fik en alt andet end blid Modtagelse og formelig nedsabledes af selve J. P. Münster og af

B.s Ven fra Maribo, Kapellan Clausen, den senere Stiftsprovst i København (Ritualets »platte, lave, til Emnet ... lidet passende Hverdagssprog, der ... stundom aldeles nedsynker til den snakkende Tone, keder ... dræber den fremstræbende Andagt«), et Indlæg, der dog ikke brød Forholdet mellem de to Venner, og senere mødtes de paa samme Front imod den »indbyrdes Undervisning«. — —

Galster: Vi ved fra *Ingemann* selv — bl. a. fra hans Levnedsbog
 Ingemann's — at Rolf-Blaaskæg-Eventyret »Moster Marie« (i Eventyr
 Moster og Fortællinger, 1820) er bygget over en Familiebegivenhed,
 Marie meddelt af Fortællingens Hovedperson selv, Moster Marie, Ingemann's »Grandmama«s Halvsøster, der sammen med denne en Tid boede hos hans Forældre i *Torkildstrup* Præstegaard. Lektor Dr. *Galster* har i »Personalhistorisk Tidsskrift« (Juli 1936) taget sig for at efterspore Fortællingens virkelige Skikkelse, den skumle Karakter Rolf Blaaskæg. Denne har i Virkeligheden som i Fortællingen heddet Hind, var Kordegn og Skoleholder i Tisted og blev 1751 3. Gang gift med Kathrine Marie Harboe (Moster Marie). Efter faa Maaneders Forløb forlod hun forgræmmed sin Mand og tyede tilbage til Søsteren, der 1786, efter at hun var bleven Enke, flyttede til Datteren i Torkildstrup og tog hende med — »og hernede var der et Par livlige Øjne, den lille Bernhards, der iagttog de to ejendommelige Søstre, Grandmama og Moster«.

Baron En lille lækkert udstyret Bog og overdaadig i Billedstof er
 Selby's »Baron Ch. J. *Selby's* Descendens« (Kbhv. 1935). Den er
 De- udarbejdet af Baron *Berner Schilden Holsten* og Genealog
 scendens. *A. Fabritius* og berører ogsaa vore Kanter. Det var Charles Joseph Baron Selby, udgaet fra en engelsk Adelsfamilie, som 1809 købte *Ourupgaard* paa Falster, der efter Faderens Død overtoges af Charles Borre Baron Selby, til Stadighed levende her 1813—20. Han udgav en Pjece om sine Landbrugsforsøg paa Godset, men var dog mest optagen af anden litterær Syssel; saaledes udgav han et harmdirrende Skrift i Anl. af Englændernes Bombardement paa København;

1840 solgte han Ourupgaard. Ogsaa af de her nævnte bringer Bogen et rigt Portrætsstof. — —

Da der første Gang 1834 foregik Valg til Østifternes Stænderforsamling (se *Hans Jensen: De danske Stænderforsamlingers Historie 1830—48*, 2 Dele 1931—34), blev følgende valgt paa Lolland-Falster: af Købstæderne: Købmand K. Sidenius i Maribo (med Prokurator Bonnesen som Suppleant), Brændevinsbrænder J. Sidenius i Nykøbing (Købmand R. Sidenius Suppl.); i Sædegaardsejernes Klasse: Grev Hardenberg-Reventlow, Wilhelm til Øllingsøgaard, Wichfeld til Engestofte (Suppleanter: Reventlow, Christianssæde, Rosenørn-Lehn, Guldborgland, Friis, Gedsergaard); af de mindre Landejendomsbesiddere: Sognefoged og Selvejer Fr. Jørgensen, Vindeby (Suppl. Schwensen til Karenslyst), Selvejer Niels Nielsen, Ø. Tirsted (Suppl. Selvejer Rasmus Olsen, Trudstolpegaard) og Sognefoged Peder Jensen West, N. Ørslev (Suppl. Stiftamtmand Jessen). Under Forhandlingerne talte K. Sidenius som Købstadsrepræsentant Købstædernes Sag overfor det konkurrerende Næringsbrug paa Landet, men tog, da Stemningen var imod, to Andragender fra samtlige Haandværkerlav i Maribo og fra Nakskov Skomagerlav tilbage; J. Sidenius ivrede mod den gældende Jagtlovgivning og krævede Ret for Fæstebonden til at dræbe eller fange alt Vildt, der gjorde hans Marker, Have og Husdyr Skade, mod Aflevering til Jagtejer. Begge to hørte til Forsamlingens frisindede, liberale Parti, og J. Sidenius holdt i Anledning af Told- og Konsumtionssagen et stort, helt nationaløkonomisk Foredrag til Ære for Frihandel. De 3 indvalgte Bønder — i Anledn. af hvis Valg den stedlige Avis udstødte et lille Suk: 3 Bønder! skønt der bl. de valgbare findes flere dannede Mænd (!) — stod med deres faa andre Fæller lidt ene og fortrykt i den store Forsamling af saa mange fremragende Mænd. Særlig Peder West synes dog ret uforknyt og taler Bondens Sag, naar Landboforhold og Landboreformer er paa Dagsordenen, saaledes ved Hove-riafløsningen (»det nytter ikke stort at have menneskelig Skabning, naar der mangler disses Rettigheder«), hvor han

H. Jensen:
Stænder-
forsam-
lingen.

støttes af N. Nielsen; West indbringer ogsaa, men unægtelig uden Resultat, et Andragende fra »Falsters Bondestand« om at omdanne Landsbyskolerne til en Slags Realskoler, medens N. Nielsen mere sindigt, som Komitémedlem, søger at bedre Landsbyskolelærernes Kaar. Det snævre Bondesyn skinner dog igennem, naar West og andre Fæller, af Frygt for Uordenen og med Fattigvæsenet som Skræmmebillede, taler imod Reventlow's Forslag om Ophævelse af den gældende Forpligtelse for ugifte Bønderkarle til at tage fast Tjeneste (og advarer mod Sognebaandsløsning). Jørgensen, Vindeby, taler Gang paa Gang Husmandens Sag og fremlægger i Tilknytning til Andragender fra sit Valgdistrikt Forslag om Afløsning af Husmandens Pilgtarbejde mod billig Afgift, tvungent Livsfæste for Huse o. a. m. Dog, Tonen fra de faa Stænderbønder maatte som Regel lyde lidt spædt og famlende i Stænderforsamlingens store Kor, hvor Storgodsejerne ofte trakterede Messinginstrumenterne, og hvor Holdningen gerne var den nedladende, i passende Afstand oppe fra nedad. Man faar levende Indtryk heraf gennem en Udtalelse af den fremragende, skarpt kritiske »Bondeven« J. C. Drewsen, Industriherre og Landøkonomen af Guds Naade, Bøndernes virkelige og gennem Tiderne anerkendte Ven; i et Privatbrev til Collin karakteriserer han de ni Stænderbønder med deres Indsats under Forhandlingerne med Udtrykket »9 Bønder og 9 Dosmere«. Samtidig betegnede en af disse Bønder (fra Fyn), ogsaa i et Privatbrev, Drewsen som »Narreprinsen«, der har »narret os alle«; men han var heller ikke just blid i samme Brev mod sine Kammerater blandt Bondestanden; om Husmændenes Talsmand, Fr. Jørgensen fra Vindeby, bemærker han spydigt: »Han er lige saa fint klædt som en af Herremændene«. — I de store Forfatnings-spørgsmaal, Indskrænkning af Kongens Magt og Skattebevillingsretten hos Folket, kom det konservative Bondeinstinkt betegnende for Dagen, baaret frem af Grundtvig's Syn paa Stænderforfatningen og af hans Lærling J. C. Lindeberg's skrappe Agitation. 1840 havde K. Sidenius, Maribo, fremlagt en Adresse fra 2260 lolland-falsterske Vælgere og Beboere i Stiftet om, at Forsamlingen til Kongen vilde indgaa med

Petition om en fuldstændig Skattebevillingsret. Lignende Adresser strømmede ind andenstedsfra. Under Drøftelsen i den Anledning greb P. West ind med en opsigtsvækkende Tale — der dog ikke bragte ham just lutter Laurbær i hans Hjemegn — hvori han, selv Underskriver, dels søgte at svække Betydningen af de mange Underskrifter, dels tog til Orde mod et Partistyre, der vilde begrænse den ny Konges (Kristian d. 8's) Magt og vriste Statens Ror af hans Haand (»dette korte Scepter er dog ikke saa langt, at vi alle kan faa en Haand derpaa, og skulde det nogen Sinde ske, som den gode Gud forbyde, saa god Nat Danmark med al din Lykke og Tilfredshed«). — De ny Valg ca. 1841 bragte ikke som ventet flere Bønder ind. Lolland-Falster fik i Stedet Professor P. G. Bang, Landsoverretsprokurator Balthazar Christensen — og Drewsen som Stændermænd (deputerede), valgt af de mindre Landejendomsbesiddere; Sædegaardsejerne valgte Rosenørn-Lehn, Guldborgland, Amtmand J. F. Neergaard, Fuglsang, Købstæderne: K. Sidenius, Maribo, og J. Sidenius, Prinsholm ved Nykøbing. — Men trods de færre Bønder i Stænderforsamlingen gik Bondesagen, Spørgsmaal om Selveje, Fæstes Afskaffelse, Værnepligtens Fordeling, Lighed i Hartkornsbeskatning o. s. fr., frem med mægtige Skridt. De lolland-falsterske Talsmænd Drewsen og Balth. Christensen gik her i Spidsen. Rundt om i Landet agiteredes ihærdigt i det stille med Møder og Adresser, der efterhaanden gjorde Stænderforsamlingen urolig og endte foreløbig med Forbud mod Møder og desl. i »Bondecirkulæret« 1845; en af de førende Bagmænd var *Rasmus Sørensen*, i Ungdomstiden Lærer i Brandstrup og nu besjælet af hellig Iver for at vække Bonden til Deltagelse i Arbejdet for hans sande Vel, en Tid økonomisk støttet af Lensgreve F. M. Knuth, som dog til sidst brød af. Den store fælles Forfatningssag, der saa længe havde staaet ude i Synskredsen, kom dog nu for fulde Sejl ind mod Stænderforsamlingen. Allerede i 1841, da Drewsen drog til Falster for at træffe Aftale med sine Vælgere og Orla Lehmann var fulgt med ham (»for at ledsage en gammel Mand paa en besværlig Vinterrejse«), havde Lehmann holdt sin berømte Tale paa staaende Fod efter

en Henvendelse til ham fra Sognefoged Christoffer Rasmussen om, hvorvidt Folket og navnlig Bondestanden kunde være tjent med en Forandring i Forfatningen. Lehmann's Tale mod Enevoldskongerne, men med en vis Indrømmelse af Frederik d. 6's Fortjenester («men ved De da, om Kristian d. 8. i det Stykke tænker ganske som han?»), indbragte ham 3 Maaneders Fængsel. Ved Valgene 1846—47 valgte Købstæderne Boghandler Thierry, Nakskov, Brændevinsbrænder J. Sidenius, Nykøbing; Sædegaardsejerne: Lensgreve Raben-Levetzau, Lensgreve Knuth, J. Wichfeld, Engestofte; de mindre Landejendomsbesiddere: Balthazar Christensen, Møller Rasmus Clausen, Paarup, Østofte, og Gaardmand Peter Steffensen i Alstrup.

P. Bagge: *Monrad* sad ikke i Stænderforsamlingen, men i dens senere Aar mærkedes han bag Kulisserne. Snart skulde han staa paa Statsmandsscenen. Og nu har han faaet sin Doktordisputats. Der er vel nok dem, der synes, at moderne Historieskrivning vel ofte søger sit politisk-socialt Stof for klos op ad det levende Nu. I Dagen og Vejens Interesse æder den sig ligervis en »Gravko« — men rigtignok tillige findende og sorterende — gennem Dyngerne af Aviser, Fagforeningstariffer og andre statistiske Data, Rigsdagstidende og alle de Stabler af Betænkninger, der taarner sig op paa en Rigsdagsmands Bord, Arkivernes og Privatpapirenes Lækerbidskener osv., for gennem Doktordisputats eller anden lærd Visdom at tilfredsstille Behovet. Denne Opfattelse rammer da i alt Fald ikke Æmnet: *Monrad*. Ham er der for længst gaaet Historie i, selv om gamle Folk, som endnu husker ham saa godt, maaske finder det lidt løjerligt, at hele det gængse Apparat med Gennempløjning af Rigsdagstidender o.l., nu skal anvendes metodisk paa en Skikkelse, som de husker, som var det igaar. *Povl Bagge* har i Disputatsafhandlingen »Studier over *D. G. Monrads Statstanker*« skarpsindigt løst Opgaven. Maaske vil ogsaa disse ældre samtidige, der kunde føle sig utrygge overfor *Monrads* ironiske dobbeltbundede Udtalelser — et Træk i *Monrads* magtfulde Skikkelse, som Forf. selv er klar over —, ryste lidt paa Hovedet, naar Forf. bruger disse Udtalelser paa Tinge og andensteds til deraf at ud-

drage de faste Tankelinier, der for dem fortøner sig som ret lunefulde Traade i Taktikkens Labyrint. Bagge forstaaer dog overbevisende at give den faste Traad i Monrads politiske Tanke: dens sikre Modstand mod Statsindgriben, naar denne medfører Privilegier for enkelte Samfundsklasser, hans mægtig Tanke- og Viljeindsats til Værn om Junigrundlovens konstitutionelle Liv og derigennem de politiske Faktorerers harmoniske Sammenspil under Brydningen mellem Domsmagt, Administration, Folke- og Landsting, saa der kan gives de konstitutionelle Former det fornødne praktiske Livsindhold og skabes frugtbart Lovgivningsarbejde til Gavn for Folket. Til Virkeliggørelse af alt dette forstod Monrad mesterligt, med praktisk Statsmandsgreb, uhildet af Doktriner, at fire og læmpe sig frem til Opnaaelse af praktiske Nytteresultater. — Skønt Monrad allerede som ung Mand havde vist sit store politiske Vingefang under Arbejde for friere Forfatningsformer, ved »Politiske flyvende Blade« (1840—42), Forelæsninger og m. m., mente han selv, han var kørt fast — det er tungt, skriver han privat, at føre et resultatløst Liv. Han brød overtvært, søgte og fik 1846 Præstekald i *V. Ulslev*, et »aldeles fordringsløst Sted« (men der kan være lige saa godt dér, skriver han til O. Lehmann, som i København, som jo er en Virkeplads uden Resultater, et »aktionsløst Aktionssted«). Her kunde han da i al Magelighed studere Luther, Kant, dansk Landbolovgivning o. m. m. Da han havde været Præst her en Maaned, udtaler han sig rosende om det afrundede og klassiske over Bondebefolkningen, hvor Adskillelsen mellem Herskab og Tyende endnu ikke var indtraadt, og om Bøndernes naturlige Væsen i Modsætning til de saakaldte dannede Klassers Affektation; det var derfor en Fornøjelse at tale med Bønderne. Da disse landlige Omgivelser havde tabt Nyhedens Interesse og Savnet af et frugtbart aandeligt Samliv gjorde sig gældende, klagede han i Breve over Landbefolkningens Mangel paa aandelige Interesser (»det kan ikke falde mig ind at tale om andet end hvordan Høsten staar, og om de røde Orme med de smaa Hoveder, der har angrebet Vaarsæden«). Efter halvandet Aars Erfaring som Landsbypræst betegnede han Landbefolkningen som

uoplyst, egoistisk og raa, om han end stadig indrømmede den Sundhed i Omdømme og Simpeltid i Sæder. Han følte sig ene, politisk sat ud af Spillet, og da Krieger 1847 kraftigt opfordrede ham som den uundværlige Kraft til at vende tilbage og være med i Arbejdet for den fri Forfatning og dens Udformning, svarede han tilbage, at han var ganske uforberedt til at behandle konstitutionelle Spørgsmaal i alle Enkeltheder. Men han kom alligevel og blev den førende med sit Grundlovsudkast. I sit Flyveblad fra 1842 havde han været tilbøjelig til at beskære Gaardmændenes Valgret til Stænderforsamlingen. I sit Grundlovsudkast gjorde han nu det mægtige Spring frem til lige og almindelig Valgret, næppe efter en paa Erfaring bygget Tiltro til Landbostanden, men i Kraft af en følgestreng demokratisk Frihedstanke, hvorefter Forfatningsarbejdet skulde foregaa under saa bred folkelig Tilslutning som muligt. Naar han dog stadig bevarede en vis Forkærlighed for Godsejer- og Lensstanden, som han regnede med som et naturligt førende Led i Forfatningslivet i Kraft af denne Stands hele Stilling og økonomiske Uafhængighed, skyldtes dette vel for en væsentlig Del historiske Erfaringer og Forudsætninger fra andre Lande. Personlige Erfaringer fra Monrads Præste- og Bispeliv paa Lolland (det »store Hartkorn« hans naturlige Omgangskreds) turde dog ogsaa have spillet noget ind med, ikke mindst den nøje Tilknytning til en saa god Repræsentant for Lensadelen som Ungdomsvennen Grev F. M. Knuth.

Arildsen: Vi kan passende her indskyde et lille Lovord om en af
 H. N. Clausen og R. Møller. Monrads Forgængere paa den loll.-falsterske Bispestol, *Rasmus Møller*. Det kommer fra Maribo-Sønnen, den kendte Professor *H. N. Clausen*. Desværre er de fleste af hans Privatpapirer blevet tilintetgjort, men Dr. *Skat Arildsen* har omhyggeligt bearbejdet Stumperne. I »Bidrag til Henrik Nicolai Clausen's Livshistorie« (Personalhistorisk Tidsskrift, April 1935) offentliggør Sk. Arildsen bl. m. a. et Brev af 5. Juni 1854 fra en af Clausens tidligere skarpe Modstandere, nu Provst Engelbreth, Lyderslev, som med »dyb Højagtelse for Dem, som Teolog, Videnskabsmand og Fædrelandets ægte kække Ven« ender med et »Tilgiv mig, hvad jeg den-

gang fejlede imod Dem!«. Den 10. Juni svarer Clausen tilbage, idet han minder om den skarpe Tale, som snart for 30 Aar siden var bleven vekslet mellem dem. Det var ingen ringe Anfægtelse, den unge Mand dengang havde at gennemgaa ... »naar jeg imidlertid i disse Dage fandt mig styrket ved Forvisningen, at det vel skulde lykkes mig i Fremtiden at gøre mig rettere forstaaet og sandere bedømt, da kan jeg ikke andet end taknemmelig paaskønne, at denne Forvisning ikke er bleven beskæmmet ... Deres Højærværdigheds Ord ... har mere end glædet, det har bevæget og opløftet mig. Iblandt mine dyrebareste Erindringer bevarer jeg Mindet om et Møde, jeg havde med Biskop *R. Møller* i Laaland Aaret før hans Død; ved Siden af dette skal Deres Ord have sin Plads.« —

Det er værd at minde om, at den landskendte Højskoleforstander paa Askov *Ludvig Schrøder* — hvis Hundredaarsdag for hans Fødsel fejredes 19. Jan. 1936 — er født paa Lolland, paa den nu noget forsømte »Skovridergaard« mellem Christianssæde og Skørtinge. Det havde nær knebet for Faderen, der var Skovrider og Skytte paa Engestofte, at faa Stillingen paa Christianssæde, da han under de fristende høje Hestepriser under Napoleonskrigen havde solgt sin Embedshest, og Statsminister Grev Chr. D. Reventlow i den Anledning havde sagt til ham: »Jeg hører, De handler med Heste. Saa kan De ikke være en ærlig Mand«; men han fik dog Stillingen og kan senere gøre sin Livserfaring som Skovrider op i det meget sigende Udsagn: »Man blev et bedre Menneske af at have med Reventlow'erne at gøre«, og han var med at passe den gamle Excellence paa Dødslejet. De Barndomsaar, Ludvig S. levede her i Skovridergaarden under dens virksomme og meget nøjsomme Liv under streng Tugt fra den noget opbrusende, men omhyggeligt kærlige Fader (»naar mine Drengte faar Lov at tage tyve Stikkelsbær, tager de ikke mere!«), har sikkert nok været karakterdannende. Forberedt ved Huslærer kom han 1848 til Herlufsholms Skole. Sønnen *Frederik Schrøder's* Bog »Ludvig Schrøders Liv og Gerning« (1. Halvbind 1935) beretter i

F. Schrøder:
Ludv.
Schrøder.

første Afsnit nærmere om Ludvig S.s Barndomshjem, om det tidlige Tab af Moderen, der skal have været et ualmindelig tiltalende og velbegavet Menneske; en Tid havde hun tjent hos Pastor N. Clausen Bagge i Rubbeløkke (jfr. H. N. Clausens Breve, Aarvog 1921 og 1922), der med Hustruen, Ludv. S.'s Gudmoder, førte Venskabet og Interessen over paa Sønnen.

A. J. Rud: Ingen Præsteslægt har haft saa mange Sønner i Falsters gamle Præstegaarde som den *Koch'ske*. Vort historiske Samfund holdt da ogsaa i sin Tid et Møde om Slægten i »Stamhuset«, Horbelev Præstegaard, hvor den gamle Præstegaardskultur havde blomstret under Koch'erne fra 1765—1895 (med en lille Afbrydelse paa otte Aar) fra Far til Søn eller fra ældre Bror til yngre. Præstegaarden staar der endnu, men omformet efter Tidens Krav, Koch'ernes Riserup Præstegaard jævnedes 1883 med Jorden; af Sdr. Kirkeby Præstegaard staar endnu det lange Bindingsværks-Stuehus med den gamle Stenbro og Haven med sin Lund og Dam. Her fødtes den kendte Odense-Præst *Emil Koch* 1851, om hvem Biskop *A. J. Rud* har skrevet en Bog (»*Emil Koch*«, 1935), der indledes med en Kortskitse over Falster med de mange Sognavne, der knytter sig til Emil Kochs Slægt. E. Koch har selv beskrevet sin Fødegaard med Midtgangen, der gik helt gennem Stuehuset og til højre skilte den tomme Storstue med sine to Vinduer mod Gaarden og to mod Haven (og paa falstersk Præstegaardsvis med to Gæstekamre bag ved) fra Beboelseslejligheden til venstre for Gangen: den fine, »store Stue«, der ogsaa gik helt gennem Huset med et Vindue til hver Side, med det rødt-, grønt- og graastribede Gulvtæppe, haard Sofa, Klaver m. v., kun brugt, naar der kom fremmede og til Søndags-Formiddagskaffe — og saa den »lille Stue« med kun eet Vindue mod Gaarden, med Klap-Chatol, Oldefars Ørestol i Krogen henne ved Sofaen, hvor Far og Mor de Vinteraftener sad ved Bordet, med Klude-tæppe under, med en lille Messing-Olielampe foran sig, medens Børnene ned ad Bordets Sider hjalp sig med Tællelys i Messingstage. Et Hjem ogsaa beskedent i Levemaade med

dets Øllebrød om Morgenen og til Aften Mælkegrød samt to Stkr. bart Smørrebrød, men et aandelig sundt, rent og roligt Hjem, hvor Kristendom og dens Lære vel var den selvfølgelige Bag-, men ikke Forgrund i Hjemmets daglige Liv. Faderen, Provst Peter Koch — med Piben tændt fra tidlig Morgen ved Skrivebordet og gerne først slukket ved den præcise Sengetid Kl. 10½ — var en alvorlig, stille Mand, knap med Kærtegn overfor Børnene, men interesseret og med i deres Lege, rig paa Kundskaber, dygtig Landmand, flittig og energisk — for at kunne læse Macaulay's store historiske Værk paa Engelsk købte han en engelsk Bibel, og med den danske Bibel ved Siden sled han sig gennem Ordene og lærte paa den Vis sig selv Engelsk. 1861 forflyttedes Provst Koch til N. Vedby og N. Alslev med Bolig i Riserup; men da Emil K. snart efter, 1864, kom i Nykøbing Katedralskole, blev Riserup Præstegaard («en dejlig gammel Gaard og en endnu mere vidunderlig Have») det 2¼ Mil fjerne Valfartssted ad en lige og uendelig Landevej, de Lørdagafteners og de »vidunderlige« Feriers Paradis, naar Faderen modtog dem paa Trappestenen med et fornøjet »Naa, er I der!« («Og jeg kan ikke komme bort fra den Forestilling, at der paa »den nye Jord« maa findes noget, der ligner mine to Barndoms-hjem — og at Fader og Moder engang vil staa i Døren til et saadant Hjem og sige fornøjet: Naa, er I der!«). Emil K.'s Forbindelse med Falster løstes med den gamle Provsts Død i Riserup 1883. Han havde selv kendetegnet sin Fader som en Mand, der talte Sandhed og ikke frygtede Mennesker, men gjorde sit Arbejde for en stor Mesters Øjne — en Dom, som lægges Læseren paa Læben ogsaa om Sønnen gennem Rud's Skildring af Emil Koch's redelige og lødige Personlighed.

Frederik Graae's »Erindringer fra Sydhavsøerne« bringer Historien frisk op til Nu'et, ud fra Forf.s personlige Kendskab til saa mange Politikere, Forfattere og alskens Kunstnere. Vi faar fornøjelige og vittige lette Portrætrids af kendte Skikkelser, der har haft varig eller blot turné-mæssig Tilknytning til vore Øer. Vi hører meget morsomt, maaske

F. Graae:
Sydhavs-
øerne.

lidt uskaansomt, om Herman Bang's Optræden hernede — »bag Kulisserne«, som saa meget i Bogen — paa højstegen Foranledning (»jeg vilde saa gerne igen holde en Hundred-Kroneseddel i Haanden«), om Holger Drachmann's første Besøg i 1872 i Anledning af Stormfloden (et Æmne, han benyttede i novellistisk Form i »Syndflodssagn«, »Vandenes Datter« m. m.) og om hans senere Visitter i Nykøbing, som han engang i Firserne narrede for en Oplæsningsaften, efter at han Aftenen forud i Maribo havde læst op sammen med Schandorph med paafølgende højstemt og saare festlige Sold, der gjorde ham ganske uskikket til Optræden næste Aften. Og der er Georg Brandes's Foredrag i Nykøbing i Vinteren 1902—03, da han og Møller Vilhelm Hansen, som mødte op med sine Vaalse're, saa at sige faldt hinanden om Halsen. Forf. kan ogsaa tage Politikere paa Kornet, baade den lille sirlige, selvsikre og stift fornemme Christopher Hage, den senere Minister (som efter et Stubbekøbing-Møde i 1906, hvor Hage var den langt overlegne i Debatten, men Klaus Berntsen tog Keglerne, udbrød: Berntsen er og bliver dog en Klopfægter) og den til Foredrag lidet villige Edvard Brandes (»jeg skal have lang Tid til at lave et ordentligt Foredrag«); paa et Møde 1909 i Eskildstrup Kro fik han trods Afbrydelser og Klaus Berntsen som Modpart snart hele Forsamlingen i sin Haand. Bl. mere bofaste Skikkelser dvæles ved *Sophus Claussen*, som i sit 4—5-aarige Ophold i Nykøbing fuldendte »Antonius i Paris« og skrev »Valfart«, »Pilefløjter«, »Djævlerier« m. m. og Skuespillet »Arbejdersken«, der allerede paa Grund af den sociale Indstilling dengang fik en saa krank Skæbne paa Folketeatret — til Skadefryd for Nykøbing-Borgerskabet, der just ikke elskede dets Folketingsmand Rasmus Claussen og nu hoverede over hans sociale Brushoved af en Søn. I et særligt Afsnit mindes *Stiftstidendes* tidligere Redaktører, den selvstændige og dygtige Bladmand Christian Jørgensen, der i Beg. af 70'erne gav Georg Brandes' Venner Husly i sit Blad, saa de fik et Sted, hvorfra de kunde forsvare sig mod de mange Angribere, og den lige saa selvstændige, kyndigt skrivende Redaktør H. J. Jakobsen. Bogen har i Slutningen en udførlig

og livlig Beskrivelse af Marielyst Østersøbads Tilblivelse, som Badestedets Talsmand og Igangsætter, Journalisten, Overretssagfører Graae netop er den rette Mand til at skrive om.

Sydhav Søerne faar deres sammenfattende Beskrivelse i »Lolland og Falster«, *Turistforeningens Aarbog 1936*, som flere Forfattere har delt imellem sig. Det historiske Stof har gennemgaaende i Lolland-Falster-Bogen faaet, hvad der tilkommer det, naar der som her ikke er Stunder til længere historisk Omkredsen, men kun til et orienterende Fingerpeg i Forbifarten. Dette gælder *Arthur Fang's* Beskrivelse af Størsteparten af Lolland, hvor han, i smidig Indfølen i vor Øs særpræget yppige og hyggelige Naturskønhed, faar Lejlighed til i sammentrængt, men flydende Fremstilling ogsaa at pege paa vore Oldtidsmindesmærker, Herregaarde og Kirker og med godt og hurtigt Blik at fremhæve det væsentlige og særegne (de syv og tyve Skydehuller i Døllefjælde Kirke-taarn, med Slægtninge i Pommern og Mecklenburg, de stærke lollandske Kirketaarne, Tirsted's, Stokkemarke's m. fl., Kirkestolsudskæringerne i Nakskov Kirke af Hendrik Bilt-hugger fra Ørby, nu rigtignok i ikke prydelige Jernefterligninger o. s. fr.). *Fr. Graae* skriver underholdende om Størsteparten af Falster og lidt af Lolland med. Det har sin Interesse, at han knytter kendte Nutidsnavne og Begivenheder til de Steder, der ses paa Turen, og derigennem stedfæster en Overlevering: den Ilsted'ske Købmandsgaard i Stubbekøbing, hvor V. Hammershøj og Ilsted malede deres Interiører; Præstegaarden sammesteds, hvor Carl Thomsen malede sit kendte Billede »Bispevisitats« med Monrad som Centrum; den unge Student Georg Brandes' Besøg, sammen med Vennen Caspar Paludan-Müller, i Majbølle hos den joviale Pastor Krogh, i hvis alt for store Kjole Brandes optraadte om Aftenen til Klubbal i Maribo; Holberg-Illustratoren Hans Tegner's faste Sommerophold i Marie Grubbes »Borrehus« ved Grønsund o. m. a.; naturligvis Karl Gjellerup's Tilknytning til Ønslev Præstegaard, hvor han gjorde Studier til Romanen »Møllen« og »Rudolf Stens Landpraksis«, der

Loll.-Falst.s
Turist-
forenings
Aarbog.

begge foregaar omkring Højmoellen og Hannenov Skov. I *A. J. Poulsen's* solide topografiske Skildring af Nordfalster gaar en Understrøm af stærk og varm Hjemstavnsfølelse, der forstaaende omfatter Bondebefolkningens Sind og Karakter og ad Historiens Spor søger ind til Karakterdannelsen: Afsondretheden paa Grund af tidligere Tidens ringe Færdselsmidler, der udviklede Smaaejendommeligheder, endog i Sproget fra Sogn til Sogn; Kongemagtens særlige Interesse for Øen under Valdemarstiden; de falsterske Bønders mere værnede Stilling som Kongens Bønder, med Enkedronningen paa Nykøbing Slot; Næsgaard-Skolens Betydning for Bondeungdommen, fuldt saa stor som de grundtvigske Højskoler, og i Samklang hermed et Præg af stilfærdig Religion med et svagt Anstrøg af Rationalisme, samtidig med at Bonden efter sin Natur har haft et aabent Øje for demokratisk Politik — de selvbevidste Bønder i Vaalse overfor Ejeren af Valnæsgaard i Slutn. af 18. Aarh. Det er en Nydelse at læse *Achton Friis' Afsnit »Smaalands havets Øer«*, dette Øhav, der — som Forf. skriver efter Omtalen af Femø — kan rumme en Skønhed, som faa Egne i vort Land ejer Mage til; men det historiske Stof berøres her, rimeligt nok, ret flygtigt (Øerne, affolkede under Valdemarstiden, var ifølge Valdemars Jordebog Vildtbaner). — Kronens Jordegods var allerede i den tidligere Middelalder stort paa Falster og Lolland, og efter Enevældens Indførelse bortsolgtes Godserne hernede ikke straks, men bevaredes væsentlig som Livgeding. Højadelen havde dog sikret sig store Bidder, senere Borgerstanden, og efterhaanden laa Herregaardene her tættere og fyldigere end i det øvrige Land. Om alt dette fortæller *O. Andrup* kyndigt i et særligt Afsnit »*Herregaarde paa Falster og Lolland*«. Det er rart at faa alle disse Herregaarde paa en Snor, selv om man har mere dybtgaaende Enkeltskildringer at ty til, og ogsaa at faa Traadene imellem dem, som den levende Forbindelse mellem Leonora Christina paa Maribo Kloster og Frønden Sofie Ulfeldt, den senere Grevinde Holck, paa Oreby. Faa Steder finder man som nede paa vore Øer, skriver Andrup, en Rigdom paa historiske Minder, mindre maaske som storartede Begivenheder for

Riget end gennem Vidnesbyrd og Levn om de kulturelle Vilkaar gennem Tiderne. Kulturelle Levn af megen Betydning er ogsaa vore gamle *Bondebygninger*. De har i Turistaarbogen deres særlige Afsnit i en lille faglig og særdeles oplysende Afhandling af *H. Zangenberg*, som beskriver den gamle falsterske Gaard fremtrædende i Nutiden næsten overalt som en regelmæssig 4-længet sammenbygget Gaard med adskillige Helgavle, medens den lollandske Gaard viser en mærkelig Uregelmæssighed og Tagene som oftest er afskraaede ved de sammenbyggede Længer. Denne lille Skildring sammen med Zangenberg's Foredrag paa det lollandske Hjemstavnstævne (se Loll.-F.'s historiske Aarvog 1927 S. 29) giver en fortræffelig Oversigt over vor Bondekultur i Bygningernes Udvikling og Indretning.

»*Lollands-Posten*«s store og flotte Festnummer i Anl. af Loll.-Post.s
Bladets Hundredaarsjubilæum bringer ikke alene ny Bidrag Jubilæumsnummer.
til stedlig Presses Historie (og udfylder derved paa sit Omraade F. V. Christensens Afhandling i vor Aarvog for 1927), men yder ogsaa forskelligt andet historisk Stof, bl. a. Amtslæge *O. Olsen's* Skildring af *Koleraen i Bandholm* Aug. 1850 og den daværende Kandidat, den senere saa berømte Professor *Panum's* vellykkede Indgriben mod Smittefarens ved Patienternes Isolering og Behandling, — en rask og til Tider egenmægtig Indgriben, som medførte Angreb fra selve »Fædrelandet« i København (gennem Storkøbmanden Hage, der som Chef for Puggaard og Hage havde Pakhus i Bandholm), men skaffede ham de rette lægekyndiges Beundring og bandede ham Vejen fremad.

Til *Folkeminderne* hører *Helene Strange's* 3. Samling af H. Strange:
»*Den ældste Generation i Lolland-Falsters Stift*« (1936), der Ældste
fortsætter Skildringen af gamle Smaakaarsfolks Liv. En ud- Generation.
mærket Idé, godt gennemført, at faa Folk paa Gravens Rand — alle over Firs — til at fortælle om deres unge Dage. Adskillig gammel Folkeskik sikres mod Glemsel. De gamle holder gerne fast paa de lyse Minder, Gilderne, der livede op i Hverdagens trælse Tummerum. Som i Virket, hvor

Fastelavnen fejredes hele Ugen ud, skiftevis de unge, med Karlene rundt i Byen for at »synges for Æg« til Medaften i Gildesgaarden og Torsdag Morgen efter Ringridningen for at samle Gildepenge ind, og saa Mændene og Konerne under mere tung Madforsyning, og oven paa Eftermiddagskaffen »stak Konerne til Potten«. Eller i Flintinge — hvor for Resten Oldemanden blæste i Gadehornet med forskellige Toner, efter som der kaldtes til Ildebrand eller Møde — hvis Ungdomsgilder med Dans og Leg paa Lergulvet i Stadsstuen kunde gøres for 50 Øre Parret. Men kun faa som Karoline E. (Birket) havde en sjælden Gang Raad til de dyre lollandske »Danseballer« i 3 Dage i Træk, hvor Deltagerne til sidst var saa trætte »saa de godt kunde være gravet ned, uden at de havde mærket det«. De gamle Koner dvæler ved deres Ungpigedragter, den gamle i Raagelunde ved Korsklædet og Linet paa Hovedet, »Opløen« af Hør, Nederdelen af Blaarlærred, og Kirsten fra Ø. Kippinge mindes sit Vadmelssskørt, som hun sled helt op, og giver en udførlig Beskrivelse af en falstersk Dragt. Eller de gamle Skikke: Klokkeren, der Juleaftensdag gik rundt med sit Glædelig Jul og hentede sin Julerente, et Stykke Sul, en halv Hvedekage m. v. og et Lys til at feje Kirke ved (Stubbekøbing); de mange Led paa Markvejen, der skulde holdes aabne for Brudetoget (Frejlev). Og de gamle Husraad: en bitter Drik kogt paa Urter fra Grøfter og Gærder mod Tyfus, Blodkopper for daarlige Ben, mod Koldfeber en hvid Lærredsstrimmel om det ene Haanded under et Hylde træ. Men Hverdagens drøje og lavtlønnede Slid, som dog ofte mindes med faglig Stolthed (Risfletningen til Kurve, Stole m. v. i Sandby, Tækningen med alle dens Tækkerejer, Tækkelad, Kroge o. s. v. i Flintinge o. s. v.), havde sin mørke Baggrund i Sognenes *Fattighuse*: f. Eks. Halsted Fattighus med dets store Flok Fattiglemmer, hvor en Familie med flere Smaabørn foruden Husly kun fik 1 Rdl. om Maa-neden at leve for; Fattighuset i Ø. Kippinge havde indtil ind i Firserne kun to Stuer, fælles Køkken og gav Ly til seks Personer, to gamle Ægtepar i hver Stue, der tillige rummede henholdsvis en gammel Mand og en gammel Pige.

Medens *Ellen Raae* i Artiklen »Aarets Kalenderdage. II« (Danske Folkemaal, Hæfte 4—6, 1935) søger at faa Rede paa, hvordan de gamle Foraarsfester, Riden Sommer i By o. s. v., gik for sig og til Oplysning herom giver flere *lollandske* Billeder (Midsommerkronen, der St. Hans Aften opsattes i Majtræets Top i Toreby nedre, Midsommerspær fra Frejlev, Majfestens Skafferstok i Stiftsmuseet i Maribo), giver *Ole Widding* i samme Hæfte en Tydning af det lollandske Ord »Ire«, »Iring«, der bruges om det øverste Lag Ris i et flettet Gærde, af lange og svære Ris, der skal holde sammen paa hele Gærdet (derfor ogsaa »Bindeiring«). Paa Vestlolland bruges Formen »Ire«, paa Midtlolland Jire, Jære, paa Østlolland Jæjr, Jæjring (medens Falster har Benævnelserne »Gænge«). Alle disse Former fører Forf. tilbage til det nordiske Ord Jæder, der betyder »Kant«, og i Vestnordisk netop ogsaa har Betydningen: øverste Lag Ris i et Gærde, og i øvrigt ogsaa synes at være trængt ind i England (yether m. v.) fra en nordisk Form. —

O. Widding:
Dansk
Folkemaal.

Der ventes endnu paa den tidligere omtalte Ømaalsordbog, som nok er langt fremme for Lolland-Falsters Vedkommende. En nu udkommet Bog giver Kendskabet til vort Ømaal et tiltrængt og væsentligt Skub fremad: *Balthasar Christensen's »Lollandsk Grammatik, Radstedmaalet«* (1936, Nr. 1 af Udvalg for Folkemaals Skrifter, Serie A). Forf., som for øvrigt har givet vore Læsere en lille Mundsmag (Aar-bog V, Træk af den lollandske Grammatik), henvender sig fortrinsvis i sin »Formlære« og »Syntaktiske Bemærkninger« til trænede Sprogmand. Ogsaa den læge Læser kan dog have Fornøjelse af Bogen, for ikke at tale om Lærerkredsen, der her faar nyt Stof at arbejde videre med. Under stadig Sammenligning fremhæves Radstedmaalets Afvigelser fra Rigsmaalet, kendetegnede bl. a. ved en stærk Tilbøjelighed til Stavelsesindskrækning og Afsnubning af Ordene, til Tider med ændret Tone. Saaledes en større Gruppe Navneord med Flertal uden Endelse (Fade, Kroge, Ræve o. s. v. uden Rigsmaalets e), Svind af e'et i Rigsmaalets »hostede«, »stænkede« o. s. v. Som Ejendommeligheder, taget i Flæng, kan anføres den noget lunefulde Brug af de tre grammatiske

Balth. Chri-
stensen:
Loll. Gram-
matik.

Køn med deres Artikler: i, æn og ed (Hunkatten har Hånkøns-Artikel), Bevarelsen af gamle Kasus (komme til Skades) og »Tilbøjelighedens Lideart« (f. Eks. han »snys«, d. v. s. han plejer at snyde). Hvad angaar Høflighedsstedord, holder Radstedmaalet sig helst til det enkle »du« (og med lidt Baand paa sig, naar det før gjaldt gamle, nu »fine« Folk: »I« eller »De«), men er paa den anden Side rigtvældende i Skældsord, der tilmed opfindsomt kan skifte, efter som det er Mand eller Kvinde, der skal have Skyllen. Om Mænd hedder det f. Eks.: Sohas, Sjatvædder, Sprokhas, Skrutfil, om Kvinde tilsvarende: Sohoved, Sjatte, Sprokke, Skrutmalene. Til alle Radstedordene bruger Forf. jo Lydskrift (med et udmærket alfabetisk Register bag i Bogen), men selve *Lydlæren* er udførligt behandlet af *Ole Widding*, sikkert efter alle Kunstens og Videnskabens Regler. Den forskellige Opfattelse af Tonelagspørgsmaalet, der viser sig i de to Forf.'s Indledninger, skal vi af gode Grunde ganske lade de to Herrer selv om.

O. Widding:
Lydlære.

Sv. Jørgensen:
Marie
Grubbe.

Det vilde ligge uden for vort Omraade at pege paa *Svend Jørgensen's* Skuespil »*Marie Grubbe*« (1935), hvis ikke den Skikkelse, Titlen lyder paa, paa sin Vis havde spillet en ejendommelig Rolle i vor Egn og denne Rolle, gennemført i Skuespillet med fornøden kunstnerisk Frihed, men dog i rette historisk Sammenhæng og Iklædning, netop gennem Scenekunsten kan bringe god historisk Viden fængslende ud i videre Kredse.

H. Strange:
Rodbundne.

Paa Falderebet kan vi ogsaa naa en lille Omtale af *Helene Strange's* nye Bog »*Rodbundne*«, selv om den som æstetisk Litteratur i øvrigt ligger uden for vor Ramme. Bogen fortæller i Romanform om Livet i et vestfalstersk Sogn i Beg. af 19. Aarh., da Tordenen fra de engelske Kanoner fortonede sig helt ned til det lille Bondesamfund, og da Kurantsedlerne fra Seddelpressens Kanon sprøjtedes massevis ud over Gaardene med en lokkende Prisstigning, der vendte op og ned paa de vante Begreber. Og den tegner med fast Haand en Række Skikkelser, der lever under det snævre Samfunds haarde, uskrevne Lov med Standsfølelsens Skranke mellem

Gaardmands-Overklassen og saa Tyendet. Overstiger man denne Skranke ved Giftermaal og Hjertets Kærlighed, rykkes man op fra Bondelagets rodbundne og trygge Tilværelse, møder sin Skæbne og lukkes ude. Ind i Fortællingens Væv af Livstraade og socialt Spind fletter Forf. et rigt Islæt af Hjemstavnskildringer fra Dagliglivet inde og ude med alle de jævne Sysler, med Samtalernes vestfalsterske Mundelag i Udtryk og Vendinger, og fra Lagets mange lysende Gilder, hvad enten det gjaldt Bryllup eller Begravelser, med de faste Skikke, som Overlevering og Overtro krævede overholdt. Bogens Hjemstavnskildringer fra en svunden Tid er saa troværdigt anskuelige, at Læseren lever med i dem, og giver derved et værdifuldt Bidrag til vor Folkeminde- og Hjemstavnsliteratur.

Oktb. 1936.

Aarsberetning.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Generalforsamling holdtes 18. Nov. paa Olsens Hotel, Maribo. Formanden, Amtsforvalter A. *Holck*, aflagde Beretning og udtalte bl. a.:

Vor Generalforsamling var efter Tilrettelæggelsen som Regel kun en Arbejdsberetning, Regnskabsaflæggelse og Valg, men naturligvis var Raad og Kritik altid velkomne. Hovedarbejdet i 1935—36 havde været Forberedelsen samt Redaktionen og Trykningen af Aarbogen; dermed havde vi jo givet Medlemmerne, hvad vi havde lovet. Sidste Aarvog gav med sine ikke mindre end en Snes Forfattere et ganske betegnende Udtryk for den Interesse, hvormed dens Udgivelse omfattes. Fra første Færd havde vi stillet i Udsigt som en Mulighed, afhængig af vor finansielle Evne, Afholdelsen af Møder for Medlemmer og Offentligheden, og vi havde i Aarenes Løb naaet at afholde omtrent et halvt Hundrede Møder, mest paa det historiske Aasted. Saaledes Møder i Regnskabsaaret først i Eskildstrup Kro, hvor Kontorchef R. Berg gav en historisk Indledning til sit Foredrag i Tingsted Kirke om Kalkmalerierne dér. Herfra henlagdes Mødet — stadig med velvilligt til Raadighed stillede Biler — til Fogedgaarden, den gamle Bispegaard i Sørup, — her talte Formanden om Biskop Jens Andersen Beldenak. Vi havde heller ikke glemt Rejsningen af smaa Mindesten. For Tiden var vi i Færd med at rejse en lille Sten paa Pladsen for det berømte Juelingefund; en Rejsning af en Sten paa Hobyfundets Plads, ogsaa ved velvillig Hjælp, var i Udsigt. Vi kunde ogsaa stille i Udsigt den oftere nævnte Bog om lollandsk Bondeliv i gamle Dage, som vi vilde give vore Medlemmer som en Ekstra-Publikation; den var nu i Trykken, samtidig med at der jo arbejdedes paa den ny Aarvog. Vort Samfund har været repræsenteret paa Historisk Fællesforenings Aarsmøde. Nu lod det til, at vi snart fik den længe bebudede Vejledning (ved Dr. Bobé) i Læsning og Tydning af gotisk, gammel-dansk Skrift, som nu til Dags var ulæselig for saa mange. Der vilde ligeledes udkomme en lille Hjemstavnsbog, der

skulde virke som Mønsterbog til Brug for dem, der gav sig i Lag med stedligt historisk Arbejde.

Formd. bragte sluttelig en Tak til de Institutioner, Aamtsraad, Lollands Spare- og Laanebank, Classenske Fideikommis, Landbostandens Sparekasse, der i Aarets Løb havde støttet os med større og mindre Bidrag.

Vort Medlemsantal var 1. April 1936: 683.

I Anledning af Formandens Efterlysning af Kritik og gode Raad bemærkede Skolebestyrer Jørgensen, Maribo: Kritik har vi ikke noget af, ellers var der sikkert mødt nogle flere Medlemmer op — og i gode Raad er vi helt renons. Der er ikke den Forening, der yder sine Medlemmer saa meget, som Historisk Samfund yder sine.

Kassereren, Førstelærer Sv. Jørgensen, aflagde det reviderede Regnskab (se nedenfor), der godkendtes.

De efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer var Centralbibliotekar Knud Hansen, Nykøbing, Førstelærer Hansen, Bregninge (Horbelev), Redaktør Haugner, Nakskov, og Branddirektør Nordlund, der var død i Aarets Løb. Nordlund havde altid været et flittigt Bestyrelsesmedlem, der trods de lange Afstande med Interesse deltog i vore Møder. Historisk Samfund vilde savne ham og ære hans Minde. Desværre maatte vi ogsaa give Afkald paa den meget optagne Bibliotekar K. Hansen, som vi skyldte Tak for godt Arbejde, bl. a. ved Udarbejdelsen af Registre til vor Aarbog.

Førstelærer Hansen og Redaktør Haugner genvalgtes. Nyvalgte blev Sogneraadformand Knudsen, Birket, og Rektor Willesen, Nykøbing. Som Revisorer genvalgtes Skolebestyrer Jørgensen, Maribo, og nyvalgtes Direktør, Købmand V. Knudsen, Maribo, i Stedet for Ingeniør Hagemann, der var bortrejst, og hvem Formanden bragte en Tak.

Uddrag af *Regnskabet* 1935—36.

<i>Indtægt:</i>	Kr. Ø.	<i>Udgift:</i>	Kr. Ø.
Formue d. 1/4 1935	7652 14	Administration (Porto, Fragt, Telefon, Med- hjælp, Hist. Fælles- forening m. m.)	605 46
Indvundne Renter	257 40	Aarbogen	2194 08
Tilskud	780 00	Møder	269 04
Medlemsbidrag + Porto.	2280 20	Andre Udgifter	17 55
Salg af Aarbøger	71 81	Formue d. 31/3 1936	7982 52
Indkommet ved Møder.. . . .	27 10		
	<hr/>		<hr/>
	11068 65		11068 65

Nye Medlemmer (indtil 1. April 1936).

Lærer Niels Larsen, Haulykke, Nørreballe.	Fru Tofte, Stubbekøbing.
Adjunkt, cand. mag. Svend Laur- sen, Nykøbing F.	Fuldmægtig, cand. jur. Egon Lar- sen, Strandboulev. 130, Kbh. Ø.
Apoteker Møller, Rødby.	Assistent S. B. Larsen, Nykøbing F.
Lensgreve F. M. Knuth, Knuthen- borg, Bandholm.	Rentier R. H. Dresen, Nykøbing F.
Konsul Jens Krøyer, Nakskov.	Torben Juul Larsen, Nykøbing F.
Gaardejer Truels Truelsen, Kuditse, Tillitse.	Arbm. Niels Peter Petersen, Rødby Havn.
Parcellist Carl Juul, Thoreby, Flin- tinge.	Rentier Karl Petersen, Holeby.
Direktør C. Henriksen, Nakskov.	Bestyrer Thorvald Jørgensen, Lunde- gaarde, Rødby.
Byskolen, Nykøbing F.	Malmester Axel Jensen, Horbe- lev.
Gaardejer Chr. Andersen, Lisehøj, Egebjerg F.	Postmester Jensen, Nysted.
Læge Friborg, Rødby.	Rentier H. J. Dresen, Frejlev.
Uddeler Johs. Petersen, Gaabense- vej, Nykøbing F.	Gaardejer Laur. Larsen Edske, Ønslev.
Sagfører N. C. G. Mortensen, Ny- købing F.	Sognepræst Marcussen, Vaabensted.
Godsejer Ingemann, Egebjerggaard, Kappendrup.	Driftsbestyrer Bibow-Jensen, Saks- kjøbing Sukkerfabrik.
	Bankdirektør Buhl, Maribo.
	Tandlæge Frandsen, Maribo.

Dronning Sophies Brevbøger (1588—1617)

vedrørende *Lolland-Falster*,

udg. af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie.

Denne Bog, paa 4 á 500 Sider, som antagelig udkommer i Slutn. af 1937, *tilbydes Medlemmer af Lolland-Falsters historiske Samfund*, for en *Favorpris* af '4 Kr. 50 Øre (Bogladepris ca. 7 Kr.), *naar Ordre sendes til vort Samfunds Kasserer, Førstelærer Svend Jørgensen, Taareby Skole pr. Søllested, inden 1. Juni 1937.*

L.-F.s historiske Samfund i Decbr. 1936.

A. Holck.